

8737

281.6

0-90

1915

04 NOV 2009

12
ԿՐՕՆԱԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՄԱՏԵԼԱՇԱՐՔ ԲԻՒ

ՆԱԽԱՏԱՐԵՐԲ
ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ԴԱՍԱԼԵՕՍՈՒԹԻՒՆԻՔ

ԱՄԵՆ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ ԵՒ ԳՈՒՐԵԱՆ Ս. ԱՐԳՊ.ՆԵՐՈՒ
ԵՒ

ԴԵՐ. Ց. ԿՆԷԼ ԵՊ. ԴԱԼԵՄԲԵԱՐԵԱՆԻ
ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ԼՍԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ

(ՋԱՐԴԱՐՈՒԱԾ ԲԱՆԱԽՕՍ ԱՆԵՐՈՒ ԼՈՒՍԱՏԻՊ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՈՎ)

ՀՐԱՏԱՐԱԿ

ԶԱՐՄԱՅՐ ՔԶ. ԿԷԶԻՐԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

Էդուարդ. ՆՇԱՆ. ՊԱՊԵՆԱՆ.

1915

ԳԻՆ 5 ՂՐՇ. ԲՈՒԲԱՅԻ ՆԱԽԲՈՎ, 6 ՂՐՇ.

81.6

0-90

281.6

0-90

ԿՐՕՆԱԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԾԱՐ, ԹԻԻ 1

ՆԱԽԱՏԱՐԵՐՔ
ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ԳԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՔ

ԱՄԵՆ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ ԵՒ ԴՈՒՐԵԱՆ Ս. ԱՐՔԳ.ՆԵՐՈՒ
ԵՒ

ԳԵՐ. Տ. ԳՆԷԼ ԵՊ. ԳԱԼԵՄՔԵԱՐԵԱՆԻ
ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ԼՍԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ

ԶԱՐՄԱՅՐ ՔՀ. ԿԷԶԻՐԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

Տպագր. ՆՇԱՆ-ՊԱՊԻԿԵԱՆ

1915

0 4 AUG 2013

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Ամփոփ հատորի մը ձեւով հրատարակութեան տալով Ամեն. Տ. Տ. Օրմանեան և Դուրեան Արքեպիսկոպոսներու և Գեր. Տ. Գնէլ Եպ. Դալէմքեարեանի դասախօսութիւնները — զորս տպած էինք նախապէս Տաճարին մէջ — մեր նպատակն է օգտակար ըլլալ ո՛ւղղակի ժողովուրդին, որ հակառակ իր Եկեղեցւոյն վրայ ջերմ սէր մը ունենալուն, չափ քիչ՝ լաւ եւս՝ մակերեւութային կերպով կը ճանչնայ զայն:

Դիւրահասկնալի և ժողովրդային ոճով մը տրուած այս դասերուն հետեւելով, հաւատացեալը պիտի կրնայ ամփոփ դադար մը կազմել Հայ Եկեղեցիին լայնախոհ ոգիին և սուրբեկական վարդապետութեանց վրայ, և պիտի մղուի աւելի՛ յառաջ տանիլ իր ուսումնասիրութիւնը, հետըզհետէ աւելի՛ ամուր սիրով մը փարիլ իր դարաւոր Եկեղեցիին:

Մասնաւորապէս Հայ քահանան պէտք է այս հատորը ընէ իր սնարի գիրքը, միշտ պատրաստ իր գրասեղանին վրայ:

Անշուշտ այս հատորին վերժանումը բաւական չպիտի ըլլայ իր մտաւորական պաշարն ամբողջացնելու ի հոգեւորն: Ամեն. Օրմանեան Ս.ի պատրաստած դասախօսութեանց ցուցակը, որ կ'երեւայ քիչ մը անդին, բաւական է գաղափար

65597-67

մը տալու թէ նուազագոյն չափով ի՞նչ պէտք է զիտնայ Հայ քահանան: Եւ փափաքելի էր որ Պոլսահայ քահանայութիւնը՝ թօթափելով իր մեռելական թմբիրը, հետամտէր չարունակութեանը այս գերազանցօրէն շինիչ և հիւթեղ դասախօսութեանը(*):

Բայց ներկայ հատորը, իր սեղմ սահմանին մէջ կ'ամփոփէ նախագիտելիքը Հայ եկեղեցւոյ վարդապետութեանը, և իբր այն անհրաժեշտ է որ ամէն Հայ՝ եկեղեցական թէ աշխարհական՝ ծանօթանայ ատոր:

Հատորիս տպագրութիւնը կատարելու պահուն առաջարկեցինք սիրով՝ Կ. Պոլսոյ Քահանայական Միութեան Տնօրէն Խորհուրդին, ինք ստանձնել հրատարակութիւնը: Յաւ է մեզ ըսել որ մերժուեցաւ առաջարկը՝ նկատի չառնելով Միութեան կանոնագիրը, որ կը տրամադրէ «Ուժ տալ կրօնաբարոյական հրատարակութեանը»: Ըստիպուած՝ մեր անձնական նախաձեռնութեամբ կը կատարենք այս հրատարակութիւնը, որուն զուտ հետոյթը պիտի յատկացուի հրատարակութեանը կրօնաբարոյական ժողովրդային օգտաշատ մատենաշարի մը, որուն առաջին թիւը կը կազմէ ներկայս:

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻԶՐ

(*) Ցաւով ճշտուեցաւ որ 1913 և 1914 թաւ.ներու ընթացքին կատարուած 11 դասախօսութիւններուց մեկից զմեկուդ քանակացից թիւը 20ր չափացաւ, և պատահեցաւ իսկ որ հազիւ 8.10 քանակներ զտնուեցան:

ՔԱՀԱՆԱՅԱԿԱՆ ԼՍԱՐԱՆԻՆ

Քահանայական Լսարանին բացումը կատարուեցաւ 1913 Յունիսի վերջը Ղալաթիոյ Խորհրդարանին մէջ, Պոլսահայ քահանայից հազիւ մէկ քառորդին ներկայութեանը (25 հոգի): Պատրիարք Ամենապատիւ Տ. Յովհ. Արքեպ. Արշարունի կատարելով այդ բացումը, ի վեր հանեց քահանայից դիրքի բարձրացման անհրաժեշտութիւնը, շնորհաւորեց այս ձեռնարկը, եւ յորդորեց որ քահանայք իրենց բարոյական եւ մտաւորական յատկութիւններով եւ օրինակելի ընթացքով փառատեն քահանայութեան հանդէպ ժողովրդեան մէջ շեշտուող աննպաստ տրամադրութիւնը:

Տ. Տիրայր Ծ. Վ. Մարգարեան խընդակցութիւն յայտնեց ձեռնարկին, շեշտեց թէ պէտք է ուժ տալ ամուսնացեալ եկեղեցականութեան, որունն է ապագան, ամուրի եկեղեցականութեան դերն ըլլալով վանական կեանքը, եւ փափաք յայտնեց որ գաւառի Առաջնորդական Աթոռներու վրայ քահանաներ բազմին, ոչ միայն իբրեւ փոխանորդ կամ տեղապահ, այլ իբր ընտրեալ առաջնորդ: Օրինակներ ալ մէջ բերաւ գաւառի Առաջնորդական պաշտօններու մէջ կարողութիւն եւ արժանիք ցուցնող քահանաներու: Փափա-

քելի էր որ այս ըլլար ամուրի եկեղեցականութեան բոլորին ալ կարծիքը, եւ գործնական աջակցութիւն նուիրուէր այս նպատակին ի գլուխ ելլելուն:

Տաճարի տնօրէն-խմբագիրը համառօտ ակնարկ մը նետեց թէ ի՞նչ կ'ընեն օտար հոգեւորականները՝ Եւրոպայի եւ Ամերիկայի մէջ, իրենց եւ ժողովուրդին հոգեւոր ու բարոյական զարգացման համար: Քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ բոլոր հոգեւորականները՝ ամէնէն բարձր աստիճանէն սկսեալ մինչեւ ամէնէն վարի աստիճանները՝ պատշաճօրէն եւ հաւաստի կը մտնեն կրօնական ասպարէզը: Բոլորն ալ հետեւած են Աստուածաբանական Համալսարաններու կամ գոնէ Սեմինարիաներու դասընթացներուն, եւ ի վիճակի են ամէն առիթներու մէջ հեղինակօրէն խօսելու կրօնական բարդ խնդիրներու վրայ, եւ փարատելու՝ կրօնի եւ իր հաւատալիքներուն հանդէպ ժողովրդեան մտքին մէջ ծագած կասկածները: Անոնք միւս կողմէ ժողովրդային աժան հրատարակութիւններով, կիրակնօրեայ վարժարաններով եւն. լայն խաւերու մէջ կը ծաւալեն Քրիստոնէական կրօնի բարերար սկզբունքները: Ունկնդիր քահանայ եղբարց ողջմտութեան թողուց բաղդատութեան դնել անոնց տենդոտ գործունէութիւնը մեր լճացեալ, անտարբեր կեանքին հետ. եւ անցնելով զաւառի Հայ Քահանայութեան, հանութեամբ ի

Դասախօսութեանց շարքը յաջորդ շաբթուն սկսաւ Ամեն. Տ. Մաղաքիա Ս. Արքեպ. Օրմանեան, որ դասաւանդութեան սկսելէ առաջ կարդաց քահանայական լսարանի համար պատրաստուած ծրագիրը եւ խօսուելիք նիւթերու ցուցակ մը:

Այս առթիւ, իբր խոնարհ մէկ ներկայացուցիչը Հայ Քահանայութեան՝ երախտագիտական պարտականութիւն մը կը նկատեմ ջերմ շնորհակալութիւն յայտնել Ամեն. Օրմանեան եւ Դուրեան Ս. Արքեպ.ներուն եւ Գեր. Տ. Գնէլ Եպս.ի, քահանայութեան զարգացման ի նպաստ իրենց ցոյց տուած հոգածութեան համար:

ԶԱՐԲԱՅՐ ԲԱԶԵՆՆԵ

վեր հանեց անոնց մէջ ալ զարգանալու եւ ժողովրդեան օգտակար ըլլալու փափաքն ու եռանդը: Տ. Զարմայր Քհյ. վերջացուց՝ կոչ մ'ընելով Պոյսահայ քահանայութեան, օգտուելու իր զարգացման, իր բարոյական դիրքի բարձրացման համար ընծայուած առիթէն:

Տ. Գէորգ Ծ. Վ. Թուրեան՝ ոգեւորեալ խօսքերով դրուատեց Պոյսահայ քահանայութեան այս ձեռնարկը, որ անակընկալ մը եղած է իրեն, եւ յիշելով Յիսուսի խօսքը՝ թէ «Աստուծոյ արքայութիւնը ձեր մէջն է», յորդորեց քահանայութիւնը՝ իր ներքին ուժերուն մէջ փնտռել գործին տեւականութեան երաշխիքը: Իբրեւ ամերիկեան համալսարանական մը, հաստատեց ինք ալ թէ քաղաքակիրթ երկրաց մէջ չկայ ոչ իսկ մէկ հատիկ հոգեւորական, որ ասպարէզին համար յատկապէս պատրաստուած չլլայ՝ Աստուածաբանական համալսարանի կամ գոնէ Քօլէճի մը մէջ: Հայ ազգին համար ամօթ է որ, ըսաւ, չունի մէկ հատիկ Ընծայարան մը քահանայ պատրաստելու համար: Տ. Գէորգ Ծ. Վ. վերջացուց՝ հրաւիրելով Հայ քահանաները, որ իրենց մանչ զաւակներէն գոնէ մէյմէկ հատը քահանայութեան համար պատրաստեն, ինչ որ ազգին մատուցուած ամենամեծ ծառայութիւնը պիտի ըլլայ:

Հաւաքոյթը վերջացաւ յուսադրող տպաւորութիւն մը յառաջ բերելով:

Ծ Ր Ա Գ Ի Ր

ՔՈՇՍՆԱՅԱԿՈՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԼՍԱՐԱՆԻՆ

Ա. Միութիւնը շաբաթական համախմբութիւններ ունի, եկեղեցական զարգացման եւ հմտութեանց ընդարձակման նպատակով: Համախմբութիւնը տեղի պիտի ունենայ ամեն երեքաբքի, Ղալաքիոյ եկեղեցւոյ յարակից՝ Ազգային ժողովոյ հորհրդարանին մէջ:

Բ. Համախմբութիւնները կ'եսէն ետքը ճիշդ ժամը 11/2ին սկսելով, Յիւն պիտի վերջանան խիստ հեղապահութամբ, որպէս զի յանախոյնեա՝ տեղ ըլլան իրենց գործին եւ կարենան ժամագրութիւններ ալ տալ:

Գ. Համախմբութիւնները յարանի եւ դասասացութեան խառն ձեւ մը պիտի ունենան. խօսողը մեկ մը պիտի ըլլայ իւրաքանչիւր անգամ. ժամի մը չափ պիտի բացատրէ. խօսած ասերը պիտի չընդհատուի. բայց վերջը անդամակիցներ իրաւունք պիտի ունենան օրուան նիւթին վրայօք աւելի բացատրութիւններ ուզել:

Դ. Փափաքի է որ նիւթերը ընդարձակ կերպով առնուին, եւ քանի մը դասասացութեանց մէջ շարունակուին:

Ե. Անդամակիցներէն դուրս իբր ուն-

կրնդիր կրնան ներկայ ըլլալ եկեղեցականութեան փափափողներ, դպրապետներ եւ դպիրներ, ազգային վարժարանաց դաստիարակներ ու դաստիարակուհիներ, լրագրական խմբագիրներ, եւ եկեղեցական ու կրօնական նիւթերու հետեւողներ. բայց ասոնք նիւթերու մեջ հրապարակաւ հարցում ուղղելու կամ բացատրութիւն ուզելու իրաւունք չունին:

Զ. Խօսուելիք նիւթերու ցուցակ մը պատրաստուած է, իբր ընդհանուր ծրագիր ծառայելու եւ հետզհետէ մշակուելու համար, որ ստորեւ պիտի գրուի:

Է. Անդամակիցներ մասնաւոր համաձայնութեամբ կրնան որոշ նիւթերու վրայ խօսուելը առաջարկել, եւ Կարգադիր Մասնախումբին ձեռնով գործադրուելուն առիթով:

Ը. Երեք եկեղեցականներէ Կարգադիր Մասնախումբ մը պիտի հոգայ համախմբութեանց ներքին եւ արտաքին պէտքերը. խօսողներ հրաւիրել, նիւթեր որոշել, սալ, կանուխէն հրատարակութեան սալ եւ սրահին կարգապահութեան հսկել:

Թ. Հաւաքմանց եւ հրատարակութեանց համար պէտք եղած ծախքերը Մասնախումբի ձեռնով պիտի հոգացուին՝ անդամակիցներու եւ համակիրներու մանր նուէրներով:

Ժ. Լրագիրներու տնօրէնութիւններէն կը խնդրուի, զարգացման եւ կարգաւորութեան ծառայող նպասակիս օժանդակել իրենց հրատարակութիւններով:

Ն Ի Թ Ե Բ ՈՒ Յ ՈՒ Յ Ա Կ

Ջատագովական.

1. Աստուածունքիւն եւ Կրօնք.
2. Կրօնից Պատմութիւն.
3. Քրիստոնէական Կրօնք.

Ս. Գիրք.

4. Հին Կտակարան.
5. Նոր Կտակարան.
6. Մասնաւոր զրոյց ներածութիւնք.
7. Մեկնաբանական կանոններ.
8. Կարեւոր մեկնութիւններ.

Եկեղեցի.

9. Ընդհանուր սկզբունք.
10. Կազմութիւն եւ Նշաններ.
11. Հայաստանեայց Եկեղեցի.
12. Բաղդատական տեսութիւններ.

Գաւառական.

13. Երրորդութիւն.
14. Մարդեղութիւն.
15. Հանդերձնալ կեանք.
16. Պաշտամունք.

Խորհուրդներ.

17. Վարդապետական սկզբունք.
18. Պայմաններ եւ Թիւ.
19. Խորհուրդներ մի առ մի.
20. Պատկի վրայ ընդարձակօրէն.
21. Եկեղեցական դասակարգութիւն.

Կանոնագիտական.

22. Իրաւագիտական սկզբունք.
23. Նուիրապետական կազմութիւն.
24. Ազգային Եկեղեցի.
25. Հայոց Կանոնագիրք.

26. Շնորհալիի Ընդհանրական.
27. Վերջին որոշումներ.
28. Բաղդատական տեսութիւն.
29. Այժմեան ընթացք.

Բարոյական.

30. Բարոյագիտական սկզբունք.
31. Տասնաբանեայ պատուիրանք.
32. Եկեղեցական Օրէնք.

Պատմական.

33. Ընդհանուր տեսութիւնք.
34. Առաքելական քարոզութիւն.
35. Արշակունեաց և Մարգարանաց միջոց.
36. Քաղկեդոնական խնդիր.
37. Ոստիկանաց և Բագրատունեաց միջոց.
38. Ռուբինեանց միջոց.
39. Վերջին դարեր.
40. Ժամանակակից միջոց.
41. Հնախօսական հետազոտութիւնք.
42. Միջեկեղեցական տեսութիւնք.
43. Աղանդներու ուսումնասիրութիւնք.
44. Արտաքնոց հետ յարաբերութիւնք.
45. Արտաքին ազդեցութիւնք.

Ծիսական.

46. Շինուածք և սպասք.
47. Ժամակարգութիւնք.
48. Պատարագ.
49. Խորհրդակատարութիւնք.
50. Մասնաւոր արարողութիւնք.
51. Տէրունիք և պահոց կարգ.
52. Սրբոց յիշատակք.
53. Երգեցողութիւն և Զայնագրութիւնք.

Տոմարական.

54. Հայկական տոմարներ.
55. Հին և Նոր տոմարներ.
56. Տօնացոյցի կազմութիւն.

Մասնագրութիւն.

57. Ընդհանուր տեսութիւնք.
58. Ոսկեդար.
59. Արծաթի դար.
60. Մասնաւոր գրեց ներածութիւնք.
61. Արտաքնոց մատենք.
62. Օտարադաւան ազգայինք.
63. Ժամանակակից վիճակ.

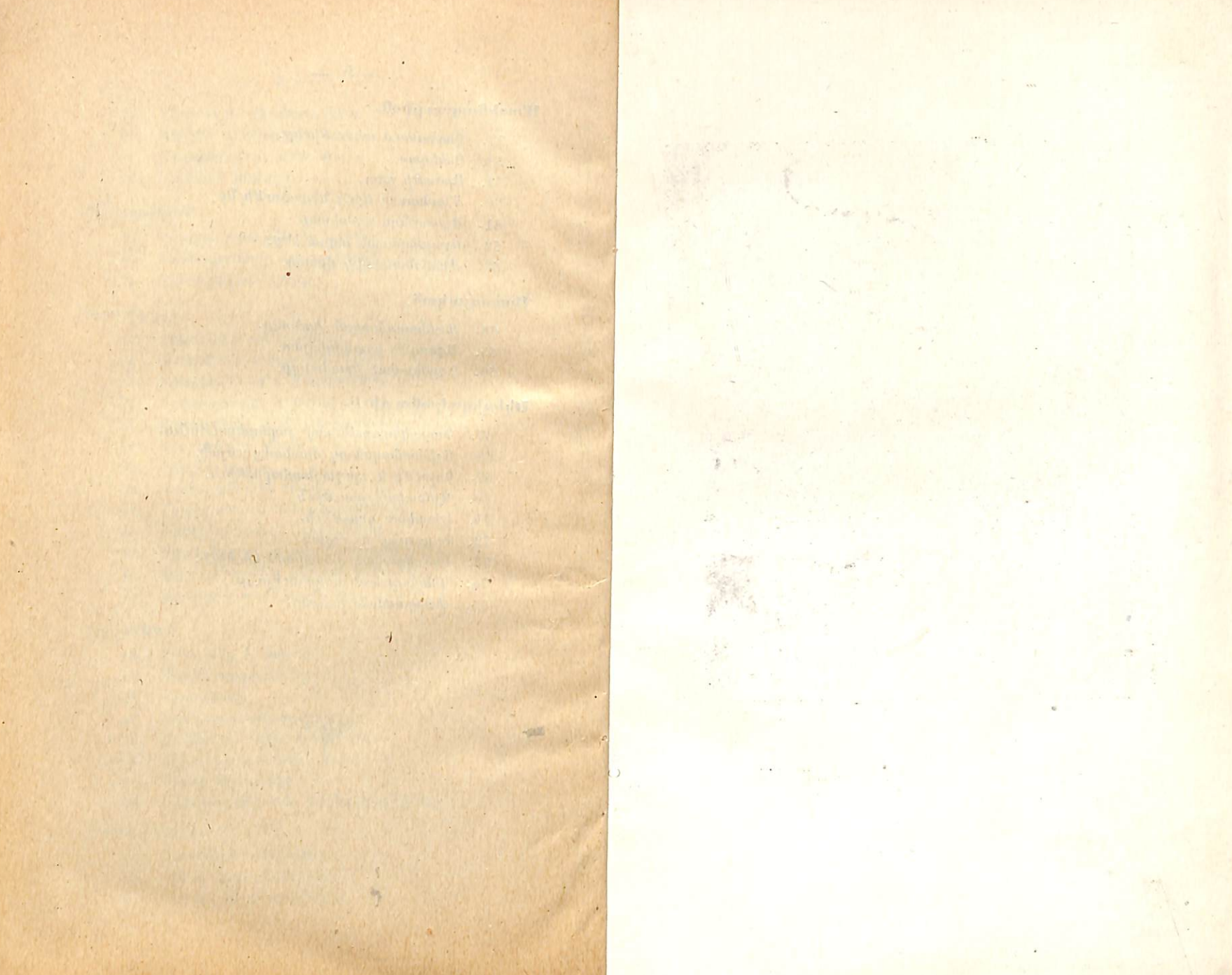
Քարոզական.

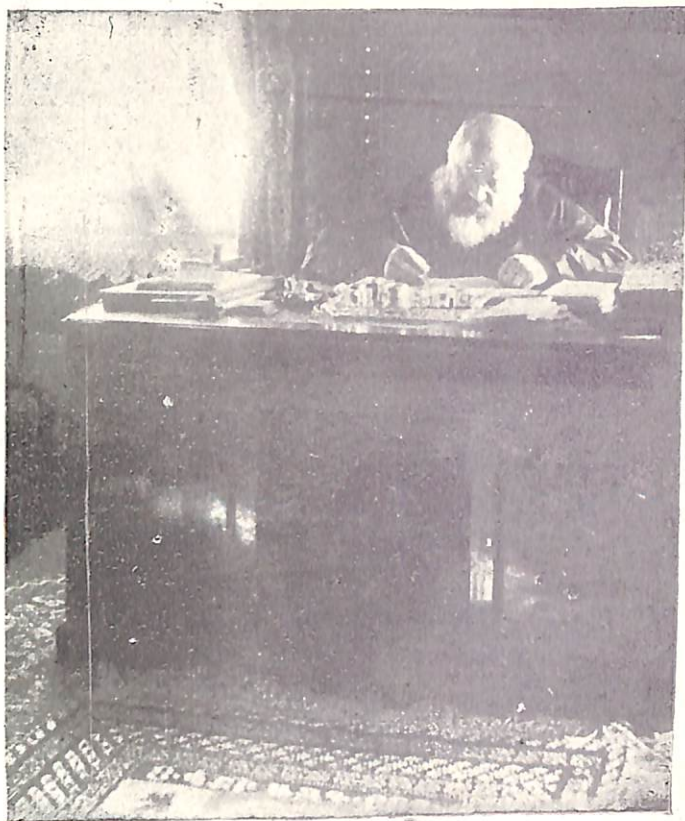
64. Ատենաբանական կանոնք.
65. Ազգային քարոզչիրքեր.
66. Գործնական հրահանգք.

Եկեղեցականութիւն.

67. Դասակարգութեանց յարաբերութիւնք.
68. Աշխարհականաց մասնակցութիւն.
69. Կոչումն և պաշտօնավարութիւն.
70. Վանական դրութիւն.
71. Ծիսական դրութիւն.
72. Իրաւունք և Թոշակ.
73. Եկեղեցական դաստիարակութիւն.
74. Կենցաղական սովորութիւնք.
75. Զարգացման ջանքեր:

ԱՄԵՆ. Տ. ՄԱՂԱՔԻԱ Ս. ԱՐՔԵՊ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ
իւ աշխատութեան սենեակին մէջ

ԼՍԱՐԱՆ

ՔԱՀԱՆԱՅԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

Ա. ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻԻՆ

(ԳԵ. 2 Յուլիս, 1913)

Դասախօս. — ԱՄԵՆ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ ՍՐԲԱԶԱՆ

Նիւր. — Հայ եկեղեցին ընդհ. Բրիտո-
նէութեան հանդէպ և իր մէջ :

Դասախօսող Սրբազանը, շաբաթական համախմբութեանց համար պատրաստած Մրադիրը և դասախօսութիւնք նիւթերու Յուցակը կարդալէ յետոյ, յիշեցուց թէ մենք՝ Հայերս՝ գիտենք աղէկ սկզբնաւորութիւն ընել, բայց ո՛չ յարատեւութիւն, և հրաւիրեց ունկնդիր եկեղեցականները՝ ցուցնել թէ մենք արժանի չենք այն քրիստոնէութեանց որ կ'ըլլան մեր վրայ :

Անցնելով նիւթին, Սրբազանը ցաւօք դիտեց Բրիտոնեաներու իրարու մէջ այնքան բաժանումներ և հակառակութիւններ ունենալը. ճիշդ ինչպէս որ « Հրեայք ոչ խառնակիին ընդ Մամարացիս » : Եկեղեցիները բաժնուած են իրարմէ՝ վարդապետութեամբ, դաւանութեամբ, ծէսով և յարանուանութիւններով : Յարանուանութիւնները թիւով ճշդել դժուար է, բայց

ընդհանուր կերպով կը բաժնուին երկու գլխաւոր խումբերու, Արեւելեան եւ Արեւմտեան: Այս բացատրութիւնը պէտք չէ սակայն իմանալ հիմնական իմաստով, այսինքն Ասիան նկատել Արեւելք եւ Եւրոպան Արեւմուտք: Հին Հռոմի համար Արեւելեան էին այն բոլոր երկիրները, որոնք Ագրիպիան ծովու Արեւելեան կողմը կ'իյնային: Ըստ այսմ Արեւելեան նկատուած են Յոյն եւ Ռուս Եկեղեցիները, թէեւ անոնք այսօր աշխարհագրականապէս Արեւմուտքի կամ Եւրոպայի մէջ կը գտնուին:

Արեւելեան Եկեղեցիները իրենց կարգին կը բաժնուին երկու ճիւղի, Միաբնակներ եւ Երկաբնակներ, այսինքն անոնք որ Քաղկեդոնի Ժողովը չեն ընդունիր կամ կ'ընդունին: Այս վերջիններու գլխաւոր ներկայացուցիչն է Յոյն Եկեղեցին, որ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութենէն զատ ունի Անտիոքի, Աղեքսանդրիոյ եւ Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնները, թէպէտ սխալ մը փոխ ըլլար այս վերջինները Յոյն Պատրիարքութիւն նկատել, քանի որ Անտիոք Ասորոց Եկեղեցին կը ներկայացնէ, եւ Աղեքսանդրիա՝ Եգիպտոսի Եկեղեցին:

Արեւելեան Եկեղեցիին մաս կը կազմեն նաեւ Ռուս, Հելլէն, Ռումէն, Սերպ եւ այլ Եկեղեցիներ, որոնք ունին իրենց առանձինն վարչութիւնը, թէպէտ ոչ նուիրական Պետիները, այլ սինոդական

ձեւով: Այդ ձեւը զուգընթաց կ'երթայ քաղաքական իշխանութեան, իբր զի Որթոգոքս Եկեղեցին ազատ վարչութիւն կ'ընդունի ամէն ինքնագլուխ եւ անկախ ազգերու համար: Պուրկարները քանի որ Օսմանեան Թեւարկութեան ներքեւ էին, ազատ վարչութիւն չէին կրնար ունենալ, եւ անկէ յառաջ եկաւ հերձուածի հրատարակութիւնը: Բայց հիմակ որ ինքնագլուխ եղած է եւ բոլոր Պուրկար տարրը անոր մէջ համախմբած, հաւանական է որ հերձուածի խնդիրն ալ կը պարզուի:

Արեւելեան Եկեղեցւոյ միւս ճիւղը կը կազմեն Միաբնակները, որոնց գլուխը կը գտնուին Հայերը, իրենց հետ ունենալով Ասորիները կամ Յակոբիկեանները, Եգիպտացիները կամ Ղպտիները, եւ Եթովպացիները կամ Հապէշները: Քաղկեդոնի Եկեղեցիներ՝ Հայերու միաբնակ դաւանութիւնը կը չփոթեն Եւտիքականութեան հետ, զայց սխալ մըն է այդ: Մենք Հայերս Եւտիքական չենք բնաւ: Հաւատարիմ հեռեւող Եփեսոսի Ս. Ժողովին, Կիւրեղ Աղեքսանդրացիի հետ կը դաւանինք «Մի քնոյրիս Բանին մարդացեալ»: Նետորականներուն դաւանութիւնը մեզմէ տարբեր է, մանաւանդ թէ մեզի հակառակ է. սակայն Փաթիհի կարգադրութեամբ հաստատուած երկու Պատրիարքութիւններէն Հայոց կցուած, եւ սակաւաթիւ եւ զարգացումէ զուրկ ըլլալուն, մեզի հետ կը նկատեն ինքզինքնին, եւ առանձին ճիւղ չեն կազմեր:

Արեւմտեան Եկեղեցին ալ Եւրոպայի մէջ երկու ճիւղի կը բաժնուի. Լատին կամ Կաթոլիկ և Բողոքական: Կաթոլիկ Եկեղեցին Պապին իրաւասութեան ենթարկուած է: Կաթոլիկ բառը այսպէս կը հընչեմ, եւ ոչ («կաթողիկեայ»), վասն զի այդ վերջին հնչմամբ Եկեղեցւոյ մէկ յատկանիշը կ'իմացուի, զոր ուրիշ Եկեղեցիներ ալ վրանին կ'առնեն. իսկ կաթոլիկ կ'առնենք իբրեւ յատուկ անուն, որոշելու համար զայն միւս Եկեղեցիներէն, այն անունով, որով անոնք ինքզինքնին կը կոչեն: Այսպէս՝ Որթոդոքս բառն ալ Յոյն Եկեղեցիին համար, առանց ուղղափառութիւնը միայն անոնց սեփականելու: Նոյնպէս՝ ինքզինքնին Առաքելական, Աւետարանական, Մկրտչական կոչող Եկեղեցիներ կան, զորս մենք ալ այնպէս կը կոչենք, զատելու համար ուրիշներէն, թէև բացառապէս անոնց չենք տար աւետարանականութիւնը եւլն. եւլն: Կաթոլիկ Եկեղեցին այլ եւս գրեթէ ճիւղաւորում չունի, որովհետեւ Իտալիոյ Ամբրոսեան, Սպանիոյ Մեղարարիքեան, Ֆրանսայի Գաղղիական, Մաճառոտանի Հունգարական մասնաւոր Եկեղեցիներ, որ յատուկ վարչութիւն եւ ծէսեր ունէին, այլ եւս ձուլուած են Հռոմէականին մէջ:

Բողոքականութիւնը ծագում առաւ Հռոմի ճնշումներուն և խստութիւններուն դէմ յառաջ եկած ըմբոստացումէն: Առաջին ձայնը արձակեցին Յովհաննէս Վիք-

լէֆ Անգլիայէն եւ Յովհաննէս Հուս Գերմանիայէն, որոնց հետեւեցան Մարտինոս Լութեր եւ Յովհաննէս Կալվին, եւ Հենրիկոս Ութերորդ Գերմանիոյ, Գաղղիոյ եւ Անգլիոյ մէջ: Ասոնց յատկանիշն եղաւ թօթափել այն աւելորդները զորս Կաթոլիկութիւնը հետզհետէ բարդած էր հաւատոյ աւանդին եւ վարչական ձեւին վրայ: Բողոքականները շարունակութեամբ առջեւ եկած չէին առաքելական դարերէն, այլ կ'ուզէին ետ դառնալ առաքելական դարերուն: Այդ ուղղութիւնը առիթ տուաւ աւելի կամ նուազ գեղչումներու, որով հետզհետէ իրարմէ տարբերեցան, այնպէս որ գրեթէ 80 կը համարուին այսօր Բողոքական յարանուանութիւնները: Ասոնցմէ միայն անգլիականը իրեն մէջ եպիսկոպոսներ ունեցաւ, մինչ միւսները չունեցան, եւ նուիրապետութիւնն ալ գեղչեցին:

* * Հայոց Եկեղեցին ի՞նչ յարաբերութիւն կամ ի՞նչ կշիռ ունի անոնց հանդէպ: Այդ յարաբերութիւնները կարելի է բաժնել երկու մասի. — 1. Դաւանական, եւ 2. Արտաքին, պատմական, կազմութեան, ծագումի, եւ նուիրապետութեան տեսակէտով:

Հայ Եկեղեցին, թիւի տեսակէտով, ամենէն պզտիկն է Եկեղեցիներուն մէջ. քանի որ միւս Եկեղեցիներու հարիւրաւոր միլիոն հետեւորդներուն դէմ, Հայ Եկեղեցին հազիւ 4 միլիոն, և իր հետեւորդ միւս

Եկեղեցիներով՝ տանական միլիոններով
կրնայ հաշուել իւր հաւատացեալները :
Բայց կարեւորութիւնը թիւի վրայ չէ , այլ
ներքին կազմութեան եւ նուիրապետու-
թեան վրայ : Գիտենք որ Քրիստոս Հօտ
Փռքրիկը օրհնեց և անոր խոստացաւ երկ-
նից արքայութիւնը : Արեւմտեան Եկեղե-
ցիներ քաղաքական զարգացումին համըն-
թաց յառաջացում ունեցան , իրենց մէջ
առնելով Ամերիկան ալ , որմէ գլխաւորա-
բար Հիւսիսային Նահանգներու բնակչու-
թիւնը հետեւեցաւ Բողոքականութեան ,
իսկ Մեքսիկայէն մինչև վար դէպ ի հա-
րաւ մնաց Կաթոլիկ Եկեղեցիին : Ասոր դէմ
Հայ Եկեղեցիին չվիճակեցաւ քաղաքական
զարգացում . այնպէս որ Աւետարանի «Ե-
րանի և ձեզ յորժամ հաշածեցին զձեզ»ը մի-
այն կրնայ պատշաճեցուիլ Հայ Եկեղեցիին :
Բայց ծագման կողմէ շատ առաւելութիւն-
ներ ունի մեր Եկեղեցին : Պատմութեամբ ,
աւանդութեամբ և ուրիշ նշաններով Հայ
Եկեղեցին իր գոյութիւնը կը ցուցնէ ամէն
դարու մէջ . ոչ միայն Դ . դարէ սկսելով ,
այլ անկէ առաջ ալ՝ հալածմանց դարերու
մէջ՝ Քրիստոնէութիւնը կը գտնենք ի Հա-
յաստան , Լուսաւորիչէն առաջ : Ս . Թադէոս
առաքեալ Եդեսիայէն եկած է թէ Կեսա-
րիայէն , Թադէոս-Դիդիմոսն է , թէ Յու-
դա-Թադէոս առաքեալը , որ Ղերէոս ալ
կը կոչուի : Ո՛րն ալ ըլլայ , իրողութիւնն է
Լուսաւորչէն առաջ Քրիստոնէութեան գո-
յութիւնը Հայաստանի մէջ : Ասիկա հաս-

տատող պատմական աւանդութիւնները
այնքան և աւելի՛ զօրաւոր են , որքան
ուրիշ Եկեղեցիներու առաքելականութեան
աւանդութիւնները : Հռոմի Աթոռը ինք-
զինքը Պետրոս Առաքեալին յաջորդու-
թիւնը կը նկատէ , բայց Բողոքականք
Պետրոսի Հռոմ երթալն իսկ կ'ուրանան :
Իրաւ է որ Պետրոսի գերեզման կայ ի
Հռոմ , բայց Յովհաննէս ալ տարուած է
Հռոմ : Արդէն Հռոմ կայսրութեան կեդ-
րոն ըլլալով , Քրիստոնէից գլխաւորներ
հոն կը տարուէին դատուելու : Կ . Պոլ-
սոյ Աթոռն ալ ինքզինքը Անդրէասի Ա-
թոռ կը հռչակէ , բայց Անդրէասի Պոլիս
գալուն աւանդութիւն իսկ չկայ , այլ
միայն Կորնթոսի մէջ նահատակուած ըլ-
լալը կը յիշուի : Ամէն առաքեալներէ յա-
ջորդութիւն չունինք . մանաւանդ թէ ա-
ռաքելական աթոռներ կան , որ առաք-
եալներէ չեն , ինչպէս Ադէքսանդրիոյ ա-
թոռը՝ Մարկոսի :

Նուիրապետական դասակարգութիւնը
հետզհետէ կազմուեցաւ , քանի քրիստո-
նէութիւնը ընդարձակուեցաւ : Կաթոլիկ ,
Որթոդոքս և Հայ Եկեղեցեաց մէջ ընդուն-
ուած է , բայց Բողոքականք նուիրապե-
տութիւն չունեցան , ինչպէս յիշեցինք ,
Անգղիական ճիւղէն զատ : Նուիրապե-
տութեան առաջին մասը կը կազմեն քա-
հանայութեան աստիճանները , որոնք մեր
մէջ ալ չորս եղած են , մինչեւ Ռուբին-
եանց հարստութեան ժամանակ , Գր . Ա .

նաւարդեցի Կաթողիկոսի օրը : Լամբրոնացին ալ Դաստիճաններ չի յիշեր , և պատմութիւնը կը ցուցնէ թէ Գր. Անաւարդեցիին ետք է որ լատինական Դաստիճաններ մտած են մեր մէջ :

Հին Եկեղեցին՝ Պօղոսի թուղթերուն համաձայն՝ կը ճանչնայ Եպիսկոպոսութիւնը , որ կը նշանակէ Տեսչութիւն : Ասոնք աճեցան՝ քաղաքական իշխանութեան համընթաց , և աստիճանաւորուեցան : Եպիսկոպոսը՝ տեսուչն էր քաղաքի և չըջականերուն վրայ , Մեարապոլիտ՝ նահանգի վրայ , Եքսարք կամ փոքր Պատրիարք կամ փոքր Կաթողիկոս՝ ամբողջ երկրամասի մը վրայ , իսկ Պատրիարք կամ Հայրապետ՝ պետութեան մը ամբողջ երկիրներուն վրայ : Մեր՝ Հայերուս մէջ կը յիշուին Եպիսկոպոսներ Սիւնեաց , կամ Աղձնեաց ևն . որոնք արքեպիսկոպոսութիւններ պէտք է իմացուին , քանի որ ամբողջ նահանգի մը վրայ էին , ուր շատ եպիսկոպոսարաններ կը պարսենակուէին : Աղուանք և Վիրք ունեցան Կաթողիկոսներ , բայց Հայոց Հայրապետին թեւարկութեան տակ , որովհետեւ անոնք Հայաստանի մաս կը կազմէին առաջին դարերուն մէջ , թէեւ ներքնապէս հայրապետական դեր կը կատարէին անոնք : Հին Եկեղեցիին մէջ եպիսկոպոսութիւնը տեղական էր խիստ կերպով . մէկ աթոռի վրայ մէկ եպիսկոպոս միայն պիտի ըլլար . բայց սկսան շատ ըլլալ , երբոր դաւանութեամբ , ծէսով , և ուրիշ պարագաներով զատուեցան : Պատմութիւնը կը յիշէ Սաշիկ Արշարունին , իբր Հայաստանէն դուրս Հայ Եպիսկոպոսութիւններ հաստատող , թէեւ անկէ առաջ Հայք երուսաղէմի մէջ ունեցան Եպիսկոպոսներ :

Այս տեղեկութիւններէն կը հետեւցընենք թէ Հայ Եկեղեցին թէպէտ թիւի տեսակէտով պզտիկ է , բայց առաքելական ծագման , և նուիրապետութեան տեսակէտէն կարեւորագոյն դիրք ունի , ուրիշներու հետ բաղդատմամբ : Դաւանութեան տեսակէտին անցնելով , առ այժմ ընդհանուր ակնարկով , մենք մեր դաւանութեամբ կը մնանք զուտ և նախնական դարերու հետեւորդ : Եկեղեցիին աղբիւրը Աւետարանն է , Քրիստոսի յայտնութեամբ և առաջին դարերու ամուր աւանդութեամբ : Մենք հաւատարիմ մնացած ենք այդ աղբիւրին :

Առաջին երեք դարերուն մէջ համայնական Ժողովներ չկազմուեցան , մինչեւ որ Քրիստոնէութիւնը պետական կրօնը դարձաւ : Ատիկա առաջին անգամ եղաւ Հայոց մէջ՝ Տրդատի օրով , և 12 տարի վերջ , Հռոմայեցւոց մէջ , Կոստանդիանոսի օրով : Ատկէ վերջ էր որ դումարուեցան Նիկիոյ , Եփեսոսի , Կոստանդնուպոլսոյ Ժողովները , հերքելու համար Աղեքսանդրացի Արիսի մոլորութիւնը՝ Քրիստոսի Աստուածութեան դէմ , Մակեդոնի աղանդը՝ Հոգւոյն Սրբոյ Աստուածութեան դէմ , Նեստորի հերետիկոսութիւնը՝ Բանին Աստուծոյ Մարդեղութեան դէմ :

Եկեղեցին կրնանք նմանցնել ծառի մը , որ ունի իր բունը , յետոյ 3-4 խոշոր ճիւղեր , յետոյ բազմաթիւ մանր ճիւղաւորումներ : Քրիստոնէութեան պետական կրօնը դառնալէն ի վեր , մէկ ու կէս դար , չորրորդի սկիզբէն մինչեւ հինգերորդին կէսը , միութիւն կար բոլոր Եկեղեցիներուն մէջ , և անկէ ետք է որ անոնք անբաժանուեցան , ճիւղաւորուեցան . բայց Հայ Եկեղեցին հաստատուն մնաց բունին մէջ ,

նախնական, Աւետարանական եկեղեցիին, հաւատքով և դաւանութեամբ, հիմ բըռնելով առաջին երեք Տիեզերական ժողովներուն վարդապետութիւնները: Յունաց եկեղեցին այդ երեք ժողովներուն վրայ աւելցնուց ուրիշ չորս ժողովներ ալ, եւ բարձրացուց 7ի, իսկ Հռոմ ուրիշ 13 ժողովներ ալ աւելցնելով հասցուց 20 ի:

Մեր եկեղեցին այդ վերջին բարդութիւններէն հեռու կը մնայ. իր հոգին թողատու է. ամէն անոնք որ երեք ժողովներու վրայ համաձայն են, Քրիստոսի եկեղեցիէն հաներ, Քրիստոսի հաղորդակցութենէ չմերժեր, հակառակ ուրիշ եկեղեցիներու տարբեր ընթացքին:

* * Որովհետեւ ժամ մը խօսած էր արդէն, ուստի բանախօսը յայտնեց թէ յաջորդ դասախօսութեան նիւթ պիտի կազմէ Հայ եկեղեցւոյ դիրքը՝ դաւանաբանական մասնաւոր կէտերու հանդէպ, ցուցնելով անոր տարբերութիւնները միւս եկեղեցիներէն:

Դասախօսութեան աւարտուէն յետոյ, Տ. Գնէլ Վրդ. օգուտ քաղելով այն պայմանէն որ անդամակիցներ պիտի կարենան նոր լուսաբանութիւններ խնդրել, ուղեց խմանալ թէ մինչեւ ո՛ւր կը տարածուին Որթոդոքս եկեղեցիներու իրարու հանդէպ իրաւունքները, և յատկապէս Կ. Պոլսոյ Աթոռին իրաւասութիւնը Ռումանիոյ վերայ: Այդ առթիւ բանախօսը պարզեց Որթոդոքս եկեղեցիներու ինքնադիւստութեան կէտերը, Պատրիարքական և Սինոդական վարչութիւնները և մասնաւոր պարագաներու նկատմամբ սովորութիւնները:

Բ. ԴԱՍԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

(ԳԵ. 9, Յուլիս, 1913)

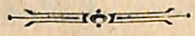
Դասախօս. — ԱՄԵՆ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ ՍՐԲԱԶԱՆ

Նիւթ. — Հայ եկեղեցւոյ միտքը, դաւանաբանական գանազան կէտերու մէջ, եւ տարբերութիւնները միւս եկեղեցիներէն:

Նախորդ դասախօսութեան նիւթը երկու բառով ամփոփելէ ետքը, դասախօսող Սրբազանը նոր նիւթին անցնելով, բացատրեց թէ եկեղեցւոյ ներքին կազմութենէն առաջ եկող պարագաներ առիթ տուին ծիսական և դաւանակ. ն տարբերութիւններու: Ուստի պէտք է նկատի առնել Ծէսը և Դաւանութիւնը: Եկեղեցիներ կրնան ունենալ նոյն Ծէս և տարբեր Դաւանութիւն, կամ տարբեր Ծէս և նոյն Դաւանութիւն: Ծէսի կարգին մէջ են՝ եկեղեցւոյ լեզուն, խորհրդակատարութիւն, պաշտօնակատարութիւն, որոնց մէջ պատահական տարբերութիւններ կը գրտնուին:

Ծէսերը երբոր իրարու հետ բաղդատուին, էական նմանութիւններ ունին, որոնք կ'երթան կը բարձրանան մինչև երուսաղէմի նախնական եկեղեցին, որուն տեղական հոգիւ մնաց Յակոբ Տեառնեղբայր առաքեալը, երբոր բոլոր առաքեալները ցրուեցան, և անոր կը վերագրուին առաջին քրիստոնէութեան ծիսական կար-

79-76559

գաղութիւնները, և յատկապէս Պատարազի արարողութիւնը, ունից ծագած է «Յակոբեան Պատարազ» կոչումն ալ:

Լեզուին գալով՝ իւրաքանչիւր Եկեղեցի իր լեզուով կը կատարէ իր ծէսերը: Բայց այս ըսել չէ թէ ամէն այժմեան լեզուներով ծէսեր կան, այլ կը զատուին ծիսական և ոչ-ծիսական լեզուներ. ծիսական եզան Յունական, Ասորական և Լատինական լեզուները: Հայերէնը ծիսական լեզու եղաւ Ե. դարէն: Որթողոքս Եկեղեցին ընդունած է հին սլաւականն ալ իբր ծիսական լեզու, զանազան սլաւ ժողովուրդներու համար:

Օրուան դասախօսութեան նիւթ կ'ուզենք ընել Դաւանութեան տարբերութիւնները, զոր ունինք այն ճիւղերու հանդէպ, որոնց բաժնեցինք արդէն բովանդակ Եկեղեցիները, այսինքն Որթողոքս, Կաթոլիկ եւ Բողոքական Եկեղեցիներ: Մեզի դաւանակից գիտենք Ասորի, Եգիպտական և Եթովպական Եկեղեցիները, որոնք բոլորն ալ «Մի բնութիւն» կը ճանչնան Քրիստոսի վրայ: Յակոբիկեան Ասորիներ, որ Յակոբ Ծանծաղոսի կը հետեւին, իբր Եւտիքական կը նկատուին, բայց եթէ անոնց դաւանութիւնը լրջօրէն ուսումնասիրուի, կարելի է տեսնել թէ տարբերութիւն չունին մեզմէ: Նոյնը կարելի չէ ըսել Նեստորականներուն մասին, որոնք հեռու են մեզմէ դաւանութեամբ, բայց պզտիկ, աննշան մէկ մասը կը կազ-

մեն Քաղդէացւոց մէջ, և ինչպէս կանոնաբանք, ինքզինքնին կ'ուզեն մեզի մօտ տեսնել:

Որթողոքս Եկեղեցիէն դաւանութեամբ կը տարբերինք մինք միայն Բնութեանց ինդիրով և Քաղկեդոնի ժողովով: Մեր դաւանութիւնն է «Մի բնութիւն Բանին մարդացելոյ», զոր չեն ընդունիր Քաղկեդոնի հետեւողները:

Հռոմէականներէն և յատկապէս Միթարեաններէն շատեր կ'ուզեն Հայոց Եկեղեցին պաշտպանել՝ ըսելով թէ Հայերը Բնութիւն ըսելով Անձ կ'իմանան, կամ թէ Հայերը չզանուեցան Քաղկեդոնի ժողովին և չփոխեցան: Այս պաշտպանութիւնը մեզ չի գոհացներ, որովհետեւ պարզապէս իմաստասիրական տգիտութեան, կամ պատահական չփոխութեան կ'ենթարկեն մեր Եկեղեցին: Մենք Քրիստոսի անձին վրայ «Մի բնութիւն» կը պաշտպանենք, խընդրոյն էութեան թափանցելով: Խնդիրը յառաջ եկած էր Նեստորէն, որ Քրիստոսի անձին վրայ երկու գործող կը ճանչնար անջատ, Մարդկութիւն և Աստուածութիւն. երկուքը իրարմէ զատ երկու անձ՝ մարդկային և աստուածային. ըստ այսմ մարդկութիւնը աստուածութեան միացած չէր ըլլար, այլ վրան եկած իբրեւ զգեատ մը, Նեստորի բացատրութեամբ:

Ապողինար պնդած էր թէ Քրիստոս միայն մարդկային մարմինը առաւ, բայց ոչ Հոգին, որուն դէմ դրուած էր Հան-

գանակին մէջ, թէ «Էսազ գմարմին, զհոգի, և զմիտ»։ Եփեսոսի ժողովին մէջ գատապարտուեցաւ Նեստորի կարծիքը, և ընդունուեցաւ Կիւրեղ Աղեքսանդրացիի բանաձեւով՝ Մի քնուրթիւն Բանին մարմնացեայ։ Եւտիքէս Միութիւնը պաշտպանելով այնչափ յառաջեց, որ մարդկութիւնը Քրիստոսի անձին մէջ՝ նմանցուց կաթիլ մը մեղրի, աստուածութեան ծովուն մէջ։

Հայոց Եկեղեցին որ այդ մասին կը մաքառի Որթոդոքս և Կաթոլիկ դաւանութեանց դէմ, չի բաւականանար միայն Անձը միաւորեալ նկատել, բայց ոչ Բնութիւնը։ Մենք կ'ըսենք թէ ինչպէս որ Անձի միութիւն կայ, նոյնպէս Բնութեան միութիւն պիտի ըլլայ։ Բնութիւնը սկիզբն է ներգործութեանց կամ գործողութեանց, իսկ անձն է որ կ'ենթակայցանէ Բնութիւնը։ Ներգործութիւնները կը գատուին ըստ բնութեան, և երբ բնութեանց միաւորութիւնը վերցաւի, մարդոյ միայնոյ մահը փրկագործութեան չի բաւեր, և այս պատճառով «Մարդադաւան» անուանուեցան Նեստորականներ, ինչ որ Քաղկեդոնիներու ալ կը պատշաճեցուի, երբոր երկուքութիւն կը դնեն Քրիստոսի վրայ և կը վտանգեն չարչարանաց փրկագործական արդիւնքը։

Դալով այն կարծիքին թէ՝ մենք Քաղկեդոնի ժողովին չերթալով չփոխած ըլլանք, յայտնի է որ եթէ այդ ժողովին

չենք գացած, բացորոշ մէջտեղն է անոր վճիռը։ Լեւոնի Տօմարը Քրիստոսի համար յայտնապէս կ'ըսէ «Ոմն և Ոմն»։ Ժիշդ է անշուշտ որ չենք կրցած երթալ այդ ժողովին, որ կը գումարուէր 451 Սեպտեմբերին, այսինքն հազիւ քանի մը ամիս ետք Աւարայրի ճակատամարտէն, որ նոյն տարին Մայիսին վերջերը տեղի ունեցած էր, և ժողովին գումարման պահուն Յովսէփ Կաթողիկոս բանտարկուած էր։ Բայց այդ ժողովին գտնուած չըլլալնիս պատճառ մը չէր չընդունելու անոր որոշումները՝ եթէ ընդունելի ըլլային։ Մենք Կ. Պոլսոյ և Եփեսոսի ժողովներուն ալ չգրտնուեցանք։ (Որովհետեւ սխալ է այն կարծիքը թէ Մենք Ներսէս գացած ըլլայ Կ. Պոլսոյ ժողովին։ Ներսէս վախճանած է 373ին, մինչ Կ. Պոլսոյ ժողովը գումարուած է 381 ին։ Եփեսոսի ժողովին ալ ներկայ չենք եղած, որովհետեւ այդ ժողովին ալ գումարման ժամանակը 431 ին՝ կը գուգադիպէր Սահակ Պարթեւ Հայրապետին աքսորէն ետքը)։ Կ'ընդունինք սակայն անոնց որոշումները, բայց չընդունեցինք Քաղկեդոնեան ժողովը, որ Նեստորականութեան կասկածներ կուտար։ Հետեւապէս եթէ մեզ եւտիքական կ'ըսեն Մի քնուրթիւն բանաձեւին համար, անոնք ալ Նեստորական եղած կ'ըլլան երկու քնուրթիւն բանաձեւին պատճառով։

Բայց Հայ Եկեղեցին իր թոյլատու և լայնամիտ ոգիով կ'ըսէ անոնց՝ Շնորհա-

լիին հետ. «Մենք ձեզ չենք դատապարտեր, դուք ալ մեզ մի դատապարտէք» : Մենք ուրիշները ազատ կը թողունք իրենց աւելորդ դաւանութեանց մէջ, բայց կը պահանջենք որ անոնք ալ յարգեն մեր վարդապետութիւնն և դաւանութիւնը, որ հնազոյն է և նախնազոյն, և դաւանութեանց մէջ միշտ նորութիւնն է կասկածելի :

Այս կէտէն դուրս, ուրիշ տարբերութիւն չունինք դաւանապէս Որթոդոքս եկեղեցիէն : Բաժակին մէջ ջուր խառնելը, խմորուն Հացը, Ծնունդի օրը՝ ծխական տարբերութիւններ են, որոնք դուրս են այսօրուան նիւթէն :

Գալով Կաթողիկոսներուն, որոնք զմեզ «Մոլորեալ, Հերձուածող» կը կոչեն և «Հերետիկոս» կը հասկնան, մենք — Որթոդոքս եկեղեցւոյ հետ ունեցած «Մի բնութեան» տարբերութենէն զատ — անոնց տարակարծիք ենք՝ Հոգւոյն Սրբոյ «Եւ յՈրդւոյ» բղխելուն, Քաւարանի, և Պապին գլխաւորութեան խնդիրներուն մէջ : Անոնք կ'ընդունին Հոգին Սուրբի բղխումը՝ ի Հօրէ «Եւ յՈրդւոյ», զոր մենք չենք ընդունիր, «Եւ բղխման» բացատրութեան մէջ նիր, «Եւ բղխման» բացատրութեան վրայ, «Որ ի Հօրէ եղանակ» . և բան չենք աւելցնել : Եւ արդէն ասիկայ էր ընդհանուր եկեղեցւոյ դաւանութիւնը առաջին դարերուն : Ուրանիոյ եկեղեցին էր որ առաջին անգամ թ. դա-

րուն մէջտեղ հանեց այդ յաւելումը, և անոր դէմ ելաւ նոյնինքն Հռոմի Լեոն Գ. Պապը : Յաւելումին ի հաստատութիւն կը կառչին Աւետարանի «Յիմմէ անտի առնու» բացատրութեան : Բայց նախ պէտք է գիտել որ «Յիմմէ» կը նշանակէ «Անի որ իմ է», եւ ոչ թէ յիմեմ (ինձմէ) : Եւ յետոյ, «Առնու» «Եղանակ ու բղխիլ» չէ : «Առնու» նոյնութիւն է էութեան և բնութեան : «Ի հօրէ եղանակ» բացատրութիւնը աւելցուեցաւ Նիկիական հանգանակին մէջ 4. Պոլսոյ Ժողովով, Մակեդոնական հոգեմարտութիւնը հերքելու համար, բայց Նիկիական հանգանակին մէջ չկայ, և մենք չենք աւելցուցած Հաւատարմին մէջ, թէ և կ'ընդունինք և չենք մերժեր :

Հռոմի Բրօքականտան զոտ տպագրութիւն ունի Հայ ծիսարաններու, զորս սրբագրած է ուղած կերպովը . և այս սրբագրութիւնը այնքան առաջ տարին որ անհետեւութեանց մէջ ինկան . ինչպէս «Առաւօտ լուսոյ»ին մէջ, նոյնիսկ ի դէմս Որդւոյն Աստուծոյ գրուածին աւելցուցին Բղխումն ի Հօրէ «Եւ յՈրդւոյ», այս կերպով Որդին Որդիէն բղխել տուին : Յովհ. Յոլով և Յակոբ Յոլով վարդապետներ եղած են այդ սրբագրութեանց հեղինակները :

Քաւարանի մասին Լատինացիք կ'ընդունին որ, հոգիները մարմինէն ելլելէն վերջ առանձին դատաստանի մը կ'ենթարկուին : Սրգարք անմիջապէս երանաւէտ

տեսութեան արժանի կ'ըլլան. մեղաւորք անմիջապէս յաւիտենական տանջանարանը կ'ընկնեն. իսկ միջին վիճակ ունեցողները քաւարան կը զրկուին: Նախ դիտենք որ այս բառը — թէեւ ընդունուած բացատրութիւն մը — բայց սխալ թարգմանութեամբ է. Լատիներէն Purgatorium բառն է որ պէտք է թարգմանուէր Մաքրարան: Քաւութիւնը միայն Յիսուսի Քրիստոսի արդեանց կը պատշաճեցնենք: Բայց քաւարան թէ մաքրարան, ասիկա ալ բացարձակապէս հակառակ է Աւետարանին: Մատթէոս որոշ կերպով կը պարզէ թէ վերջին դատաստանին է որ «Բաժանէ զօգիւս յայծեաց»: Եթէ անկէ առաջ այդ բաժանումը եղած է արդէն, ա'լ ի՞նչ հարկ երկրորդ դատաստանի կամ վերջին դատաստանի: Ուրեմն ասիկա հակառակ է Աւետարանական ոգւոյն: Եկեղեցին առաքելոց, մարգարէից են. համար մաղթանք ունի, ինչպէս կ'ընենք միշտ Պատարաքի ժամանակ. բայց Հռոմէականք այդ մաղթանքէն ճշմարտ են առաջին հինգ անունները, «գնախահարս, զհայրապետս, զմարգարէս, զառաքեալս, զվկայեալս» եւ կ'ըսեն «զեպիսկոպոստոնս» բառէն: Հռոմէականք ննջեցելոց Անեղ խորհուրդ երգին մէջ կաթողիկոսեան հետք նշմարել ուզեցին, ուստի մեղմէ ոմանք կը զգուշանան զայն երգել, բայց աւելորդ երկիւղ է այդ: «Հուր յիջանի խաւար մերժի» բացատրութիւնը չի նշանակեր թէ կրակը վա-

ռած է Քաւարանին մէջ, այլ թէ աղօթքով կը մարի այն կրակը, որ պիտի վառի մեղաւորաց համար՝ վերջին դատաստանէն ետք:

Այս առթիւ պէտք է դիտել որ սրբոց ոչ թէ տոնը այլ յիշատակը կը կատարենք, այն սուրբերուն որ բարերար դեր մը, արդիւնաւորութիւն ունեցեր են: Հայ Եկեղեցւոյ տօնած սուրբերը բոլորն ալ Քաղկեդոնի Ժողովէն առաջ վկայեալ նշանաւոր մարտիրոսներ են: Սխալ է պահանջել անոնց անուններուն վերցուիլը մեր Տօնացոյցէն. գանոնք պահելով՝ Ընդհ. Եկեղեցւոյ հետ մեր կապակցութիւնը կը հաստատենք: Միւս կողմէ՝ եթէ մենք սուրբերու բարեխօսութեան կը դիմենք, պատճառն այն է որ զանոնք անգործ չենք նկատեր: Ինչպէս կենդանի, գինուորեալ Եկեղեցին կ'աղօթէ իրարու համար, «Աղօրլս արարեի ի վերայ միմեանց», եւ կ'աղօթենք ննջեցելոց համար, նոյնպէս հանգստեան կոչուած Եկեղեցւոյ անդամներու աղօթքը, բարեխօսութիւնը կը խնդրէ:

Քաւարանի խնդրոյն մէջ ալ ուրեմն, Հայուն դաւանութիւնը անփոփոխ է Աւետարանի ոգիէն:

Դանք Պապութեան խնդրոյն: Ինչի՞ վրայ հիմնուած է Պապութիւնը: Ամբողջ Աւետարանին մէջ չկայ տեղ մը ուր Պետրոսի իշխող դիրք մը տրուի: Չկայ բան յը Պետրոսին տրուած, զոր միւս առաք-

եաղները չունենան: Իրաւ է որ Պետրոս առաջ նետուող բնաւորութիւն ունէր, տանուտէր էր՝ Յիսուսը իր տանը մէջ կը պատուասիրէր, լաւ ձկնորս էր, արհեստին մէջ գլխաւոր. բայց յաճախ իր յանդգնութեանը պատիժն ալ կը կրէր: Յայտնի են իր երկոյս ուրացումը, ծովուն վրայ ընկղմիլը: Հետեւապէս Պետրոսի տրուած իշխանութիւնը՝ առաքելութեան իշխանութիւն էր և ոչ գլխաւորութեան:

Յիսուսի «Արածեա՛նները ուրիշ բան չեն նշանակեր, եթէ ոչ իր վերատին ընդունուիլը առաքելութեան մէջ, սխալելէն ետքը: Հետեւապէս նոյնինքն Պետրոսի սխալեցումն վրայ հիմնուած կ'ըլլայ Պապերու անսխալութիւնը, երբոր Հաստատեցն գեղարարս քո որ իրմէ գայթակղածներուն միտքին բուժումն է, անսխալութեան փաստ կը դառնայ վատիկանեան դաւանութեան մէջ:

Ինչպէս բացատրուեցաւ արդէն, Աթոռներու կազմութիւնը յառաջ եկաւ քաղաքական բաժանումներու համաձայն: Անիկա ժողովներով եղաւ և ոչ թէ անձերով: Բրիտոս խումբին վրայ հաստատեց իր եկեղեցին, երբոր ըսաւ, «Երբ դուք միացեալ էք, աջն ատեն ես ալ ձեր մէջն եմ»: Իրաւ է որ Հռոմի Աթոռը ընդարձակութիւններ ունեցաւ քաղաքական պարագաներու բերումով, բայց արտաքին պարագաներ չեն ազդեր հաւատքի և դաւանութեան վրայ: Եկեղեցիին ներքին հիմը, ո՛րքը պիտի ազդէ մեր վրայ:

Իրաւ է որ չատ մը ուրիշ կէտերու մէջ Հայեր գիջումներ ըրեր են: Ասիկա արդիւնք է Հայուն զարգացման հետամտութեամբ ինքզինքը մոռնալուն: Այսպէս, Ունիթոռները (Դոմինիկեան) երբ եկան Հայաստանի թշուառ կողմերը, զարգանալու տենչով տողորուած Եաջիկեցիին աշակերտները՝ Յովհ. Քոնեցիի առաջնորդութեամբ՝ անոնց հետեւողներ եղան: Նոյնպէս՝ Կիլիկիա եղող Փրանչիական կրօնաւորներու ժամանակ: Այս ազդեցութեանց հետեւանօք էր որ կարգ մը գիջողութիւններ եղան և նմանողութիւններ ընդունուեցան, թէև աւերեւոյթ: Այսպէս մեր պատարագը կը սկսի «Օրհնեալ քաղաւորութիւն» էն. անկէ առաջ ուսն մասը յետսամուտ է: Քահանայական աստիճանը չորս էր, և եօթնի բարձրացաւ: Եկեղեցւոյ Խորհուրդները թիւ չունէին, և ժամանակ եղաւ որ տասներկօքի բարձրացաւ անոնց թիւը: Ասոնք եղած են՝ մաս մը Հայաստանի Ունիթոռներու, և մաս մ'ալ Կիլիկիոյ Աղթարմաներու ազդեցութեամբ: Մենք Հայուն հաւատքը, սեղմ դաւանութիւնը պէտք է փնտռենք ե. դարուն մէջ, Թարգմանիչներու ժամանակ:

Գալով Բողոքականաց, անոնց կողմէ կը մեղադրուինք թէ չատ կը հաւատանք, մինչ Յոյներուն և Լատիններուն մեղադրանքն այն է որ քիչ կը հաւատանք: Արդ, Բողոքականաց մեղադրանքին դէմ կա-

բելի է յիշել թէ իրաւ է որ Ռուբինեանց
ժամանակին մէջ Խաչակիրները Հայաստա-
նը փրկելու խոստումով մերինները զին-
դութիւններու ստիպեցին, բայց ատոնք
առերեւոյթ և անհաստատ բաներ էին,
որոնցմէ ոմանք անցան, ոմանք ցայտօր
կը մնան, բայց երկրորդական բաներ են,
և կրնան ալ դադարիլ: Եկեղեցին Քրիս-
տոսով հիմնուեցաւ, բայց կազմակերպու-
թիւնը հետզհետէ ամբողջացաւ մինչեւ
առաջին երեք Տիեզերական ժողովները:
Մենք այդ ժողովներուն հաւատքը էւ
դաւանութիւնը կը պաշտպանենք ազ-
գութէն, իսկ անկէ ետքի յաւելուածնե-
րը պաշտպանելու պէտք չունինք: Հայ
Եկեղեցին, իր լայնամիտ ոգիով — որ իր
պարծանքն է — փրկութենէ հեռի չի նկա-
տեր աւելիին հաւատացողները, բաւական
է որ անոնք ընդունած ըլլան Տիեզերա-
կան առաջին երեք ժողովներու վճիռնե-
րը. բայց ինք հաստատ կը մնայ միայն և
միայն այդ ժողովներու դաւանութեանց
վրայ: Մեր սկզբունքն է հաւատոյ էա-
կան դաւանութիւնը հաստատ պահել ի-
րենց մաքրութեանը մէջ:

Պէտք է աւելցնել որ Հայոց Եկեղեցին,
դաւանական իր թեթև բեռներովը աւել-
ի՜ համաձայն է ներկայ դարուն ալ պա-
հանջումներուն:

Դասախօսող Սրբազանը վերջացուց,
ազգու կոչ մ'ընելով ունկնդիր եկեղեցա-
կաններուն, Հայ Եկեղեցւոյ աւետարա-
նական մաքուր վարդապետութեան հա-
ւատար բարձրութեան մէջ մնալու գործ-
նականապէս ալ:

Գ. ԴԱՍԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

(ԳԵ. 16 Յուլիս, 1913)

Դասախօս. — ԱՄԵՆ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ ՍՐԲԱԶԱՆ

Նիւր. — Հայ Եկեղեցին ինք իր մէջ -
— Բարեկարգութիւնը ի՞նչ ուղղութեամբ
պէտք է ըլլայ:

Իր երրորդ դասախօսութեամբ Ամեն.
Օրմանեան Ս. շատ կարեւոր և այժմէա-
կան կէտ մը շօշափեց: Նախորդ երկու
դասախօսութիւններով քննած էր Հայոց
Եկեղեցին դիւրքը՝ ուրիշներու հանդէպ՝
կազմակերպական եւ դաւանաբանական
տեսակէտով, և հաստատած Հայ. Եկեղե-
ցին առաքելականութիւնը, դաւանական
և վարդապետական մաքրութիւնը, հա-
րադատ հաւատարմութիւնը Քրիստոնէա-
կան առաջին դարերուն, ինչ որ իր առա-
ւելութիւնը կը կազմէ: Ներկայ Գ. դա-
սախօսութեամբ անցաւ քննելու Հայոց
Եկեղեցին իմի իր մէջ, և իրաց բնական ըն-
թացքով շօշափեց Բարեկարգական հարցը,
որ այնքան կը զբաղեցնէ միաբերը:

Ի՞նչ դատաստան, ըսաւ, պէտք է ը-
նենք մեր Եկեղեցւոյ վիճակին վրայ: Ան-
հրաժեշտ է դիտողութիւն, ուսումնասի-
րութիւն, բաղդատութիւն, որ հնար ըլլայ
ճշդել բարեկարգելի կէտերը, եթէ պէտք
կայ: Շատեր կ'ըսեն թէ Հայ Եկեղեցին
բարեկարգութեան պէտք ունի, ժամանա-

կի պահանջումներուն յարմարելու համար : Ո՞րքան իրաւացի է ասիկա , և ո՞րն է բարեկարգութեան լաւագոյն եղանակը : Երեք կէտերու վրայ կը ծանրանանք ընդհանրութիւնները . — 1. Ծէսերու , 2. Վարդապետութեանց ու կանոններու , եւ 3. Պաշտօնէութեան վրայ : Կ'ըսեն թէ Եկեղեցւոյ ծէսերը շատ երկար են , կանոնները շատ խիստ : Իսկ պաշտօնեաները հարուածելու ամէն ոք կազմ և պատրաստ է : Մեծերը կ'ամբաստանուին անհոգութեան համար , իսկ սղտիկները՝ անօրի-նապահութեան համար : Պաշտօնէութեան վրայ խօսիլ այսօր դուրս է մեր նիւթէն , զի պէտք է զատել Եկեղեցին եկեղեցականէն : Եկեղեցականին վրայ եղած մեղադրանքը չաղդեր Եկեղեցիին վրայ : Մանկ և մեղադրելի ըլլալով Եկեղեցին մեղադրելի չըլլար ըսաւ :

Որչափ ալ կարեւոր ըլլայ եկեղեցականներուն ընթացքին վրայ խօսիլ , սակայն մեր այս անգամ ձեռք առած նիւթն Եկեղեցին է , և պէտք է խօսինք առաջին երկու կէտերու վրայ : Ծէսի համար կ'ըսուի որ շատ երկար է , և կանոններուն վրայ ալ թէ ծանր եւ անտանելի են : Քննադատները կ'աւելցնեն թէ Եկեղեցիին հոգին դարուս ոգիին և ժամանակին չի համաձայնիր :

Ի՞նչ տեսութեամբ ընդունելի չեմ գըտներ ինչիւրը այդ կէտէն նկատու : Իրաւ է թէ եղած են ժամանակներ , որոնց մէջ

Եկեղեցին յարմար է պարագաներուն , բայց ատիկա՝ լաւ թէ ոչ՝ պատահական բան մը եղած է : Եկեղեցին իր էութեամբը Աստուածային Հաստատութիւն մըն է : Իմաստասիրական դրութիւն մը , մարդկային հիմնարկութիւն մը չէ : « Ես ընտրեցի զԶեզ , եւ ոչ դուք զիս ընտրեցիք » բառ է Քրիստոս : Եկեղեցին հիմնուած է երկնային վարդապետութեան վրայ , Աստուծային յայտնութեան վրայ . մարդկային չէ անոր ծագումը . Քրիստոս հաստատեց Եկեղեցին : Երբ դարուն ոգին յառաջ կը քշեն , և կը պահանջեն որ Եկեղեցին յարմարի անոր , ատիկա ըսելով Եկեղեցիին էութիւնը կ'աւերեն . զի այդ պարագային անիկա ոչեւս կ'ըլլայ Աստուածային Հաստատութիւն մը :

Բայց Եկեղեցիին մէջ , ժամանակի ընթացքին , մարդկային զեղծումներ , աւելադրութիւններ մտած են , թէ և ոչ՝ հիմնական կէտերու մէջ : Միջին դարուն , Արեւմուտքի մէջ Եկեղեցին կրակով եւ տանջանքով հաւատք պաշտպաներ է , ինչ որ թեթեւ կերպով արձագանգ դառն է Արեւելքի մէջ ալ , ուր երբեմն խարանդարիկեր են այս կամ այն աղանդաւորին :

Եթէ Եկեղեցւոյ Աստուածային հիմնական վարդապետութիւններէն դուրս , կանոնական խտութիւններ մտեր են , գլխաւոր պատճառն այն է որ հին տաճար մեր մէջ դատաւորական իշխանութիւնը եկեղեցականներուն ձեռքն էր : Ինչպէս

գիտենք, Վարդանանց ժամանակ, Եկեղեցին և հաւատքը հալածող իշխանութիւնը Հայ եկեղեցականներու ձեռքէն առնելով մոգերու յանձնեց գատատաճանները: Մեր Հայրապետներն են որ վարեր են գատատաճանական իրաւունքը: Արքեպոստոսեանց, պղծութեանց, ամուսնութեանց եւն. դատեր կը տեսնուէին եկեղեցական Ատենաներու առջեւ: Բայց ժամանակի հոլովումին հետ այդ ձեւը փոխուեցաւ, և Եկեղեցին արտաքին խտտութիւններ կատարելու պէտքը հունեցաւ այլ եւս:

Հիմա ի՞նչ փիճակի մէջ ենք, կամ ի՞նչ սկզբունքով կրնանք առաջ երթալ: Մէսերու եր'արութեան և կանոններու խտտութեան առթիւ պէտք է ընդունինք որ Հայոց եկեղեցին քաղաքական պատճառով հարկադրուեր է երբեմն տեղի տալ շատ մը պատշաճութեանց: Նախ նշանակելի է Յունական յարձակումը: Մարդպաններէ ետքը, ոչ միայն Փոքր Հայք, այլ և Մեծ Հայք մասամբ Յունաց ձեռքը կը գտնուէին: Միւս կողմէ կը սկսէին յարձակիլ Հագարացիները, որոնց դիմադրելու համար Հայերը կը հարկադրուէին Յունաց օգնութիւնը խնդրել. բայց Յոյները իրենց այդ օգնութիւնը ընձեռելու համար, կրօնական կամ դաւանական պայմաններ կը դնէին, կը սակարկէին պարզապէս: Այս պատճառով է որ ծէսերու և կանոններու մէջ աւելագորութիւններ եղան:

Այս իրողութիւնը շեշտուեցաւ Ռուբինեանց իշխանութեան ժամանակ ալ, Բայց աւելի Կոռիկոսեան և Լուսինեան Տուներուն իշխած միջոցին: Խաչակիրներու ժամանակ մերինները լայն գիրկով ընդունեցին զանոնք. բայց այս անգամ ալ միջնադարեան լատինականութիւնը սակարկութեան կը մտնէր Հայոց հետ: Օգնութիւն, զէնք, նաեւ դրամ տալու համար դաւանական պայմաններ կը դրուէին: Մենք ունեցանք Մխիթար Կաթողիկոսի ժողովը, որ հարկադրուեցաւ 117 մոլորութեանց բացատրութիւններ տալ, Պապէն դուժար մը ստանալու համար: Կիլիկեան իշխանութիւնք միշտ ստիպուեցան այս տեսակ գիշողութիւններ ընելու: Այս իրողութիւնները պատճառ եղան զեղծումներու. յունական և լատինական պատուաստներ եղան Հայ եկեղեցին վրայ: Այսպէս, ազգակցական ճիւղերու ամուսնական արգելքը՝ եթէ ճիւղերու բարձրաճառ լատինական պատուաստով, մինչ մեր մէջ Շահապիւմանի ժողովը երեք ճիւղ միայն կը յիշէ, և Պարտաւի ժողովը՝ չորս միայն: Յուսիկ Հայրապետին առած կինը՝ երրորդ աստիճանի ազգակցական կապ սնէր: Ունիթորներու ատենը, կարծես թէ շատ բաներու համաձայնիլը հարկ սկսեցին, որ զիրենք զարգացունցուցնէին: Տաթևացի իսկ իր գրութեանց մէջ շատ մը կէտեր ունի, ուր լեզուն լատինականութիւն կը բուրէ, և եթէ բառերը լատինական

տիներէնի թարգմանելն աւելի յստակ կը հասկցուին :

Արդ, եթէ կ'ուզուի բարեկարգութիւն, պէտք է հինը փոխուել, դասնալ նախնական, սկզբնական կէտերուն, պէտք է վերցնել վերջին ժամանակներու աւելադրութիւնները: Սիմոն Կաթողիկոս «Տէր ողորմես» մը երգեր է մասնաւոր պարագայի մը առթիւ. ասիկա քանի մը անգամ երգուեր է, և յետոյ հաստատուն սովորութիւն եղեր է՝ իբրեւ թէ Լուսաւորչաւանդ ծէս ըլլար: Նոյնպէս Շնորհալին երգեր է շատ կտորներ, որոնք մնացեր են Եկեղեցիին մէջ. հետեւապէս հարկ չեմ տեսներ ըսել, թէ պէտք է բարեկարգութիւն ընել դարուս ոգիին համաձայն, այլ լաւագոյն կը սեպեմ ըսել թէ պէտք է վերջին պատուաստումներն և աւելադրութիւնները զերչել:

(Այստեղ բանախօսը յիշատակեց այսօրերս Փրանսայէն ստացած մէկ նամակը, որուն մէջ կը հաւաստէ նամակագիրը թէ Արեւմուտքի մէջ կրօնքը խախտած է, եւ թէ Օրմանեան Ս. Ի Հայ Եկեղեցին կարգաւորվ հիացած է Հայ Եկեղեցւոյ պարզութեան և մաքրութեան վրայ, և իշխանութիւն կ'ուզէ ասիկա հռչակելու և Գաղղիոյ մէջ հաստատուել):

Ծէսերը և կանոնները պարզելու համար, բաւական է հին կանոնագիրքերը զտել, և Եկեղեցին հասցնել իր հնաւանդ հաստատութեան օրերուն, ինչ որ աւելի

օրինական է. և մեր Ն. դարու Եկեղեցին շատ աւելի պարզ է, քան ինչչափ որ այժմ պարզել կ'ուզուի, և շատ դիւրին բան է պատահական յաւելումները հետզհետէ խափանել:

Եկեղեցական բարձր աստիճաններ վանականներուն իրաւունքը չէին, այլ քահանաներուն. վարդապետութիւն չի համարուիր քահանայական աստիճանաց մէջ: Տակաւին ձեռնադրութեանց մէջ եպիսկոպոսացուն քահանայական շուրջաւով և սաղաւարտով կը ներկայանայ, և ձեռնադրողը կը կոչէ զայն ուղղակի «Ի քահանայութեան յեպիսկոպոսութեան» (Ի քահանայութեան յեպիսկոպոսութեան): Ըստ այսմ, կուսակրօնութիւնը պատահական յաւելում մըն է եպիսկոպոսանալու համար: Խնդիրը իր հիմնական ձեւին դարձնել դժուար չէ, բայց պէտք է ժողովրդական նախապաշարումն ալ հաշիւի առնել: Ես անձամբ քանիցս ուղեցի քահանաներուն առաջնորդական պաշտօն տալ, բայց ժողովրդային նախապաշարման բաղխեցայ:

Պատահած ալ է որ բարեպաշտական պարզ սովորութիւն մը ժամանակի ընթացքին մէջ դարձեր է օրէնք: Սիմոն Կաթողիկոսի Տէր ողորմեսն ինչպէս իշխեցի, Լուսաւորչի չափ հին կարծուեր է: Օրհնութեան տասը պատկեր քաղուածը Մովսէս Տաթևացիէն է, այն ալ «Երի կաւիս ասել՝ աստ» պայմանով, բայց անխուսափելի պարտք է դարձեր: Սահակին եւ Մանգակունիին ժամագիրքը և Մաշտոցը

չատ աւելի համառօտ են : Կիրակի օրերու ժամերգութիւնը երկարիլն ալ իր բացատրութիւնն ունի : Գիտենք որ հրամայուած էր Կիրակին սուրբ պահել և հաւատացեալք ամբողջ օրը հոգեւոր գործերով կը զբաղէին : Այս նկատումով եկեղեցին ուզած է երկարել կիրակնօրեայ արարողութիւնները , որոնք հիմակուրէն ալ աւելի էին . զի եթէ հին պատուէրներու հետեւէինք , պէտք էր կարգաւ ծառնատիր , Յայսմաւուրք , Սաղմոս ևն , որպէսզի հաւատացեալները հոգեւորով զբաղեցնելու դիւրութիւն ճարուի : Այսօր ասոնք համառօտուած են , և կրնան աւելի ալ համառօտուիլ , զի կարծես թէ այսօր ժոժողովուրդը սուրբ օրը անսուրբ ընելու ետեւէ է :

Միւս կողմէ Կիրակիէն դուրս ուրիշ օրեր տօն պահելու սովորութիւն չունէր Հայ եկեղեցին , և Տէրունական տօներ Կիրակի օրերու կը փոխադրուէին , ինչպէս Ալլակերպութեան , Վերափոխման և Խաչվերացի տաղաւարները : Ս . Աստուածածնի տօներէն անոր Ծնունդը , Յղութիւնը և Ընծայումը վերջին դարերու մէջ մտած են : Հին Տօնացոյցերու մէջ Ս . Աստուածածնի Ծնունդը նշանակուած է Խաչի բարեկենդանի Կիրակին : Աւետումն ալ օտարներու հետեւողութեամբ լուր օրուան կը մնայ : Նոյն իսկ Քրիստոսի Համբարձման տօնը բուն երկրորդ Ծաղկազարդին կը տօնուէր , ինչպէս ժամերգութեանց կար-

գաւորութենէն . և նախատօնակ ըլլալէն կը քաղուի :

Աստուածայայտութեան համար ալ նըշաններ կան թէ Կիրակիի կը փոխադրուէր : Արդէն Հայ եկեղեցիին համար անսովոր է երկուշաբթիէ զատ օրէ չաբաթապահքը սկսիլ , ինչպէս հիմա կ'ըլլայ Ծնունդի պահքին : Ծննդեան Դ . օրուան շարականը՝ «Այսօր Գաբրիէլ երգեաց արքայ կուսին աւետիս»՝ բացայայտ է որ Դ . օրուան համար գրուած է , որ Ա . օրը Կիրակի հաշուելով Դ . օր կ'ըլլայ : Նոյնպէս Զ . օրուան Ղազարու Աւետարան կարգացուիլը նշան է թէ Ուրբաթ օրուան կը զուգադիպէր , որուն մէջ միշտ նշեցելոց յիշատակ կ'ըլլայ : Ը . օրը սովորութիւն ունինք տօն կատարել , որ Կիրակիի զուգադիպելուն մէկ ապացոյցն է : Իւզաբերից յատուկ երգ ունենալը առաջին օրուան Կիրակի ըլլալուն նշանն է : Սակայն ասոնք մասնաւոր ուսումնասիրութեանց նիւթեր են :

Յինունքի և Ութօրէքներու մէջ պրտակադրութեան արտօնութիւն զլացուիլը «Տէրունի» օրուան տարբեր հասկցողութեան արդիւնքն է . ուրիշ է հրամայեալ Կիրակի և սուրբ օր ըլլալը , և ուրիշ է ժամերգութեանց մէջ Կեցո ըսուիլը , որով Ղազարու յարութենէն մինչև Հոգեգալութեան դիմացի Կիրակին տէրունի կը նկատենք . նոյնպէս՝ Ծնունդի , Աստուածածնի , և Խաչի ութօրէքները :

Այսպէս , ժամանակին ընթացքին մէջ

ներքին պատճառներով կամ արտաքին ազդեցութեանց հետեւանքով եղած են աւելադրութիւններ։ Ռուբինեանք մինչև Լեւոն լաւ Հայ էին։ Կոռիկոսեանք հեազհեառէ յարարերութեան մասն Լատինաց հեա, իսկ Լուսինեանք բոլորովին Հռոմէադաւան Լատին էին. այնպէս որ Լեւոն վերջին թագաւորը, իր օծումին առեն Հայ Միւռոն չուզեց, և Կիպրոսէն բերած Լատին Միւռոնով օծուեցաւ։

Այս բոլոր իրողութիւնները յստակօրէն կը հաստատեն թէ կարգ մը ծիսական յաւելումները Հայ Եկեղեցւոյն մէջ, իբր երկրորդական կէտեր, պէտք կ'ըլլայ զտել, մաքրել, և Ն. դարու պարզութեան վերածել։ Բայց այս ձեռնարկը պէտք է կատարել շատ մեծ խոհեմութեամբ, չորջանայեաց զգուշաւորութեամբ և ուշադիր ուսումնասիրութեամբ։ այն ալ աստիճանաբար կարգադրել, և ոչ ամէնքը մէկէն. զի «Ձկարոռքիւն Տկարացն բառնար» օրէնք է առաքելական։ Մենք ալ կ'ընդունինք թէ Հայ Եկեղեցին պէտք ունի բարեկարգութեան, բայց վերջամուտ և օտարամուտ մասերը յապաւելու սկզբունքով, ոչ թէ «Դարուս ոգիին պատշաճեցնելու» այլ իր նախնական պարզութեան դարձնելու համար, թէև արդիւնքը ժամանակիս պահանջած թեթեւութիւնները արտադրէ։ Այդ պարզութեան դառնալու համար, թէպէտ պէտք է աւելորդ և օտարոտի պատուաստները վերցնել, բայց

ոչ ամէն մարդ իր խելքով կրնայ ընել այդ բանը։ Պէտք է շարժումը սկսի Հայրապետական նախաձեռնութեամբ. պէտք է որ ձեռնհաս, կարող, հեղինակաւոր անձնաւորութիւնք լրջօրէն ուսումնասիրեն քրիստոնէականութեան մէջ երեւան հանելու համար հինը, պարզը, մաքուրը։ Պէտք է խոստովանիմ հրապարակաւ թէ Հայ Եկեղեցիին պարզութեան սէրն է որ ամէնէն աւելի զիս դրաւած է։ Եւ այդ բանը զգացած եմ Լատինաց մէջ գտնուելով, և անոնց ընթացքը տեսնելով և ցուցմունքներուն ծանօթանալով։

Այս պարզութիւնը, այս մաքրութիւնը պէտք է ըլլայ մեր գաղափարականը, այս ուղղութեամբ պէտք է մղթենք որ կատարուի «Բարեկարգութեան» գործը։ Եկեղեցականաց պարտքն է Եկեղեցիին այդ մաքրութիւնը ցոլացնել իրենց անձին վրայ։ Եթէ մենք մեր գործով չբարձրացնենք, ի վուր են ամէն խօսք։ Անձին օրինակն է ամէնէն հօր ազգակը։ Մենք նախանձախնդիր պէտք է ըլլանք եկեղեցական օրինաց և սկզբանց, հաւատարիմ մեր գեղեցիկ, մաքուր, չքնաղ, սուրբ և ուղղափառ Եկեղեցիին։

* * *

Դասախօսութենէն ետքը, Տ. Տիրայր Ծ. Վ. ի հարցման վրայ, դասախօսող Սրբազանը բացատրեց թէ կուսակրօնու-

թեան եկեղց. աստիճաններու մէջ մուտ-
քը նախնական չէ: Վանականները առաջ
փախաթ կը հիւսէին. յետոյ ուսում առ-
նելով վարդապետ ելլան: Վեղարը վար-
դապետութեան նշան չէ. հին ատեն կու-
սակրօն սարկաւազներն և դպիրներն ալ
վեղար կը դնէին: Ս. Անտօն ալ, որ եկե-
ղեցական չէր, վեղարով կը նկարուի: Ժո-
ղովուրդին հովուութիւնը քահանայից
պարտքն և իրաւունքն էր: Վարդապե-
տութիւնը եկեղեցական աստիճանի, այ-
սինքն ձեռնադրութեան խորհուրդի հետ
կապ չունի: Մայր Մաշտոցի պատկերին
մէջ ալ վարդապետութեան ընծայացու-
նէր վեղար չունին. վարդապետութիւնը
ուսումնական աստիճան մըն է: Որոտնեցին
և Տաթեւացին մահուան մօտ ծայրագու-
նութիւն տուին աշակերտներուն, որ իրենց
յաջորդեն: Ծայրագունութիւնը վարդա-
պետաց վարդապետ ըլլալն է, որ եպիս-
կոպոսութենէ աւելի մեծ պատիւ էր:
Մինչև վերջի ատեններ, Էտիրնէցի Պօղոս
Պատրիարք և Քարաքոչ Պօղոս արքեպիս-
կոպոս «վարդապետ» կը ստորագրէին. ար-
դէն ալ վարդապետութիւնը այնքան բարձր
դիրք ունէր որ մինչև իսկ եպիսկոպոսնե-
րէն վեր ընդունուած էր. բայց երբ ծայ-
րագունութիւնը աժանցուցինք, յարգն
ալ կորսնցուցինք:

ԱՄԵՆ. Տ. ԵՂԻՇԷ Ս. ԱՐՔԵՄ. ԳՈՒՐԵԱՆ

Դ. ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

(ԳԵ. 23, Յուլիս, 1913)

Դասախօս. — ԱՄԵՆ. Տ. ԵՂԻՇԷ Ս. ԱՐՔԵՄ.

ԳՈՒՐԵԱՆ

Նիւր. — Յովհանն Իմաստասէր Օձնեցի :

Հայ Եկեղեցւոյ ամենէն հոյակապ գէմ-
քերէն մէկուն ծանօթացումը իրեն նիւթ
ընտրած էր Ամեն. Գուրեան Ս. Արքեպս :
Ի նկատ ունենալով Ամենայն Հայոց Հայ-
րապետ Տ. Գէորգ Ս. Կաթողիկոսի եկեղեցա-
կան բարեկարգութեան նախաձեռնարկը՝
պսակադրութեանց օրերու մասին աւելի
լայն թոյտուութիւն մը կանոնադրելու վե-
րաբերմամբ, Սրբազան դասախօսը պէտք
տեսաւ իր ուսումնասիրութեանց արդիւն-
քէն բաժին հանել ունկնդիր քահանայու-
թեան, ճանչցնելով մեծ գէմք մը, Յովհանն
Իմաստասէր Օձնեցի, ո՛չ իբրեւ մատենագիր,
այլ իբրեւ բարեկարգիչը Հայ Եկեղեցւոյ :

Իր կեանքը ծանօթ ըլլայ թերեւս,
լրագրական կարճ յօդուածներու և նմա-
նօրինակ ուսումնասիրութիւններու ըն-
թերցումով. բայց անոր իրական կեանքը,
էական արժանիքը դուրս բերելու համար,
ինչպէս դիտել տուաւ Սրբազան դասա-
խօսը, անհրաժեշտ է որ եկեղեցական
Հայրերը իրենց կողմէն ալ հետեին լրջօրէն
դասախօսութեան ընթացքին :

Յովհանն Օձնեցի այն դէմքերէն է որոնք պատմականապէս պիտի արժեն միշտ : Ան ճանչցուած է մեր մէջ իբրեւ բարեկարգիչ մը : Երբ Հայրապետական աթոռը բարձրացաւ Ը. դարու Ա. քառորդին մէջ, Հայ Եկեղեցիի կաղմակերպութիւնը բաւական խախտուած էր. պէտք էր դարձանել այդ վիճակը : Ստեղծագործել, արդիւնաւորել մեծ ձիրքերու և բարձր հանձարներու արուած է, և Օձնեցին ցոյց տուաւ թէ մէկն է անոնցմէ : Քաղկեդոնական խնդիրները շատոնց ի վեր զբաղեցուցած էին Եկեղեցին, և ատոր հետեանքով՝ ո՛չ միայն կանոնական անկարգութիւններ մուտ գտած էին, այլ և վարդապետական ներհակ ահառութիւններ՝ ցնցող ընդհարումներու պատճառ դարձած էին մեր Եկեղեցիին մէջ : Օձնեցին քաջութիւնը ունեցաւ Եկեղեցին փրկելու իբր միութեան մարմին մը, ժողովուրդին և Եկեղեցիին նուիրուելով հաւատարմապէս : Իր նախորդները՝ Եզր Կաթողիկոսէն սկսեալ՝ այս կամ այն կողմ հակած էին անորոշ միտքերով : Այդ հակումը վտանգ մըն էր մեր Եկեղեցիին համար, քանի որ Քաղկեդոնականութեան մերձեցումը՝ իր զիջումնաւոր ձևերուն ներքե իսկ՝ Բիւզանդական սպառնալիք մը դարձած էր իր մէջ ընկուղելու պղտիկ ժողովուրդներն ու Եկեղեցիները : Եստի՛ք է խոստովանիլ թէ մեր եկեղ. Պետերուն կը պակսէր տակաւին խորունկ և հեռատես համոզում մը այդ մասին :

Օձնեցիէն իբր 70 տարիներ առաջ՝ 650—651 թուականին՝ քաղաքական տեսակէտով մը, դոր ամէն ուժով կը պաշտպանէր Թէոդորոս Ռշտունի, Յոյներէն իսպառ հեռանալու և Արաբաց իշխանութեան տակ՝ իբրեւ առանձին Եկեղեցի պահպանուելու համար որոշում տուին : Այդ թուականէն 4 տարի առաջ Ներսէս Շինող Հայրապետը որ «սրնեալ էր ի մանկութենէ յաշխարհին Յունաց և ուսեալ զլեզու և զգրութիւնս Հունովին» (Սեբէոս), ժողովի մը մէջ Հայ դաւանութիւնը պանծացնող յայտարարութիւններ ի գիր առած էր ընդդէմ Քաղկեդոնական նորաբանութեանց, և ԅոյն Եկեղեցիի մասին տնայապառ դիտողութիւններ ալ աւելցուցած, որոնք ի հարկէ Յունաց կայսեր կրնային վերաւորանք պատճառել : Ինքն այդ ամենուն տակ ստորագրեց, և ստորագրել տուաւ ներկայ եպիսկոպոսներուն ալ. բայց փոխանակ իր հասցէին՝ կայսեր՝ զրկելու, ծալեց գրպանը դրաւ : Երբ կայսրը՝ Կոստանդին՝ Գուլին ելաւ, Ռշտունիի նախաձեռնութեամբ գլուխ հանուած ապստամբական շարժումէն անմիջապէս վերջը, Քաղկեդոնական համաձայնութեան մը հիմ գրուեցաւ Ներսէս Կաթողիկոսի և Կայսեր միջև, և հանդիսաւոր պատարագ մատուցուեցաւ : Հայ Եպիսկոպոս մը (հաւանաբար Սեբէոս՝ որ այդ պարագաները կը պատմէ) առիթ գտաւ ամբաստանելու Կայսեր առջեւ Ներսէս Շինող Կաթողիկոսը, յայտարարելով որ

4 տարի առաջ Յոյն Եկեղեցիին դէմ հակաքաղկեդոնական ոգիով ժողով գումարող մը, այն օրը իբրեւ յայտնի քաղկեդոնական մը կը ներկայանար ու կը գործէր:

Եւ իրօք, երկուութիւն մը կը գիտուի այս ժամանակամիջոցի Հայ եկեղեցական վարիչներու քով, քաղաքական տաղանայներու սպառնալիքին տակ: Յոյներու պահանջումներուն համակերպիլ՝ վտանգ մըն էր ինքնին, ցորչափ մանաւանդ կը գոռային նախ Պարսկական և յետոյ Արաբական թշնամութիւնները մեր դէմ: Ուստի մեր կաթողիկոսները՝ Նզդէն մինչեւ Օձնեցի՝ չկրցան հաստատուն ընթացք մը տալ Հայ Եկեղեցիի վարդապետական-աւանդական ըմբռնումներուն, և ըստ ձեռոյն բաներ մը կ'ընէին, ժողովուրդին՝ մերթ քաղաքական և մերթ բարեպաշտական հանդարտութիւնը պահելու համար:

Իրերու վիճակն այս էր՝ երբ Օձնեցի հայրապետական գահը բարձրացաւ: Սա վարչական տեսակէտով՝ յարմար նկատեց որ Հայ Եկեղեցին իրեն յատուկ սովորութիւններուն և կազմակերպութեանը մէջ ամփոփուի այլ ևս, բարեկարգական կանոններէ առաջնորդուելով միայն, և այդ ժողովին մէջ վարդապետական (քրիստոսաբանական) ո՛ր և է խնդիր չյուզեց, ունենալով հանգերձ՝ ինչպէս պիտի տեսնենք՝ իր անձնական համոզումը այդ մասին:

Մեր պատմիչները մեծ հիացումով կը

գովեն Օձնեցի Հայրապետը, իբրեւ գլխահան և ինքնատիպ մարդ մը միանգամայն. Յառաջ քան զկաթողիկոսութիւն անշուշտ արժանացած էր Խնստաւեր կոչումին: Ինձ կը թուի թէ՛ ի միջի այլոց՝ Յոյն լեզուին գիտութեան հետ ժամանակին բարձրագոյն ուսումն անողները այդ տիտղոսով կը յորջորջուէին մեր մէջ, ինչպէս չատ են օրինակները: Այնու ամենայնիւ չենք կրնար պնդել թէ Օձնեցի գիտակեղած ըլլայ Յունարէն լեզուի, եթէ Հայ վարդապետ մըն էր իր ուսուցիչ Թէոդորոսը, որու մասին ակտի թողունք որ ինք խօսի քիչ մը վերջը, և որուն կը պարտով իր «Համայնագիտական» բովանդակ զարգացումը:

Օձնեցիի համար առաջին խօսողն է Յովհան Պատմաբան (Թ. դար): Կը վկայէ թէ գիտէր նա ինչ որ գիտութիւնն էր ժամանակին. — Քերականութիւն (մատաւնիքսնի և մատակաւնի), Իմաստասիրութիւն (սեռ, տեսակ, տարբերութիւն, և այլն), և Գրեթողական արուեստի գաղտնիքն անծանօթ չէր իրեն. հմուտ էր նոյնպէս Թեոլոգիան ուսմանց (Երաժշտութիւն? Աստղաբաշխութիւն?): Այսպէս, Օձնեցի պատրաստուած միտք մըն էր երբ Հայրապետութեան կոչուեցաւ:

Իր այդ բարձր պաշտօնի մասին անսովոր ըմբռնում մը ունեցաւ Օձնեցի. զարմանալի միամտութիւն մը՝ որ կրնայ փառասիրութեան հետ չփոթուիլ: Կը սի-

ըէր չքեղօրէն հագուել ճոխ արդուզար-
դով, կը կրէր ոսկեակար դաւազան, եւ
անուշահոտութիւններով կ'օծուէր, եւ
խարոտցուած ոսկի կը փէէր իր աղէբեկ
մօրուքին, եւն. . . ինչ որ անսխալութեամբ էր
Հայոց Հայրապետներու քով, եւ վերջն ալ
չէ տեսնուած երբեք:

Յովհան Պատմաբան Կաթողիկոսը, որ
մանրամասն կը նկարագրէ այս պարագա-
ները, մէջ կը բերէ մանրագէտ մը, Օձ-
նեցի՝ Ամիրապետին ըրած այցելութեանն
առթիւ:

— Ինչո՞ւ այդպէս զարդարուած ես,
կ'ըսէ Ամիրապետը, ձեր Քրիստոսը պար-
կեշտ եւ ազքատ կերպարանքը կ'ընտրէր.
նոյնը բրին իր աշակերտներն ալ:

Օձնեցի պատասխանեց սա խմաստով.

— Մեր Տէրը թէեւ մարդկային մարմին
առաւ, բայց աստուածային զօրութեան
սքանչելիքները իրմով կ'ը յայտնուէին.
նոյն չնորձը տուաւ նաեւ իր աշակերտնե-
րուն. ուստի եւ մարդոց՝ Աստուծոյ երկիւ-
ղը ներշնչելու համար վախ ազդող հա-
զուստներու պէտք չունեցան: Բայց որով-
հետեւ զուրկ ենք մենք հրաշագործութեան
այդ չնորձէն, ուստի հարկ համարած եմ
պարզամիտ մարդոց վրայ այսպէս ազդել,
ու Աստուծոյ երկիւղն արթնցնել անոնց
մէջ: Ձեզի՝ մարմնաւոր թաղաւորներուդ
ալ՝ եթէ չքեղ հանդերձանքներ, թաղ,
դաւազան եւ ծիրանի պակսէին, եւ՝ ընդհա-
կառախ՝ մարդիկ տեսնէին զձեզ խարազ-

նազդեստ վիճակի մէջ, ապահովաբար նոյն
հօր ազդեցութիւնը պիտի չկրնայիք ի
գործ դնել, եւ ոչ ոք պիտի զարհուրէր՝
եթէ անտես մնար ձեր իշխանութեան
փառքը:

Այս բնիկէ ետքը՝ սակայն՝ Օձնեցի դուրս
հանել կուտայ միւս ներկաները, եւ նոյն
ստեւն Ամիրապետին կը ցուցնէ այդ չքե-
ղութեանց ներքեւ թաքնուած խարազը՝
այծեղէն ցփսին՝ զոր մարմնաւոր վրայէն կը
հագնէր: Ասիկայ խորունկ ազդեցութիւն
մը ներգործեց Ամիրապետին, որ՝ ըստ
Կիրակոս Պատմչի՝ Հայրապետին խնդրա-
նաց վրայ՝ կը չնորձէ. Ա. Կրօնի ազատու-
թիւն, որպէս զի Քրիստոնէակաները չբռնա-
դատուին թողուլ իրենց հաւատքը, Բ.
Ապահարկութիւն Եկեղեցիի եւ եկեղեցական-
ներու համար, Գ. Պաշտօնակալի քոյրսուռ-
թիւն, համարձակ պաշտելու իրենց կրօն-
քը, ուր որ ալ ըլլան: Այս ամենուն հետ՝
Օձնեցի պարգեւներ ալ կ'ընդունի Ամի-
րապետէն, եւ մեծ պատուով կը դառնայ
իր աթոռը, ու իր առաջին գործը կ'ըլլայ
«Հալածել զամենայն Յայնս որք էին յաշ-
խարհիս Հայոց» (Կիրակոս):

Օձնեցիի վրայ ներսէն հագնուած այդ խա-
րազը, ու դուրսէն ցուցադրուած այդ պա-
ճուճանքները երկուութիւն մը չե՞ն մատ-
ներ արդեօք. ու պահ մը ներքի չե՞ կաս-
կածել՝ թէ Դըւնոյ ժողովին (719) նախա-
դահող Իմաստասէր Հայրապետը՝ որ ա՛յն-
քան նախանձախնդիր երեցաւ Ազգային

Յկեղեցիին աւանդութիւններուն՝ մի՛ գուցէ տարբեր համոզումներու տէր եղած ըլլայ Գրիստոսի անձին շուրջ երկար ատենէ ի վեր յուզուած վարդապետութեան մը մասին՝ որը սիրական հաւատալիքն էր Հայ Յկեղեցիին։ Մենք պիտի ջանանք իր երկուութենէն ազատել այդ պատուական դէմքը։

Պատմիչներու վկայութենէն դուրս՝ ժողովուրդն ալ շինած է իր զրոյցները Օձնեցիի անձին շուրջը, ինչ որ կը հաստատէ խորունկ այն հետքը՝ զոր թողած է նա միտքերու մէջ. և ո՛րքան ալ այդ զրոյցները պատմական ճշտութիւն մը չունենան՝ արտայայտութիւնն են այն ոգիին որ իր նշանաբանն էր եղած։

Յիշենք այդ զրոյցներէն մէկը՝ զոր ժողովուրդը գիտէ.

«Հոռոմները երբ թագաւորութիւն ունէին, Հայերուն շատ նեղութիւն կուտանքին։ Պատիժի տախտակներ կը ծակէին ու մարդոց գլուխը կ'անցընէին, և երկու կողմին մէջ մէկ մարդ նստած՝ չուկաները կը պտրտցնէին։ Յորեն հացը հազար ու մէկ նեղութիւններով կը գլուխեն եղեր։ Ատ ատենները Ստամպոլի մէջ որբեւորի կնկան մը երկու տղաքները կը հիւանդանան. կուլան կ'ողբան որ մայրերնին իրենց կտոր մը հաց տայ։ Աղքատիկ մայրիկը՝ տունը բան մը չունենար ծախելու, կ'երթայ Հոռոմ դրացիներէն կտոր մը ցորեն հաց կ'ուզէ պաղատելով։

մէ՛կը բան մը չիտար. կինը ասդին անդին կը քաշկուտն. կտոր մը հացի համար կ'ուզեն որ հետը լկրտուին։ Խեղճ կինը լալէն երերալէն կ'երթայ Օհան Օձնեցիին քով. կը պատմէ եղածը. — «Դո՛ւն գիտես, ոտքդ եմ ինկեր, մե՛ղք են տղաքս»։ Օհան Օձնեցիին կը հարցնէ փոքրաւորին թէ դարանը հաց կա՞յ. — «Չէ՛, կ'ըսէ փոքրաւորը, ինչ որ կայ քիչ մը առաջ հանեցի, կերանք»։ — «Մէյմը նայէ՛», կ'ըսէ Օձնեցին։ Փոքրաւորը դարանը կը բանայ, և դարմանքով կը տեսնէ երեք նկանակ, ու կնոջը կուտայ։ Կինը շնորհակալ կ'ըլլայ ու կը վազէ իր հիւանդ տղոց մօտ։ Օձնեցիին ծանր կուգայ կնոջ վիճակը, փոխաբէն բան մը ընել կ'ուզէ։ Կը կանչէ յղլլման մը, և թուր մը շինել կուտայ, կ'օրհնէ և կը զրկէ Օսմանին. — «Դմ օրհնած թուրս կապէ մէջքիդ. արի՛, իմ աղօթքովս Աստուած քեզի պիտի տայ այդ երկիրները»։ Օսման թուրը մէջքը կապած, իր գօրքերը կ'առնէ և Ստամպոլի վրայ կը յարձակի։ Լուր կը բերեն կոստանդին թագաւորին, որ ծովեզրը ֆեժ ընելու գացած է եղեր։ Ձուկ բռներ ու կը տապկեն կոր եղեր։ Թագաւորին իմաց կուտան որ իր վրայ կուգայ Օսմանը. — «Է՛հ, կ'ըսէ կոստանդին, թէ որ աս ձուկը տապակէն ելլէ ու ծովը ցատկէ, Օսմանն ալ կուգայ Պոլիսը կ'առնէ»։ Այս խօսքը կ'ըսէ չըսեր, մէյ մըն ալ կէս եփուած ձուկը տապակէն դուրս թաւալելով՝ ծովը կը նետուի։ Այդ

վայրկեանին թաղաւորը յուսաճատ վիճակի կը մատնուի: Օսման քաղաքը կը պանշարէ. իսկ թաղաւորը իր մարդերէն մէկը քովը կանչելով և իր թուրը տալով կը հրամայէ որ սպաննէ զինքը. ան ալ կը սպաննէ թաղաւորը: Օսման քաղաքը կ'առնէ, կը նստի: Օհան Օձնեցին ընդ առաջ կ'երթայ, կ'օրհնէ, և մեր աղղը իբր էմանեքոռքան կը յանձնէ անոր. մէկ խընդիրք մ'ալ կ'ընէ որ Օսմանը մեր աղղէն զինուոր հառնէ. ան ալ խօսք կուտայ: Հիմա մեր աղղը Օսմանցւոյ քով էմանեքոռքան է, կը յարէ պարզամիտ զրուցողը: (Ջաւախքի բուրմունք):

Ժողովրդային այս զրոյցէն երկու որոշ կէտեր դուրս կը ցայտեն, թէ՛ Օձնեցին բարեկամ չէ՛ր Յոյներուն, և թէ՛ Տաճիկներու (Արաբներու) Ամիրապետին բարեկամութիւնը վայելեց լիով:

Ուրիշ զրոյց մ'ալ՝ իբրև սուրբի մը կեանքին մէկ դրուագը՝ կը պատմուէր կանուխ ժամանակով: Օձնեցի Հայրապետը երբ օր մը աղօթքի կեցած էր, երկու անազիւն վիշապներ յարձակեցան սուրբին բնակած տեղին վրայ. փոքրաւորը տեսնելով գաղանները, աղաղակեց սուրբին որ օգնէ իրեն. Օձնեցին խաչակնքեց անոնց դէմ. և անմիջապէս քար կտրեցան, և միմեկը այսօր կան (Օձուն գիւղի մօտ): Վիշապին պորտէն ալ ջուր բղխեց, որ բժշկութիւնէ ամէն օձահարի որ աղօթքով կ'ապաւինի սուրբին (Կիրակոս):

Դասախօսող Մրբազանը յետոյ անցաւ անխոփելու Օձնեցիին կասարած կանոնական բարեկարգութիւնները, և այս առթիւ կարդաց անոր ժողովական ճառին հետեւեալ Յառաջաբանը զոր վերածած երաշխարհաբարի.

ՕՁՆԵՑԻԻ ԺՈՂՈՎԱԿԱՆ ՃԱՌԻՆ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԸ

Համբերողներու նախասիպը՝ Յոբ՝ կ'ըսէր երբեմն՝ արկածալից փորձութիւններէ ներդած ասէն. «Ո՞վ առնէր զիս ըստ աւուրցն առաջնոց» (Իթ. 2). Կորուսած ըլլալով իր առողջութիւնը՝ հարսութիւնն ու զաւակներու բազմութիւնը՝ Նոյնը ես ալ հառաչելով կը կրկնեմ՝ ներկայի զիպուածներէն հազնապաւ. — Ո՞վ զիս անցեալ ժամանակներու մօտ կը տանէր, վերսին տալով ինծի մանկական հասակս: Այդ տարիքիս մէջ ճոխ էի ես հոգեւոր ինչքերու առատութեամբ. կը հրճուէի Հոգւոյն եօթնարփեան պատմութեամբ զարդարուած. շնորհներու պատկով զլուխ էր փառաւորուած, ու պարանոցէս կախած էի իմաստութեան քառամանեակի ոսկեփայլ գեղեցկութիւնը. վերջապէս՝ հարսանեկան զգեսի բովանդակ յորնուածն ունէի վրաս՝ երկնաւոր փեսային առագաստը վայելչապէս մօտ գործելու համար: Ստուգիւ՝ մարդկային պատկերը առաքինութեան երանգներով կը զարդարուի՝ եթէ իր նախասիպին ճշգրտութեանն համաձայն կերպարանուի, ինչպէս յայտնի է:

Այո՞, այդ տարիքիս մէջ՝ ես ինքս բոլորովին լուսաւորուած աստուծային նշովներու ցոլացումով, իբր մարութ հայելի մը՝ Փրկչին դէմքի նմանութիւնը իմ մէջս կը հրաւիրէի, ինչպէս աւելի խորագործի մը ջուրերու յսակութենէն ներս կը թափանցէ իր ճառագայթները:

Հոգւոյն ուղիսահոս վճակներովը կ'ոռոգուէր մօքիս բերրի հողը, եւ բանական հոգիս իմ մէջս կ'ոռոճանար, ծաղկահոտ գինիի մը մէջ թրջուած սպունգի մը նման, ա'յնպէս որ՝ այդ ժամանակի պատահումներն աչքի առջեւ բերելով՝ կ'ընայի ըսել ակնարկութեամբ մը. « Մանուկ էի մտավարժ եւ ոգւոյ բարեւոյ դիպեցայ » (Իմաս. Բ. 19) :

Վասնզի Աստուած պարզեւեց ինծի վեհագոյն վարժապետ մ'ալ՝ որ հայր ու միանգամայն ուսուցիչն եղաւ հոգեկան հրահանգներու, իմ Թէոդորոս, որ « Աստուածաշնորհ » կը նշանակէ մեր լեզուով : Ինքը միայն իրմով չէր գոհանար բարին ամբարեւոյ համար իմ հոգիս մէջ, այլ եւ պայծառագոյն շնորհներու ծաղկաբայն ընելով ուրիշ շատերէ՝ կը քանար բաւականութիւն չալ ինծմով իր անյագ ուսումնասիրութեանը, ու գրեթէ Հոգւոյն ներշնչութեամբ ապագաս գուշակելով՝ բազմապիսի պէտքերու նիւթ կը հայթաթէր : աստուածային սա պատգամը ծածկաբար մ'ընջելով ինծի, « Կեր մանր զմատենդ գայդ » (Եզեկ. Գ. 1), դուն որ Խորայէլեան ազգին խօսելու ես հրաւիրուած :

Եթէ երբեք կը մտաբերէի այդ հրամաններուն լուծը խորակելու ու աշխատութեան սամեսք խզել՝ աշխարհական կեանքի տարփանքէն տարուելով, աստուածային շնորհը իր սիրոյն կապանքներովը զիս վերսին իրեն կը քաշէր, ու խորհուրդներուս ականջին մօտ կը փափար սաստելով. « Զի՞ կայ քո եւ ճանապարհին եգիպտացւոյ՝ ըմպել զջուրն Գեհոնի » (Երեմ. Բ. 18) : Յետոյ ես ալ համոզուած այս ամէնով՝ Թէ Աստուած է որ կը կանչէ զիս իր ծայնովը, սա յանձնառական խօսքը մէջ կը բերէի. « Ահաւասիկ եմ ես, առաքեալ զիս » (Ես. 2. 8), նման նորավարժ ծիսն մը՝ որ չկրնարով իր վերելեակը նետել վրայէն, ու իր դաժան կամքին վրայ ընդունելով անհաճոյ բռնադատումը սամծին՝ կ'սկսի հլուծեամբ կտրել անցնիլ իր ասպարէզը :

Այսպէս՝ սկիզբէն՝ Աստուծոյ նախախնամութեան մեծութիւնը զգացի. իսկ հիմա՝ կը տեսնուիմ

ու կը նուաստանամ, խորհելով որ Տէրը կրնայ հարցնել ինծի : Ինչպէս կ'ըլլայ՝ որ գործօն խոհականութիւնը անհանձար հասակիդ վերադանդի, ու հիմա համայնագիտակ ուսմամբ մը ծոխացած ըլլալով՝ գործնական իմաստութենէ հրաժարած կ'երեւիս : Այնպէս որ, ինչպէս քիչ մը առաջ կ'ըսէի, այսօր փափաքելի էր ինծի՝ սա՛ կատարելութեամբ ու պատիւի բարձրութեամբ զառնալ հանդիպիլ միտքով դեռ չթարշտած մասաղ հասակիս, եթէ հստակ է մանաւանդ՝ Առաքեալին ըսածին համաձայն՝ պատուական զանձով լեցնել պիտանի ու ընտիր անօթը (Բ. Տիմ. Բ. 21), որպէսզի երկուքն ալ իրարու յարմարած ըլլան բոս տեսակին :

Բայց՝ որպէսզի այսօրինակ ցանկութենէ մը տարուելով՝ զհարձուիմ Թէ կ'ախտալիմ Թեսաղացի Պեղիասին հիւանդութեամբը, — որ իր զառամած մարմինը Մեղիայի կը յանձնէր յօշոտելու համար՝ յուսարով որ իր ծերութիւնը մանկութեան պիտի կրնար փոխուիլ, — դառնանք մեր նիւթին, ու մէկդի ընելով անկարելի մտածութիւնները՝ կարելի'ն միայն ձեռք առնունք. վասնզի անհնար չէ որ բանական կենդանին ըլլայ միշտ ինչ որ կ'ուզէ ըլլալ. միայն Թէ միաժամանակ չկրնար յանձնուիլ այն ներհակ ներգործութիւններուն, որոնց երկուքն ալ զօրութեամբ կա'ն ու կը գտնուին մարդուն մէջ :

Այնպիսին՝ որ խոստումները իրեւ առձեռն իրականութիւններ ողջունել կը յուսայ, կը պարտի տեսականին ու հաստատունին երկարել իր ձեռքը. այսինքն հետամտիլ այն բաներուն՝ որոնք կա'մ չեն հեռանար մարդէն. եւ կամ հեռանալէ ետքն ալ՝ կուգան եւ իրեն հետ կը զօղուին դարձեալ. ասոնք առաքինութիւններն են՝ որոնք մեր հոգիին ու մարմինին փառապատկը կը յօրինեն ընդհանրապէս : Մինչդեռ մարդկային միւս տրամագրութիւնները ժամանակաւոր են ու զիրար կը չէզոքացնեն, առաքինութիւնը միշտ մեր մէջ կը

սիրէ տարանայ : Արարիչն ա՛յսպէս հաստատած է մեր բնութիւնը , որպէսզի բարեգործ ըլլանք ու աստուածասէր , ու մեր անձնիշխանութեան կառքովը արիաքար յառաջ նետուինք՝ իրեւ տեսարանի մը վրայ , Աստուծոյ երկիւղը իրեւ արքայական կնիք դնելով մեր սիրտերուն ու ձեռքերուն , խորհուրդ ու գործ պատշաճեցնելով անոնց :

Գիտնանք ուրեմն , ի՞նչ բաներով որ սահեցանք ինկանք մատուան գիրկը , նո՞յն բաներով վերստին դարձ ընել դէպի կեանքը : Յետոյ նաեւ ջանանք իսկապէս նմանիլ Շշմարիս ու քաջ Նովուսպէսին , անոր պակաս թողած չարչարանքը ամբողջացնելու համար մեր մարմինին վրայ , որպէսզի կարող ըլլանք համարձակ հրամայելու մեզի հետեւողներուն . « Նմանողը ինձ եղիջիր , սրպէս եւ ես Քրիստոսի » . (Ա. Կորնթ. ԺԱ. 1) . պէտք է Անո՛ր նման՝ պատկերանապատկութեան ծամբուն վրայ անոնց առջեւէն երթալ , ու սուրբ (սրինգին) ծայրը՝ որ է աւետարանական քարոզութիւնը՝ հրնչեցնել անոնց ականջներուն . արածել զանոնք առողջ ու փրկարար խօսքերու մարգերուն մէջ . եւ անուցանելով զանոնք հոգեւոր պատգամներու ջուշերուն մօտ՝ հանգիստ տալ իրենց այն տեղւոյն վրայ՝ ուր հրաւիրուած ենք՝ այս ապականացու աշխարհէն դուրս . երրորդութեան ուղիղ գաւառութիւնն ալ իրեւ երեքպատիկ պարիսպ անոնց շուրջը կանգնելով : Հա՛րկ է կռուիլ նաեւ զազաններու յարձակումներուն դէմ , սրպէս զի դէպի դժոխքի սահմանները չցրուին չթափնափուին ա՛յնքան գեղեցկօրէն իրարու միաւրուած անգամները Քրիստոսի , այլ ամէ՛նքն ալ պատգատուին մէկ գաւիթի ու քրիստոսական մէ՛կ գաւազանի հօտն ըլլալու :

Բազմաթիւ ու ծանրակշիռ իրերու մէջ ծաւալած անկարգութիւն մը կը տեսնեմ , ո՛չ միայն ժողովրդականներու՝ այլ մանաւանդ ուխտի մատակներու եւ եկեղեցւոյ առաջնորդներուն վրայ :

Մենք որ ունենալով մէկ լեզու եւ մէ՛կ քարոզիչ՝ Շշմարութեան միեւնոյն ծամբուն առաջնորդութեան , հիմա շատ մը հետքերէ ու շաւիղներէ կը քայլենք , չափազանց տարբեր ու այլածու ցոյց տալով մեր վարքը եւ մեր առ Աստուած փառաբանութիւնները : Նոյն վնասները կրելով՝ ինչ որ հին պատմութեամբ ալ կը վկայուի՝ երբ « Կը պատեարգմի՛նք եղբայր եղբօր՝ ընկեր ընկերի՛ » քաղաք քաղաքի եւ օրէնք օրէնքի դէմ » (ես. ԺԹ. 2) , երկրաւոր զբաղումներու եւ առուեսրի առիթներով իրարու հետ կը խօսակցինք , կը հաշուակցինք . բայց երբ խաղաղութեան Աստուծոյ մօտ կը ժողովուինք՝ խաղաղութիւնը փնտնելու մասին կը շփոթինք՝ կը շլմորինք . եւ իրարու հանդէպ ա՛յնպէս կը վարուինք՝ իբր թէ օտաւազգի եւ այլալեզու ըլլայինք , մէկը միւսին խուժ՝ ուրիշներ ալ ուրիշներու դուժ ըլլալով (Ա. Կորնթ. ԺԴ. 11) :

Այդ ընթերցումէն ետքը Ս. Դատախօսը շարունակեց .

Շատ տալաւորիչ են այս խօսքերը՝ արտասանուած իմաստուն անձի մը կողմէ՝ որ ամբողջ ժողովին վրայ կը սաւառնէր իրեւ հզօր շունչ մը : Չեմ ծանրանար այն կէտին վրայ , որ մեր այժմու բարքերուն համար շատ համեստ չթուիր մեզի , կ'ուզեմ ակնարկել անձնագոյութեան այն շէշար , որը կրնայ սակայն մեղմանալ իր անկեղծ արտայայտութիւններու սրտահաճայ անուշութեամբ : Չեմ գնահատում թողով շաւ աւարտը՝ հատուածին գրական արժէքը , միայն դիտել կուտամ իր վերջին տողերուն մէջ « մեկ լեզու » բացա-

տրութիւնը՝ իբրեւ համազօր «մէկ ազգ» բացատրութեան: Սեպհական լեզուի մը գոյութիւնն ու կիրառումը՝ ազգայնութեան գաղափարի խորիման եղած էր մեր մէջ, ու ազգային եկեղեցիի մը ինքնուրոյն շինուածքն ալ անոր վրայ բարձրացաւ Թարգմանչաց օրերէն սկսելով: Այս հիման վրայ է նաեւ Օձնեցիին ձեռնարկած բարեկարգութիւնը, ուր բարեպաշտութեան հափ կը շօշափուի ազգային միատուներու երկիւղածութիւնը:

Այդ կանոններէն մէկ քանիներով նա կոչում կ'ընէր սասանած՝ բայց ինքնիրեն ապրելու հրաւիրուած եկեղեցիի մը: Մե՛ծ պատասխանատուութիւն, եթէ այն ժողովուրդը՝ որուն կ'առաջնորդէր ինքն իր նախորդներէն ասորքեր ուզողութեամբ մը՝ չկարենար այդ անջատ բարձրութեան վրայ ապահովել իր հոգեւոր կեանքը: Կարծես Օձնեցին արհամարհելով ամէն ապագայ վտանգ՝ կ'ըսէր իր ժողովուրդին.

«Հո՛ւս ես, և հո՛ւս պէտք է մնաս».

Գալով բարեկարգութեան հարցին՝ անցողակի ըսենք թէ այդ գաղափարը զանազան երեսակներով կը դիտուի մեր մէջ: Ոմանք կ'ընտրեն դէպի հինը երթալ, ու քիչեր միայն բարեկարգական գործը կը նկատեն իբր ապագայի ընդառաջում մը: Պէտք է խոստովանիլ որ եկեղեցական բարեկարգութեան մը խնդիրն ըստ ինքեան կը շրջէ մեր միտքը դէպի այն ճշմարտութիւնները՝ որոնք Աւետարանէն կուգան,

և Աւետարանի սպասաւորող եկեղեցիով միայն կրնան յաւերժանալ: Սակայն՝ այս կարգի բարեկարգութեան փափաքող մը ի՞նչ սկզբունքներու ալ հետեւի՝ միջին նախը գիծը կրնայ իբր ապահով չաւիղ ընտրել իրեն: Ու ա՛յսպէս ըրաւ Օձնեցին: Խօսելու ատեն մէկ կողմանէ աւելորդ խոսակրօնութեան, և միւս կողմանէ թոյլ բարքերու ներհակութեանց մասին՝ կը գրէ.

«Ով որ կը ցանկայ այս երկու ծայրայնցութիւններէն հրաժարիլ՝ պէտք է որ հետեւի միջին՝ արդարակ և անստերիւր ճամբէ մը»:

Անցնինք այժմ Օձնեցիի հաստատած կանոններուն:

Կ'ուզենք ընտրողաբար միայն ուշադրութեան առնուլ ա՛յն կանոնական բացատրութիւնները՝ որոնցմով Օձնեցի Իմաստասէր Հայրապետը «բարեկարգութեան և բարեգարգութեան» պատուէրներ կուտայ, զգուշաւորութիւններ կը հրամայէ եւ տնօրինութիւններ կ'ընէ ազգային-եկեղեցական տեսակէտով: Այդ բացատրութիւնները ամփոփուած են Ա — Ժէ հատումներու մէջ. դժբախտաբար սակայն անոնց քանի մը մասերը կը պակսին (ԺԱ — ԺԴ հատումք), գործին միակ ձեռագիրէն թուղթ մը ինկած կամ փրցուած ըլլալով: Մեր նիւթէն դուրս թողլով ուրեմն՝ ժամասացութեան կամ սաղմոսերգութեան կարգի ու կանոնի վերաբերմամբ տրուած խորհրդակցան մեկնութիւնները՝

որոնց կարօտ չէ՝ անշուշտ ո՛չ Ս. Գիրքը
և ո՛չ ալ ժամագիրքը, միտ կը դնենք
կարեւորին: Ըսենք սակայն անցողակի՝ թէ
մեկնութիւն մը կրնայ ըլլալ նկարագրական
կամ բանասիրական, եւ ուղիղ հասկացողութեան
հիմք մը ունենալ իրեն, կրնայ ըլլալ նաեւ
աշխարհական: որը գրուածքին հոգին կ'ու-
ղէ ցոյց տալ քան թանձր իրականութիւ-
նը. սակայն իտրոհրական մեկնութիւնը
ընդհանրապէս կը բառնայ բնագիրէն՝ անոր
բնական նշանակութիւնը, ու շատ անգամ
ալ իրարմէ անհունապէս հեռու իրերը կը
մերձեցնէ իրարու՝ սուրբ նկատուած թի-
ւերու կամայական խաղով մը:

Իբրեւ նմոյշ մէջ կը բերենք մեր Հե-
ղինակէն՝ չարթուան եօրն օրերու վրայ
տուած իր վերածական (anagogique) մէկ
բացատրութիւնը՝ սա իմաստով (հատ-
ուած թ.):

«Հանդերձեալին մէջ երկու տեղեր կան,
կ'ըսէ Օձնեցի, մարդոց հոգիներուն հա-
մար սահմանուած: Անոնցմէ մին (Դժոխք)
չարթուան հիմն օրերով կը պահէ իր
նշանակութիւնը, վասն զի հիմն բառեր
կան՝ որոնցմով այդ տանջանքի տե-
ղը կ'որոշուի. հոր, արսաւոյ, կրճուակ
(ատամանց), խաւար եւ որդն: Իսկ միւս
տեղին համար (Արքայութիւն)՝ չարթուան
միւս երկու օրերը՝ Շաբաթ եւ Կիրակի՝
կը նշանակեն երկինքն ու Դրախտը: » Բա-
ցատրութեանց Ա. և Բ. Հատուածները՝ իր-
բեւ յառաջարկական մաս արդէն թարգ-

մանեցինք. մեր առաջնորդած նիւթին
համաձայն՝ յառաջ պիտի բերենք Գ-Թ
հատուածներու մասին մեր ըսելիքները:

ա. Հատուած Գ. ՍԵՂԱՆ ԵՒ ԱՒԱԶԱՆ

Օձնեցին կը պահանջէ որ սեղան եւ ա-
ւագան «Քարեղէն եւ հաստատուն» ըլլան
միանգամայն: Ընդհակառակն ինչպէս
կ'երեւի՝ երկուքն ալ «փայտեղէն եւ շար-
ժական» էին մեր մէջ, թէեւ ո՛չ ամե-
նութեք: Նոյնիսկ մկրտութեան աւագա-
նը՝ պէտքի եւ պատահումի համաձայն՝ ո՛ր
և է ամանով ալ կրնար փոխանակուիլ:
Այս սովորութիւնները հին ու աւանդա-
կան համարելով՝ պնդողներ կային թէ
Քրիստոս առիորական սեղանի մը վրայ
կատարեց վերջին ընթրիքն ու Հաղորդու-
թեան Խորհուրդը. ու մկրտութեան եղա-
նակին համար ալ կ'առարկէին՝ թէ ըստ
վկայութեան պատմութեան (Գործք Ա.
ռաքելոց), առաքելները Մկրտարիւն
(նոյնպէս եւ Հաղորդարիւն) տարբեր ձե-
ւերով եւ ըստ պատեհի կը կատարէին:
Ըստ այսմ, կ'ըսէին նաեւ՝ թէ մեր Ս. Լու-
սաւորիչն իր հետը փայտեղ սեղան կը պը-
տըտցնէր, եւ կը մկրտէր. ջուրերու մօտ՝
ուր որ հանդիպէր:

Օձնեցին աղայի ու տղէտի խօսքեր
կը համարի այս րաւենը, եւ ինչ ինչ դիտո-
ղութիւններով՝ հիմն սխալ ըմբռնելէն յա-
ռաջ գալիք անպատեհութիւնները կը թուէ,

հաստատելով հանդերձ թէ կանոնական որոշումով՝ Առաքելոց յաջորդները փոփոխութիւններ մուծած են այս կամ այն սովորութեանց մէջ : Ինքն ի հաստատութիւն իր կարծիքին՝ որոշ կանոն ցոյց չի տար, եւ կը գոհանայ միայն գրելով. «Ըստ հրամանի եւ աւանդութեան երանելեացն մերոց հարանց» . ու պէտք կը զգայ յանձնարարելու . « Հետեւիլ բոլոր Բրիստոսականացս (ընդհանուր եկեղեցիի սովորութեան), եւ սեղան եւ առաքան քարեղէն անշարժաբար յամենայն եկեղեցիս արձանացուցանել » : (Տե՛ս Օձնեցիի մասնաւոր կանոններուն մէջ ԺԱ. ԺԲ. ԺԳ. կանոնները) :

Յետոյ հարցասէրներուն գոհացում տալու նպատակով սեղանի ու աւաղանի յարմար նիւթ կը նկատէ քարը, իբրեւ օրինակ անշարժութեան, ու մարգարէական վկայութիւններ մէջ կը բերէ առ այդ :

Աւելորդ է ըսել՝ թէ բարեգարգութեան պահանջքն ինքնին արդա՛ր էր, եւ տարակոյս չկայ որ Օձնեցիէն ուսած շատ տեղերու մէջ պէտք է փոխուած ըլլան ըմբռնումներն ու ճաշակները սեղանի կամ առաքանի շինուածանիւթի վերաբերմամբ :

բ. Հասուած Գ. եւ Ե.

ԽԱՅԻ ԶԷԹ. ՕՏՈՒՄԵՐ ՄԿՐՏՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻՒ

Հինէն հասած սովորութեան մը համաձայն՝ ինչպէս կ'երեւի՝ ուխտաւոր Հայ

քահանաներ երուսաղէմէն իրենց հետ կը բերէին խաչի ձեք կոչուած օրհնուած իւղը, եւ միեւնոյն ամանին մէջ պահուած այդ ձէթը նորէն կ'օրհնէին, ամէն անգամ որ մկրտութիւն պատահէր, իբր թէ, ինչպէս սրամտօրէն կը դիտէ Օձնեցին, շատ անգամներ օրհնուելով՝ աւելի չնորճ բերուէր իւղին վրայ, կամ թէ՛ նոր օրհնութիւնով հինին չնորճ հանուէր ամանէն : Այդ խաչի ձեքով քահանաները կ'օծէին ո՛չ միայն երախաները, մկրտաւորներն, այլ եւ հիւանդները, եկեղեցիին, սեղաններն ու խաչերը : Օձնեցին հարկ կը համարի կարգադրութիւն մ'ընել՝ միեւնոյն իւղին աւելն բաւի համար առհասարակ գործածութիւնը արգիլելու համար, որպէս զի իւրաքանչիւր արարողութիւն իր յատուկ իմաստը պահէ . ուստի եւ կը պատուիրէ նախ՝ երախային օծումն ընել մկրտութենէ առաջ, յետոյ՝ մկրտութեան միջոցին՝ առաքանին օծումը տալ, եւ մկրտութենէ վերջն ալ որդեգրութեան օծում կատարել, որ է Դրոշմը :

Անդրադառնալով իրերու այդ չփոթ վիճակին՝ զոր չհամարձակիր յետսամուտ անկարգութեան մը արդիւնք նկատել՝ Օձնեցին ուրիշ բանաւոր պատճառներու կ'ուղէ վերադրել այդ ամէնը, մանաւանդ թէ՛ կ'ուղէ ըսել, եթէ մեր նախնիք ինչ ինչ դժուարութիւններէ արգիլուելով չբկրցան կարգի դնել այդ ամէնը, մենք իբրեւ զաւակներ՝ որ կը սիրենք մեր հայրերը՝

պէտք ունինք անոնց անտեսածը հողալու , բարեկարգութեան եւ բարեզարգութեան նպատակով :

Ըստ այսմ կը պատուիրէ նաեւ որ մը կըրտող քահանան «Հրաժարիմք» ի առթիւ կարեւոր հարցումներն ընելէ , երրորդութեան դաւանութիւնը առնելէ և երախտի օծումը կատարելէ յետոյ՝ մկրտէ երախտան , որպէս զի կերպով մը՝ չկրկնուի պատկազրութեան ատեն տեղի ունեցած այն անկարգութիւնը , ըստ որում փեսային լաթերը դեռ չհազցուցած կը քաղառնեցնեն զայն՝ աճապարանքով գլուխը պսակ դնելով (Տես կանոն ժԴ) :

Օձնեցին երախտներու վրայ կատարուած կանոնին հեղինակութիւնը երուսաղէմի Կիւրեղ Եպիսկոպոսին ընծայելով՝ կ'աւելցնէ նաեւ թէ սուրբ քաղաքին մէջ Ժողովրդանոցէն դուրս նախ երախտներու կարգը մեծ պահքի օրերուն կատարելու և Զատիկի ճրագալոյցին ալ աւագանին օծուալ տալու սովորութիւնը դադրած է այլևս մանկամկրտութեան ընդհանրացման հետեւանքով :

Հարկ չկայ դիտել տալու թէ Օձնեցիին կանոնած երախտութեան օծուալ մեր եկեղեցական սովորութեան մէջ գրեթէ մուտ չէ գտած :

Իմաստասէր հայրապետը իր Թ և Ժ կանոններուն մէջ մասնաւորապէս կը ճշգէնէ ձեռքի և խղի օրհնութեան և կիրարկումի պարագաները : Քահանան ինք պիտի օրհնէ

երախտային ու մկրտային համար գործածուած ձէթը , և պիտի չկրնայ ուրիշ բան օծել անով (կանոն Ժ) , իսկ որդեգրութեան օծումին (Դրոշմ) համար պիտի գործածուի միայն անուշահոտ խղր (միւռոն)՝ զոր աւագ Հինգչարթի օր՝ տարին մէկ անգամ պիտի օրհնէ իւրաքանչիւր Եպիսկոպոս (ինչպէս և Հայրապետը) (*) ու Քահանաները Եպիսկոպոսներէն պիտի առնեն Միւռոնը , անով օծելու համար սեղան՝ եկեղեցի և խաչ (կանոն ԻԷ . ԻԸ) :

Օծումներու կարգին մէջ յիշենք նաեւ Օձնեցիի դրած մասնաւոր կանոնը (ԺԱ) հիւանդներու յատուկ ձէթին օրհնութեանը նկատմամբ , զոր պիտի կատարէր քահանան՝ պէտքին համաձայն : Այդ սովորութիւնն ալ հիմ չգտաւ մեր մէջ , և տակաւին Օձնեցիէն հինգ դար վերջը Կոստանդին Կաթողիկոսի յանձնարարութիւնն ալ՝ «Դիտէք զի Օձնեցին Յոհան , որ զատեալ է զմեզ յազգացոյ , գրեւ է որ առնենք , և պա՛րտ է առնելն , և արարէ՛ք ստուգել» եւն . , և ասոնց նմանները՝ մնացին ու կը մնան առանց ո՛ր և է հետեւաւրի :

գ. Հասուած Զ. եւ Է. ՊԱՍԿԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Պատկի արարողութեան մէջ Օձնեցի կը դիտէ անկարգութիւն մը՝ զոր սակայն սովորութեամբ հիմնացեալ կը նկատէ : Ա.

(*) «Հայրապետի» անունով եղած յիշատակութիւնը վերջումուտ ըլլալ կը թուի :

աւանց ժամու և աղօթքի, առանց օրհնութեան և Հաղորդութեան տեղի կ'ունենար պատկազրութիւնը՝ Եկեղեցիէն դուրս ո՛ր և է տեղ մը: Քահանան կը թողուր որ պըսակը ուրիշ մը ձեռքով տարուի ու դրուի փեսային գլուխը, բան մը՝ որով ամուսնութեան պատուականութիւնը կ'արհամարհուէր: Բայց Հայրապետը աւելի զարմանք կը յայտնէ մա՛նաւանդ քահանային այն ընթացքի մասին՝ ըստ որում նա փեսային «Թագաւորեցումը» ռամիկ ձեռքերու յանձնելով հանդերձ՝ ներկայ է, երբ կերութեամբ սեղանը կը պատրաստուի, ու թեւեւն ալ կը տարածէ անոր վրայ: Իրաւամբ ուրեմն կ'այսպէս Օձնեցին ժողովուրդի բարոյական կեանքն անտեսող բայց անոր նիւթական վիճակէն օգտուող անարժան երէցները:

Պսակի վերաբերմամբ ցոյց տրուած այս անտարբերութիւնը կարելի ըլլայ մեկնել թերեւս Օձնեցիի ակնարկած հիմնադրաւորութեան շնորհիւ: Հին Հայութեան բարքերու այդ կողմը ազնուացնելու կամ խորհրդաւորելու համար կանոնական խրատութիւններն անհրաժեշտ էին: Նոյնը պէտք է ըսել նաեւ երկրորդ ամուսնութեանց առթիւ ի դորձ դրուած անտեղութեանց մասին (Տես, կանոն ժեւեւ ժ. 2):

Պսակը մեր մէջ՝ գրեթէ Օձնեցիով բարձրացած կ'երեւի եկեղեցական խորհուրդի մը արժէքին, թէև կոյս ամուսնա-

ցողներու և այլի զուգուղներու միջեւ դրուած խախրը կանուխէն գոյութիւն ունեցած է: Առաջիններուն յատկացուած էր պսակը, իսկ երկրորդներուն ուր միայն: Երկուքն ալ յաղթութեան նշաններ էին, և հաւանաբար՝ պսակին կէս մասն էր ուր: Դիտելի է որ երկրորդ ամուսնութեան առթիւ օրհնուած առարկան իբրեւ նշան զուգադրութեան կը յիշատակուի Օձնեցիէն, և այդ պարագային՝ պսակի գաղափարը գրեթէ կ'անօտարանայ իր գրչին տակ՝ յայտնի զգուշացումով:

դ. Հասնում Բ.

ՄԱՌԻՆԻ ԵՒ ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ ՅՈՒՆՈՒԱՐ ԵՒՆ

Կրկնակ այս տօնը միւսնոյն օրուան մէջ խմբելու սովորութիւնը նախնական Եկեղեցիէն ընդունուած և պահուած էր Հայոց Եկեղեցիին մէջ: Օձնեցին ցաւ կը յայտնէ որ այդ վայելուչ սովորութիւնը հեշտ չթուիր ոմանց, ու կ'ուզէն միայն Ծննդեան տօն կատարել այդ օրը, և ընթերցումի մը հրաւանքին կապուած՝ Յայտնութեան (Մկրտութեան) մասին ո՛ր և է յիշատակութիւն իսկ չէն ըներ Եկեղեցիին մէջ, այսինքն թէ՛ սահմանուած ընթերցումը իբրեւ կանոն նկատելով՝ կը հակառակին անոր վրայ բան մ'աւելցնելու: Նախ՝ դիտել կուտայ Օձնեցին թէ հինէն ի վեր հաստատուած այդ կրկնակ տօնախմբումի սովորական մէկ մասն էր

Ի՞նչ . Սաղմոսը՝ զոր կը նուազէին իր «կը-
ցուրդ» ուր, ու մկրտութեան Աւետարան
ալ կարգաւորվ՝ ջուրը կ'օրհնէին և միւսոն-
թափ կ'ընէին («ձէթ արկանել») : Սակայն
և այնպէս՝ կ'երեւի որ օրուան արարո-
ղութեան այդ երկրորդ մասը քիչեր միայն
նկատողութեան կ'առնէին, վասն զի կը
գրէ Հայրապետը . «Այժմ ոչ է առնելիս
ի բաց խափանեալ» : Գուցէ ոմանք, ինչ-
պէս գիւրին է իր խօսքերէն ալ գուշա-
կել, վարդապետական կարեւորութիւն մը
չէին ընծայեր Տիրոջ մկրտութեան տօնա-
կան յիշատակութեանը (*), բոտ որում
մէջ բերուած առարկութեան մը պատաս-
խանելով կ'ըսէ Օձնեցին . «Եթէ Փրկչին
մկրտութիւնը յիշելէն փնաս մը յառաջ
գար՝ Բրիտոս չէր մկրտուեր» : Կ'աւելցնէ
նաև թէ Հայ վարդապետներու յօրինած
«Գեղեցկանուագ» կցուրդները հաւաս-
տիք մ'են տօնին ա՛յդ կերպ կարգադրու-
թեանը :

Խնդրին նկատմամբ քիչ մը աւելի կը
լուսարանէ գմեղ Օձնեցիի Ը . Կանոնը, ուր
կը պատուիրէ ա՛յսպէս . «Ա՛րժան է ի
Յայտնութեան աւուր (անշուշտ Ծնունդն

(*) Թերեւս այս կամ այն տեսութեանց հետ՝
որոնց մասին աւելորդ կը համարիմ խօսիլ՝ «խան-
գարիչ»ները կը ծանրանային նաև սա իրողութեան
վրայ՝ թէ Տիրոջ Մկրտութիւնը հաւատալիքի
մաս մը չէր նկատուած Հաւատոյ Հանգանակին
մէջ, ուր ա՛յնքան կարեւորութեամբ շեշտուած էր
էր Յիսուսի Բրիտոսի Ծնունդը եւայլն :

ալ հասկնալով մի և նոյն օրուան մէջ) ի
Մատթէոսի (Գ) գլխոյն զՄկրտութեան
կարգին ընթեռնուլ զԱւետարանն» . ու
յետոյ կ'աւելցնէ . «Յամենայն իսկ Ութօ-
րէան պատշաճ վարկանիս ընդ Ծննդեան Ա-
ւետարանն խառնել զՄկրտութեան Աւետա-
րանն, զի որպէս տօնն հասարակաց է
է երկոցուն, հասարակարար պարտի լինել
կարգացմունքն և պաշտօն» : Արդ՝ առա-
ջին օրուան համար անգամ զանցառութիւն
ընողներուն՝ դժուար չէ՞ր արդեօք ամբողջ
Ութօրէք մը զբաղուիլ Մկրտութեան ըն-
թերցումներով ալ, ինչ որ պատշաճ կը
կը համարէր Հայրապետը, Երուսաղիմա-
կան ուր եկեղեցիներու յատկացուած կա-
նոնի մը հետեւելու նախանձախնդրու-
թեամբ : Այն «անբան յամառութիւն»ը՝
որուն դէմ կը մաքառէր Օձնեցին՝ իրա-
ւունք ունենալ կը կարծէր ուրեմն ընթեր-
ցուածի մը կատարած մնալով, նոյն իսկ
Հայրապետին վկայութեան համաձայն :

Անցողակի յիշենք այս առթիւ որ Ծը-
նունդ և Մկրտութիւն Յունուար 6ին ի միա-
սին տօնելու սովորութիւնը՝ որը յատուկ
է Հայոց Եկեղեցիին՝ երկար ժամանակնե-
րու համար խժրժանքի եւ վիճարանու-
թեանց առիթ տուած է օտար Եկեղեցի-
ներու, ինչպէս գիտէք : Այսօր, սակայն
նորութիւն մը չէ ինքնին՝ եթէ յայտնենք
որ պատմական այն վկայութիւնները՝ ո-
րոնց լոյսին առջեւ աչք կը գոցէր երբեմն
Յոյն ու Լատին կղերը՝ իրենց վճռական

հանգամանքովը կը խօսին ի նպաստ Հայ Եկեղեցիին, որ իր նմաններու մէջ ամենէն աւանդապահն եղած է միշտ:

Է. ՀԱՏՈՒԱԾ Թ. ՇԱՔԱՅ ԵՆ ԿԻՐԱՍԻ

Մեծ պահքի Շաքաք և Կիրակի օրերը տրտմութեան և ապաշխարութեան օրեր չի նկատեր Օձնեցին, և կը հրամայէ «պատարագ մատուցանել» (Կանոն Զ.), նոյն այդ օրերու նշանակութիւնը պարզելով մեզի խորհրդական կամ վերածական մեկնութիւններով: Մենք այս պարագան բացառաբար նկատի կ'առնուենք, վասն զի հին սովորութեան կամ աւանդութեան մը վրայ հիմնուած է ան, որչափ ալ Օձնեցիի տուած բացատրութիւնները մեծ կարեւորութիւն մը չունենան ըստ իմաստին: Արդ՝ շաքաթ երեկոյէն մինչև կիրակի երեկոյ հանգիստի սահմանուած ըլլալով, ինչպէս կը գրէ Օձնեցի, պէտք է մեծարել այդ ժամանակամիջոցը պարկեշտ «բերանալուծութեամբ», և ո՛չ թէ «որովայնամոլութեամբ»: ու կը հաստատէ թէ «Առաջինքն մեր (մեր նախնիք) մինչև ցառաւօտ երկշաքաթուոյն ո՛չ լուծաւնէին զհանգստեանն կապ», այսինքն՝ կը շարունակէին պահել կիրակիի հանգիստը մինչև երկուշաքթի առաւօտ (համեմատել՝ ԼԱ. Կանոնը): Բայց որովհետև ոմանք աւելի խստակրօնութիւն ցուցադրելու տենչով շաքաք և Կիրակի օրերն ալ պահե-

ցողութեամբ կ'անցընէին՝ Օձնեցին իր է. Կանոնին մէջ իւրաքանչիւրին կամքին թողուց՝ պահել կամ ոչ. յայտարարելով որ՝ «Երկուրին ընդունելի են առաջի Աստուծոյ և յաւանդութեան Եկեղեցւոյ Քրիստոսի»: Կամաւոր զրկանքը չկրցաւ յաղթել օրինաւոր վայելքին, ու տակաւին տասներորդ դարուն մէջ՝ հռոմացած Նիկոն մը կ'ամբաստանէր Հայերն ըսելով. «Ի շաքաքս և ի կիրակիս աղուհացիցն ուտեն զձու, զպանիր և զիւղ. և զայս առնէ կաթողիկոսն իւրեանց, և կայ առ նոսա կանոն ինչ որ ասէ. «Եթէ ոք զիւղն և զպանիրն և զձէթն ո՛չ համարեսցի միաճաշակ ընդ գինւոյ և ընդ ձիթի, նգովեալ եղիցի»: Ասիկա այն որոշ կանոնն է որ գոյութիւն ունի Օձնեցի հայրապետին ընծայուած «Սակս Ժողովոցն որ եղեն ի Հայք» գրութեան մը մէջ՝ որու մասին գալ անգամ պիտի խօսինք: ԺԲ. դարուն էր սակայն՝ որ Տաւուշեցի Յոհան վրդ. վերջնականապէս պահանջ դրաւ Մեծ Պահքի շաքաք և Կիրակի օրերն ալ միւս օրերուն պէս պահօք վճարել, առանց յարգելու նոյն իսկ իշխաններու և զինուորներու վիճակը՝ որոնց աստիճան մը աւելի սովորութիւն էր թոյլատու զանուիլ:

Մինչև ցարդ յառաջ բերուած կանոններու հիման վրայ՝ Հայոց Եկեղեցիին սովորութիւնները պահպանելու, եթէ պահանքներ կան՝ լրացնելու, եթէ սխալ ըմբռնումներ սպրդած են՝ ուղղելու, եթէ

«խանգարիչ» ձեռքեր կան՝ զանոնք անգործութեան դատապարտելու նախանձաշուգուծեամբ՝ Օձնեցին որոշ հայեցակէտ ընտրած էր իրեն՝ ո՛չ թէ «հակաճառութեամբ» ջրելու ինչ որ օրինական սովորութիւն մը չէր, այլ «կանոնական սահմանադրութեամբ»՝ միանգամ ընդ միշտ վերջ տալով արմատացած անկարգութեանց վայելուէն ու օգտակարը երաշխաւորելու Հայ Եկեղեցիին համար:

Իմաստասէր Հայրապետը իր ամբողջ կանոնական կարգադրութեանցը մէջ, ինչպէս տեսանք, ա՛յն ատեն միայն կը կոթնի ընդհանուր քրիստոնէութեան սովորութեանց վրայ, երբ խորապէս համոզուած է որ մի և նոյն բանը Հայ Եկեղեցիին ալ սովորութիւնն էր կանխաւ. այսպէս՝ քարեղէն սեղանի և աւազանի կարեւորութիւնը կը չեշտէ, «բոլոր քրիստոսակա՜նաց» համաձայն ընթանալու տեսակէտով (Հատուած Գ.) և ԻԶ. Կանոնովը Յայտնութեան օրուան ջուրին օրհնութիւնը եւայլն պատուիրելու առթիւ կը գրէ, «զի և աշխարհիս մերոյ մարդկան և աւանանց Բրիստոնէից աւանդութեամբ կալեալ է զայն»:

Պէտք է գիտնալ սակայն՝ որ յամենայն դէպս՝ ուր Հայ Եկեղեցիին առանձնական գոյութեան հարցը կը ներկայանայ՝ անվեհեր ոգիով մը կը ծառանայ, ու կը թեւարկէ ա՛յն ինչ որ սեպհական կնիքն էր հոգեւոր այդ կեանքին, առանց տարուելու որ եւ է երկիւղած հայեցողութենէ:

Ըստ այսմ Օձնեցիի գումարած ժողովը բարեկարգական կէտերէ զատ՝ նկատի առաւ ազգային - եկեղեցական աւանդութեանց պահպանութեան հոգը: Յոռնուար 6ի սոսնի մասին խօսեցանք արդէն. ասոր հաւասար՝ կը պաշտպանուի նոյն ժողովի մէջ՝ «Սուրբ Աստուած»ը խաչեցարով երգելու սովորութիւնը, որ կարծուածին չափ նորամուտ չէր (Կանոն Ի.):

Ամենէն աւելի սակայն՝ պէտք է ուշ դնել Օձնեցիի Տրդ Կանոնին, ուր՝ Լուսաւորչի «առաքելաբար» հրամայած կարգերը առաւելակշիւ կը նկատուին քան ուրիշ Բրիստոնէայ ազգերու աւանդութիւնները: Այդ Կանոնի պարունակած երեք կէտերուն համաձայն՝ հարկ է որ. Ա) Պատարագի հոյն ակիսնոր և գինին անսպակ ըլլայ, Բ) Օրհնուած աղով պատրաստուի մատաղը, և Գ) Ղեւտական ցեղին նմանութեամբ՝ քահանայական դասը «ազգաւ» (ժառանգաբար) վայելէ Եկեղեցիի յատկացուած արդիւնքները: Կը հրամայուի այս ամենուն հանդէպ պատկառ կենալ, և չներմուծել ո՛րեւէ նորաձեւութիւն:

Ինչպէս յայտնի է՝ այս երեքէն ինչ որ կը մնայ ցայսօր անխախտ ու անփոփոխ՝ պատարագի ծիսական սովորութիւնն է այն. իսկ միւսները տեղի տալով ժամանակի պահանջումներուն՝ ուշ կամ կանուխ դադրեցան Հայ Եկեղեցիի մասնաւոր նըշաններն ըլլալէ. ըստ այսմ՝ մատաղը թէև կը պահէ տակաւին իր բարեպաշտիկ գո-

յութիւնը ուրեք ուրեք, բայց ա՛լ կորուսած է իր նախնի հանգիստաւորութիւնն ու ծիսական կարեւորութիւնը. նոյնպէս՝ կըրթութեան փոքր ի շատէ ընդհանրացունքն ալ չուտով քակեց անուանաւոր ֆանսանյալիսն տոնը հասարակ ժողովուրդէն բաժնող այն միջնորմը, որ Լուսաւորչի օրերէն էր կանգնուած, ի շնորհուկս մեր հին քրմական դասակարգին՝ որ քրիստոնէական Եկեղեցիին ծառայելու ատեն՝ շուգեց հրաժարիլ իր հին կազմակերպութեան անտեսական պայմաններէն:

Օձնեցիներն առաջ՝ Բիւզանդական Եկեղեցին՝ որ այլ եւս ապահով կը կարծէր իր տիրապետումը Հայոց Եկեղեցիին վրայ՝ Հերակլի և անոր յաջորդներու միջոցին, սկսաւ իր անձգութիւններուն աւելի լայն ընթացք մը տալ, յայտնի պահանջք դնելով որ Հայերը Էքեն իրենց ա՛յս կամ այն եկեղեցական սովորութիւնը: 692ին գումարուած Տրուզեան ժողովը հիմնական փոփոխութեանց կարօտ չորս գլխաւոր կէտեր կը մասնանշէր հանգիստաւորապէս, ու ըստ այնմ կը հրամայէր, ջուր խառնել պատարագի գինիին մէջ (կանոն 32). դադրեցնել մատաղը (կանոն 99). ջնջել ժառանգալիս ֆանսանյութիւնը (կանոն 33). արգիլել Մեծ Պահքի Շաքար և Կիւսկի օրերը ձու և պանիր ուտելու սովորութիւնը (կանոն 56): Այս ամենուն դէմ Իմաստասէրը վե՛ր բարձրացուց իր Եկեղեցիին գիտակցութեան և հեռատեսութեան դրօշը՝ որ յանուն Լուսաւորչին կը ծածանէր:

Սխալ մը պիտի ըլլար անշուշտ՝ եթէ Օձնեցիին կատարած քարեկարգութեան դէպքը ուղէինք ամփոփել լոկ ծիսական արարողութիւններու հայեցողութեան մէջ: — Ո՞վ չկրնար հասկնալ որ ատո՛նց պահանջութեամբը միայն կարելի էր ապահովել Հայ Եկեղեցիին ազատ կեանքն ու գոյութիւնը, ինչպէս Օձնեցիէն դար մը առաջ՝ Մովսէս Եղիվարդեցի կաթողիկոսն ալ Յունական նոյն և նման պնդումներու հանդէպ յայտարարած էր սիրուն բառախաղով մը. «Ձեմ անցնիր Ազատ գետէն, ո՛չ փութի հաց ուտելու՝ ո՛չ ալ տաքցուցած գինի խմելու համար»:

Բայց հիմա դուրս գալով Դրենայ ժողովի և ծիսական խնդիրներու շրջանակէն՝ գալ անգամ պիտի հանդիպինք մեր Հայրապետին տարբեր հոգի մը վրայ, շուրջ 726ին Մանագլերտ գումարուած ժողովին մէջ, ուր զինքը պիտի տեսնենք իր վարդապետական համոզումներուն այն ճշգրիտ ու անվերապահ դրոշմովը, որը տիրապէս համաձայն էր Հայ Եկեղեցիի յատուկ ըմբռնումին: Յետոյ աչքէ պիտի անցնենք իր «ԸՆԴԴԵՄ ԵՐԵՒՈՒԹԱԿԱՆՅԱՆ» կոչուած ճառը, ուր Օձնեցին գուցէ ալլափոխ կերպարանքով մը երեւի մեզի՝ երկուութեան կասկած մը ներշնչելով, կամ ինչպէս ըսինք՝ խառագի ու պաշտօնակա հապառակերը փորձուինք նշմարել ներքին մարդուն վրայ. — բայց չյուսահատինք:

Ե. Գ. Ա. ՍԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

(ԳԵ. 30, Յուլիս, 1913)

Պատասխան. — ԱՄԵՆ. Տ. ԵՂԻՇԷ Ս. ԱՐՔԵՊՍ.

ԴՈՒՐԵԱՆ

Նիւր. — Յովհան Իմաստասէր Օձնեցի (Շար.)

Այլքի առջեւ պիտի ունենանք այսօր Օձնեցի Հայրապետին ընծայուած «Մակա ժողովոց որ եղեն ի Հայք» գրուածը (Տես, Գիրք Թղթոց էջ 220—233)։ Ատոր այլ և այլ մասերէն կարեւորագոյնը այն պատմական հատուածն է՝ ուր Մանազկերտի ժողովին այս կամ այն պարագաները կը յիշատակուին, թէև համառօտ և ճապարակաբար։ Այդ առթիւ Օձնեցիին վերագրուած դաւանական գիր մը կը արտուի մեզի, և Հայ-եկեղեցական որոշողութիւններ ալ տեղի կ'ունենան՝ ինչպէս պիտի տեսնենք։

Ամբողջ այդ գրուածը ծայրէ ի ծայր ուշադրութեամբ կարդացող մը՝ չեմ կարծեր որ յաջողի գտնել անոր մէջ միայնոր գրութեան մը կազմը, ո՛չ ալ Օձնեցիին գրչին սեպնական ոճն ու շարադրութիւնը, ո՛րքան ալ քանի մը անգամներով հանդիպի Հայրապետին անուան ինքնագիր յիշատակութեանը՝ «Ես Յովհաննէս Կաթողիկոս Հայոց» եւ այլն։ Շատ հաւանական է որ աւելի կամ նուազ ժամանակակից Հայ եկեղեցականի մը գործն ըլլայ՝

այդ, նպատակ ունենալով Մանազկերտի ժողովին պատմական արժէքն ի վեր հանելու, և ամփոփումն ու լուծումը տալու քանի մը կրօնական խնդիրներու՝ որոնք Օձնեցիի օրով յուզուեցան սաստկապէս։

Գրուածքին անվաւեր կամ կցկտուր հանգամանքը սակայն՝ ի յառաջագունէ հերքում մը չկրնար ըլլալ Օձնեցիի կատարած յայտնի դերին։ Վիայն թէ այդ ոչ հարազատ գրչին չնորհիւ՝ քիչ մը չափազանց բուռն ճարձատու մտերով հրահրուած կը գտնենք այն ոգին՝ որուն ա՛յնքան պատկառելի մարմնացումն եղաւ Օձնեցին։

Իմաստասէր Հայրապետը՝ իբրեւ բարձր հեղինակութիւն՝ «Որ զմեզ զատեալ է յազգացդ»՝ ինքնին բարեկամ չէր Քաղկեդոնական ձգտումներու, և ուրիշ կերպ ալ չէր կրնար ըլլալ։ Իր նախագահած Դըւնայ ժողովին Իթ. Կանոնին մէջ Հայ քաղկեդոնականները իբրեւ հերձուածողներ կը մատնանշուին. նոյն անունով կը յորջուրն նաեւ «Մակա ժողովոց» ին մէջ։ Այդ հերձուածը ազգային-եկեղեցական տեսակէտով վտանգ մըն էր՝ զոր Իմաստասէրը ջանաց վանել իր բոլոր ուժով։

Մանազկերտի ժողովով հանդերձուած միութիւնն ալ՝ որուն կը ցանկար Օձնեցի Հայրապետը՝ արեւմտական ազդեցութեան դէմ թուժը մը կանգնելէ զատ, պիտի կասեցնէր այն աղանդաւոր հոսանքները՝ որոնք Հայ եկեղեցիին գաւիթը կ'սպառնային ողողել մէկ օրէն միւսը։

« Սակս Ժողովոյ » գրութեան համա-
ձայն՝ Յովհաննէս Կաթողիկոս (Օձնեցի)
Ժողով կը գումարէ Մանագիկերտի մէջ Հա-
յոց ՃՀՆ (= 726) թուականին Տրէ ամսու
հօթներորդ օրը : Բաւական օրեր կը տւեն
Ժողովին նիստերը : Ներկայ են Հայոց աշ-
խարհի բոլոր եպիսկոպոսները , որոնցմէ
հօթը միայն կը յիշուին յանուանէ : Ժո-
ղովին կը մասնակցին Անտիոքայ Յակոբիկ
Ասորիներու Պատրիարքին կողմէ զրկուած
վեց եպիսկոպոսներ (յանուանէ յիշատակ-
ուած) , համաձայնութիւն մը կայացնելու
համար երկու եկեղեցիներու միջեւ , եւ
դաւանական գիր մը կը խմբագրէ Օձնեցի :
Յաջողութիւնը կատարեալ կ'ըլլայ , և
Ասորի եպիսկոպոսները իրենց « բարիքն-
կալ հաճութիւնն » յայտնելով՝ կը դառ-
նան իրենց աշխարհը :

Այս ցամաք տեղեկութենէն դուրս կը
յնան պատմական այնպիսի մանրամասնու-
թիւններ՝ զորս յառաջ պիտի բերենք Մի-
խայէլ Ասորի Պատրիարքին (ԺԲ . դար)
ընդարձակ երկասիրութեան Յրանսրէն
Թարգմանութենէն օգտուելով ⁽¹⁾ :

(1) Միխայէլ Ասորիի գործը թէև ԺԴ . դարէն
Թարգմանուած է մեր մէջ Վարդան վարդապետի
ծնումը , և երկիցս հրատարակուած Երուսաղէմի
Ս . Յակոբեանց տպարանէն , բայց բուն երկասիրու-
թեան հազիւ մէկ երրորդ մասն ըլլալով՝ համառոտ-
ուած և հետեւաբար զուլս թողուած են անկէ
Մանագիկերտի Ժողովին վերաբերեալ կարեւոր պա-
րագրանքներ :

Ըսե՛նք կանխաւ՝ որ սխալ հասկացու-
ղութեան արդիւնք է երկար ատեն ոմանց
մէջ տիրող այն կարծիքը թէ Մանագիկեր-
տի Ժողովը գումարողն եղած ըլլայ Յով-
հան վարդապետ մը (Տիկորեցի կամ Մա-
նագիկերտցի) , կամ նոյն իսկ Յովհան
Մայրապետեցին : Այս երկու համանուն
վարդապետներէն առաջինին վերագրուա-
ծը պարզ ենթադրութիւն մըն է ⁽¹⁾ , իսկ
երկրորդին համար պատմուածին ալ աղ-
բիւրն է Յունաց Փոռ Պատրիարքի առ
Զաքարիա Կաթողիկոս գրած թուղթը
(862 ին) , ուր մէջ բերուած աղգային-
եկեղեցական տեղեկութիւնները հաւանա-
բար կը պարտինք Նիկիոյ Հայագգի վահան
եպիսկոպոսին , որ իր գիտութեան և կրօ-
նական հայեացքներուն համաձայն՝ կեղա-
կարծ իրողութիւններ թելադրած կ'երեւի
իր յոյն Մեծաւորին :

Արդ՝ ըստ Միխայէլ պատմչի՝ Օձնեցի
Հայրապետն ու Ասորի Յակոբիկներու Պատ-
րիարքը՝ Աթանաս՝ (720 — 740) կը համա-
ձայնին Ժողով մը գումարելու Մանագ-
իկերտի մէջ : Շարժառիթն այն էր որ Հա-
րախօս եկեղեցականներ հայ և ասորի ե-
կեղեցիներու միջեւ որոմներ սկսած էին

(1) Տիկորեցիի մասին սա՛ միայն գիտենք թէ
բանադրուեցաւ Օձնեցի Հայրապետէն Վաղարշա-
պատ գումարուած Ժողովի մը մէջ (724 ին) , ինչպէս
կը վկայէ Սարկաւազ վարդապետ . սակայն պատ-
ճառը կը մնայ անձանթ :

ցանկը, մէկ կողմէ՝ ամբաստանելով Ասորիները Հայոց մօտ թէ « Տիրոջ մարմինը ապականացու կը համարին », միւս կողմէ՝ Ասորւոց կ'ըսէին Հայերուն համար թէ « Յուլիանիտ են », այսինքն՝ Յուլիանոս Աղիկառնացիի վարդապետութեան հետեւողներ: Երկու եկեղեցիներուն պետերը քննեցին կարեւորը, և Մանազկերտի ժողովին մէջ վերջնական հասկցողութեան գալով՝ երկու կողմերն ալ ստորագրեցին ժողովական գիր մը: Միխայէլ պատմիչը « Սակս ժողովոց » ու մեզի ծանօթ վեց ասորի եպիսկոպոսները յիշելով հանդերձ՝ հայ եպիսկոպոսներն ալ կը յիշատակէ, մեր գիտցած եօթնին վրայ աւելցնելով քսան եւ չորս ժողովական Հայեր ալ, որոնց մէջ կը գտնուի նաեւ ԽՈՍՐՈՎ Վարդապետն Հայոց, որու մասին պիտի խօսինք մեր վերջին դասին մէջ:

Ասորւոց կողմէ ժողովին գումարուսէն առաջ ներկայացուած հաւատոյ դաւանագիրը համաձայնութեան իրրեւ հիմ կը նկատուի, ու Հայերն ալ իրենց խոստովանութիւնը գրի առնելով՝ կը յանձնեն Ասորւոց: Սոյն այս գիրն իր ամբողջութեամբ կը գտնենք Միխայէլի ընդարձակ բնագրին մէջ, դաւանաբանական ոճի կատարեալ յօրինուածութեամբ, իրրեւ ընդլայնումը « Մի բնութիւն Բանին մարմնացելոյ » բանաձեւին: Ընդհակառակը՝ « Սակս ժողովոց » ի մէջ գտնուած հաւատոյ սահմանը Ասորւոց մեզի ներկայացուցածը չէ

(իրրեւ փոխանակուած գրութիւն), այլ տարրեր բան մը՝ դոր իրր թէ կը խմբագրէ Օձնեցին՝ սա եղբակացութեան դալով. « Միութիւն խոստովանելով աստուածութեանն եւ մարդկութեանն անապականութար »:

Կարեւոր է յիշել նաեւ որ՝ ըստ Միխայէլի՝ նոյն ժողովին մէջ գրի առնուած են տասը նշաններ, որոնց մասին « Սակս ժողովոց » քանակութիւն մ'անգամ չունի. բայց բարեբախտաբար հայ ձեռագիրներու մէջ պահուած են անոնք, գրեթէ ոչինչ տարբերութեամբ ասորական խմբագրութենէն:

Կը խորհիմ. ինչո՞վ կարելի պիտի ըլլար « Սակս ժողովոց » ի նման ջախջախ ու անխնամ գրութեան մը զգուշաւորութեամբ փրկել գէթ Մանազկերտի ժողովին պատմական գոյութիւնը, եթէ օտար հեղինակութիւն մը օգնութեան չհասնէր այդ գրաւոր խրեակը ձեռք բերել տալու համար:

Այս պարագան կարծել կուտայ մեզի թէ Ասորւոց եպիսկոպոսներուն մեկնումէն վերջ՝ ժողովին խորհրդակցութեան առարկայ եղած մէկ քանի խնդիրներն ալ իրենց նշանակութիւնը պիտի կրնան պահել, իրրեւ ժամանակի որոշ պահանջումներ, որոնց նմաններովը արդէն զբաղուած տեսանք Օձնեցի Հայրապետը:

Ատոնց մէջ առաջին տեղը գրաւած է՝ ըստ « Սակս ժողովոց » ին՝ Հաղորդութեան հացին անխնոյ և գինիին անապակ ըլլալու

պայմանը, ըստ որում Օձնեցի կը վճռէ. «Զխմոր և զջուր յայսմնեհե արտաքս ընկեցուք ի սուրբ և ի կենսատու խորհրդոյն»։ Բան մը՝ որուն աւանդական կիրարկումը տարիներ առաջ Դընայ ժողովին մէջ ինքն իսկ կանոնադրած էր արդէն, որով և յայսմնեհե կը մնայ ապաժաման ըստ էութեանն։

Նկատողութեան կ'առնուի դարձեալ՝ աղուհայքի Շաքար և Կիրակի օրերը պահեցողութիւն չընելու թոյլտուութիւնը, միայն թէ այս անգամ՝ ի շնորհուկս «Զօշոտաց և որովայնամոլից», որպէսզի կարելի ըլլայ հնազանդ պահել ժողովուրդին անհաւան մասը։ Տեսանք արդէն թէ Օձնեցի իր կամքն յայտնած է այս խնդրի մասին ալ։

Ուրիշ նոր հարց մ'ալ կը յուզուի ժողովի նախագահին կողմէ, ա'յն է՝ Աւագ Հինգշաբթիի Հաղորդութենէն զրկել հասարակ ժողովուրդը, և միայն քահանայական դասուն յատկացնել օրուան տէրունական ընթրիքին մասնակցութիւնը։ Իր պատճառաբանութիւններն են. Որովհետեւ նոյն օրուան մէջ՝ տակաւին երախայի հանգամանքով է ժողովուրդը իբրեւ ապաշխարող, և ընդունած չէ Յարութեան աւետիսը՝ որ ապաշխարողներուն իսկական հրաւերն է մերձենալու համար զատկական ճաշակումին, և որովհետեւ հին օրէնքի մէջ Յորելեանի մը լրումովը միայն կրնար երաշխաւորուիլ ծառաներու ազատագ-

րումն ու պարտքերու ջնջումը, նորին մէջ ալ՝ Մեծ Պահոց ժամանակամիջոցի աւարտումովը միայն կարելի պիտի ըլլար ձեռք բերել մեղքի կապանքներէ արձակուելու և հաղորդուելու իրաւունքը։ Եւ դարձեալ՝ որովհետեւ Աւագ Հինգշաբթին Բրիտանոսի մարմնոյ և արեան նուիրումին յատկացուած օրն է՝ ուր ինքն ու իրենները միայն ճաշակեցին այդ Ընթրիքէն, մինչդեռ միւս հաւատացեալները չմասնակցեցան այդ խորհուրդին, հա'րկ է որ աշխարհական դասն ալ այն օրը չ'հաղորդուի, այլ միայն քահանաները։ Նոյն օրը քահանաներուն պարտականութիւնն է նաև «ի Թարգմանութեան նստիլ», այսինքն քարոզել, և դէպի լուսեղէն առադաստն հրաւիրել իրենց հօտը, և «Արքունական դուռնէն» մոյնել՝ ըսելով. «Այս դուռն Տեառն է և արդարք մտանէն ընդ սա» (Սաղմ. ՃԺԷ. համար 20)։

«Սակս ժողովոց» ով Օձնեցին կուտայ նաև սա խիստ պատուէրները. «Մեծ մեղք է Կիրակին իբրեւ Ուրբաթ պահել. Զորեքշաբթի և Ուրբաթ օրերը Մարտիրոսաց յիշատակ կատարել. Միւսնդը Յայտնութենէ առաջ տօնել» եւայլն։

Արդ՝ առանց այլ եւս ծանրանալու ծանօթ գրութիւն անհարազատութեան վրայ՝ կը համարձակինք ըսել թէ անոր մէջ չենք գտներ որ եւ է վարդապետութիւն կամ կանոն որ էապէս անհամաձայն ըլլայ Օձնեցիի եկեղեցական համոզումներուն.

միայն թէ՛ Իմաստասէր հայրապետին ո՛չ չքնաղ գերին եւ ո՛չ ալ մեծանձն ոգիին հետ կրնանք հաշտեցնել Քաղկեդոնական սովորութեանց ու տեսութեանց հակառակ ջղայնորէն բռնած յարձակողական այն դիրքը՝ զոր անոր կ'ուզէ տալ «Սակս Ժողովոց»ի աններող գրիչը :

Մենք այդպիսի անձնաւորութեան մը հետ չէր որ գործ ունեցանք՝ Դըւնայ Ժողովին գործառութիւնները աչքէ անցընելու առեւն :

Դանք այժմ «Ընդդէմ Երեւութականաց» ճառին՝ որ Օձնեցիին գործն է, եւ ուր՝ ինչպէս ըսինք կանխաւ՝ տարբեր հայեցողութիւններու մարդը պիտի գտնենք վարդապետական տեսակէտով, ո՛րքան ալ անոնք հիմնապէս հակառակ չնկատուին մինչեւ ցարդ ուղղակի իրմով կամ անուղղակի ուրիշներով մեր տեսածին :

Իրողութիւնը ա՛յն է սակայն՝ որ մեր եկեղեցական պատմութեան մէջ՝ Օձնեցիէն զատ ո՛չ մէկն երեցած է երկու ներհակ ծայրերու վրայ միանգամայն : «Սակս Ժողովոց»ի բախտաւոր գրիչը արիւնով ու ջիւղով Օձնեցի մը շինած՝ մէկ անդամով յանձնած է զայն ապագայ սերունդներուն, որոնք նոյն դիմագիծի մարդը պաշտած են այդ պատկերին վրայ, և բո՛ւն Օձնեցին իր ա՛յնքան կարեւոր դրուածներովը չէ յաջողած գէթ ճշգրիտ վերհրդումներ մը տալու այդ նկարին : Շատե-

րու համար հակաքաղկեդոնական ըմբիշ մըն էր ան՝ Հայոց Եկեղեցիին պաշտպանութեանը խելալեղօրէն նուիրած, քիչերու համար ալ գուցէ՝ ծածուկ համակիր մը քաղկեդոնականութեան՝ իր Իմաստասէրի անկախ տրամադրութիւններուն մէջ, ահպէս որ՝ ասկէ տարիներ առաջ երբ հրատարակուեցաւ Խոսրովիկ թարգմանչի (*) գրուածներուն Ա. մասը միայն, ուր Եկեղեցական բարձրաստիճան անձնաւորութիւն մը կը դատաւիտուի իբրեւ քիւր՝ յեղյեղոյի քարջի sker մարդ մը՝ Քաղկեդոնական միսթերե սարուած, գտնուեցան լուրջ բանասէրներ՝ որ այդ ամենը Օձնեցիի հասցէին ուղղուած նկատեցին, անշուշտ Ընդդէմ Երեւութականաց ճառին հեղինակը աչքի առջև բերելով :

Յիշե՛նք նախ որ այդ նաւին ծագումը բաւական խորհրդաւոր է ինքնին : Օձնեցիի այդ գործը՝ 450 տարիներ վերջ՝ միակ օրինակով մը պահուած կը մնար Շնորհալի Հայրապետին եղբորը և նախորդին Գրիգորիս Գ. կաթողիկոսի գիրքերուն մէջ՝ հետեւեալ յիշատակարանով. «Ես Դրիգորիս . . . ձայնակից եմ այսմ խոստովանութեան և աւանդման, և որք այլապէս դաւանին և նորաձեւս առնեն . . . (ևզովք)» : Շնորհալի իր Ա. բանակցութեան միջոցին

(*) Մանազկերտի Ժողովին մէջ ներկայ եղող Խոսրով Վարդապետը՝ զոր քիչ առաջ յիշեցնիք և որ երբեմն կը Հոջոյի նաւ Խոսրով Հռետոր :

զոր ունեցաւ Թէորիանէի հետ՝ առաջին անգամ մէջտեղ բերաւ այդ ճառը՝ ըսելով. «Յեզի բան մը պիտի յայտնեմ որ ո՛չ ոքի ծանօթ է մինչեւ այսօր : Մեր Կաթողիկոսներէն մէկը՝ Յովհաննէս՝ որ արտաքին գիտութեանց ու փիլիսոփայական ուսումներու մէջ նշանաւոր հանգիսացած էր և սուրբի պատիւ ալ կը վայելէ մեր մէջ՝ իր բովանդակ կեանքին մէջ միաբնակներու դէմ (*) կռուեցաւ . . . Եթէ կ'ուզես՝ քիչ մը կարդա՛նք այդ ճառէն, որպէս զի առիւծը իր եղունգէն ճանչնաս», ևւն. : Մի՛ կասկածիք թէ ի՛նչպէս վարդապետօրէն ա՛յնքան նշանակելի գրուած մը չորս հինգ դարերով անծանօթ կը մնայ մեր եկեղեցական հայրերէն, ու Հռոմիլայի մէջ կը գտնուի միայն :— Հասկնալի պատճառներ կան՝ որոնց վրայ չենք ուզեր ծանրանալ, ու միայն կը բաւականանք դիտել տալով որ մեր հին գրականութեան մէջ ուրիշ ո՛չ նուազ կարեւոր գործերու ալ ճակատագրուած է միեւնոյն ցաւագին երևոյթը :

Նկատողութեան առնենք ուրեմն «Ընդդէմ երեւութականաց» վիճարանական գրուածին կարեւոր կէտերը՝ որոնք տի-

(*) Յոյն բնագիրն ունի «Ընդդէմ միաբնակաց» փոխանակ «Ընդդէմ երեւութականաց» և տարբերութիւնը մնծ է. սակայն Թէորիանէի գործին եկած կ'երեւի ա՛յդպէս Թարգմանել, Հայոց եկեղեցիի վարդապետութեան դէմ դարձնելու համար այդ զէնքը՝ յանուն Օձնեցիին :

բապէս նպատակ ունին երեւութական աղանդաւորի մը կարծիքները ջրելու, և այդ առթիւ աւելորդ պիտի ըլլայ վեր հանել այն բացատրութիւնները՝ որոնք պիտի չսպասուէին գէթ մեր ճանչցած Օձնեցիէն :

Օձնեցիի երեւութական հակառակորդը Հայ Վարդապետ մըն է, և կը պատկանի դպրոցի մը՝ կամ «արուեստարան» ի մը, ինչպէս կը գրէ Օձնեցի (Էջ 64), որ գոյութիւն ունէր նոյն ատեն ա՛յս կամ այն կողմը մեր աշխարհին : Յամենայն դէպս Յովհան Մայրագոմեցին չէր կրնար ըլլալ այդ աղանդաւորը, վասն զի կանուխ թուականի մը մէջ մեռած էր արդէն. և չկարծուիք ալ՝ որ երեւութական մը եղած ըլլայ եզրէն հալածուած «Փիլիսոփայ» վարդապետը :

Արդ՝ Օձնեցիի հակառակորդին ըսածները՝ որոնք ծառին մէջբերումներովը միայն կը դրուին մեր առջեւ՝ կ'արտայայտեն աղանդաւոր միտքեր, և կը հեռանան այն գծուած ուղիէն՝ որուն կը հետեւէր Հայոց եկեղեցին, չուզելով տարուիլ ո՛ր և է հոսանքէ կամ կասկածելի հեղինակութեանէ, ո՛րքան ալ մեծ ու բարձր ըլլար ան յաջ ուրիշներու :

Պայքարը սաստիկ է. և մեր երեւութական աղանդաւորի ամէն գոյներով կը ներկայացուի իր «Օձի լեզուին» չնորիւ մերթ Սրիոս կամ Եւտիքէս կ'ըլլայ, մերթ Մարել կամ Յուլիանոս, մերթ Մանիկ կամ

Մարկիոնի ձառ, եւ մերթ՝ նոյն խակ «անաստուած» մը։ Այս խոստարութեամբ է որ յարձակում կը կրէ նա Օձնեցիէն, մինչեւ որ սպախանութեան կամ անսպախանութեան հարցին կը մօտեցուի, ուր սակայն Օձնեցիին՝ կարծես ալ եւս յոգնած կամ ստրջացած՝ ծայրագոյն զսպումով մը ոճի անօրինակ հանդարտութեամբ եւ լեզուի յստակութեամբ շարունակելով տասնէ աւելի էջեր, կը վերջացնէ իր ճառը դիմառնական դարձուածով մը ու աղօթքով։ Խնչպէս մեկնել դիտուած այս յանկարծական փոփոխումը. — կարելի՞ է ըսել արդեօք թէ գիւշտունչ փոթորիկի մը գիմադրելէ եւ ամէն ալիք խորտակելէ վերջ՝ ապահով նաւահանգիստին մօտեցող նաւավարի մը պէս ա՛լ անխռով կ'երեւի Օձնեցիին, կամ թէ՛ այդ վերջին հարցի լուծումին հանդէպ ինքզինքը քիչ մը մինակ կը գտնէր արդեօք, ու կ'զգուշանար իր հօտին մէջ գրեթէ ընդհանրացած գաղափարի մը դէմ՝ ծանրապէս ընդհարելէ։

Երեւոյթականաց ճառին աղանդաւորը, ուրիշ երեւութականներու պէս «մի բնութիւն» դաւանելով Քրիստոսի վրայ՝ ջատագով կը կանգնէր չարաչար սխալներու։ Աստուածային բնութիւնը միայն նկատի ունենալով՝ մարդկային բնութեան կարեւորութիւնն ու նոյնիսկ գոյութիւնը ուրանալու չափ յառաջ կ'երթար, հակառակելով ուղղափառ վարդապետութեան՝ որ Քրիստոսի տնօրէնութիւնները իրական կը դա-

ւանէր եւ ո՛չ երեւութական կամ առաջօք։ Այս գլխաւոր մոլորութիւններուն դէմ իր պատասխաններն ու հերքումները կուտայ Օձնեցիին, ինչպէս որ կը պահանջէր նիւթին պաշտպանողականը։ Եւ որովհետեւ մեր երեւութականը իր հասկըցած «մի բնութիւն» բանաձեւին բոլորովին հակառակ կը գտնէր «երկու բնութիւն»ը, Օձնեցիին առաջինին վերաբերմամբ իր բացատրութիւնները տալէ վերջ՝ երկրորդին ալ ի նպաստ կը դնէ իր թեւարկութիւնը զօրաւոր չափերով։ Միայն ինչպէս կ'երեւի, վէճին սաստկութենէն տարուած՝ երբ գիտել կուտայ մէկ կողմանէ թէ «մի բնութիւն»ը հոյ մը աղանդաւորներ յանդգնեցուցած է չարափառութեան մէջ գլորելու, կը մոռնայ միւս կողմանէ վրայ բերելու՝ թէ «երկու բնութիւն» անունին տակ ալ զօրաւոր աղանդաւորութիւն մը խռովեց ամբողջ աշխարհներ։ Բայց այս լուծութիւնը կամաւ թէ ակամայ՝ թերեւս մեկնուի անո՛վ որ Օձնեցիին պիտի չուզէր նիւթէն շեղիլ, մանաւանդ որ առանց Քաղկեդոնի ժողովին ակնարկ մ'իսկ ընելը՝ հին Հայերու վկայութեամբ կը ջանար հաստատել այդ բացատրութեան ուղղափառութիւնը։ Հա՛րկ է ընդունիլ սակայն՝ որ լեզուական շփոթութիւնը կա՛ր ու կը մնար, ցորչափ բնութիւն բառը առաջին վայրկեանէն՝ այսինքն Նիկիոյ հանգանակին մեր մէջ թարգմանուելու օրէն՝ աստուածային եռաբան,

գոյութիւն նշանակութիւն առած էր. և հեղինակաւոր հին Հայ վարդապետներ (*) « մի բնութիւն » ըսելով՝ ընդհանրապէս կը հասկնային աստուծայինը, թէ և ոչ միւր մտածութեամբ: Աւելորդ չըլլար յիշել՝ որ Յոսեփն անգամ ստէպ կը բաղխէին այդ օրինակ գիտարութեանց: Նշանակալից չէ՞ք գտներ սա մանրագէտը. — Երբ Ս. Աթանաս արքային վերադարձաւ, իր մօտ կանչեց ուղղափառ եպիսկոպոսները: Այդ միջոցին վէճ մը ծագեցաւ մէջերնին՝ յունարէն հիւստոսիոս (հուրիւն՝ յետոյ ալ ակննաւորութիւն) բառին շուրջը. անոնցմէ ոմանք Աստուծոյ մէջ մեկ « հիւպատոսիս » կ'ընդունէին. ուրիշներ ալ՝ երեք: Կարծիքի այս խորունկ անհամաձայնութիւնը տեսնելով, և այն՝ ուղղափառ եպիսկոպոսներու միջև՝ Ս. Աթանաս ըսաւ. « Բառերնիդ տարբեր է, բայց ըսածնիդ մէկ ճամբայ կ'ելլէ. կրնաք հաշտուիլ: Եպիսկոպոսները համբուրուեցան, և կռիւը վերջացաւ »: Երանի՜ թէ նոյնչափ զիւրին ըլլար խօսք հասկցնել ո և է աղանդաւորի, որ դժբախտաբար ամէն բանէ առաջ Եկեղեցիին հեղինակութեանը դէմ կը զինուի մեր երեւոյթականին պէս, որ « Յունաց գիտունները » քամահելով հանդերձ՝

(*) « Մի բնութիւն Բանին աստուածութիւնն է » Մովսէս Գեորգիաւայր (Տես, Գիրք Թղթոց, էջ 27). — « Զի (մի) բնութիւն Բանին աստուածութիւնն է » Յովհաննէս Եպիսկոպոսապիս Հայոց. (Նոյն, էջ 33):

մեր հին թարգմանիչներուն համար ալ կը գրէր. « Աստուածասիրութեան և միանգամայն ուսումնասիրութեան ցանկութեանն բռնուած՝ ի՞նչ գիրքերու որ հանդիպեցան՝ թարգմանեցին ու բերին »: Առ այս կ'արժէ տեսնել թէ Օձնեցին ի՞նչ խանդաղատանքով կը փարի Սահակի, Մաշտոցի, Եղնակի և մեծ իմաստասէր Տէր Մովսէսի անուններուն, և դառն հեգնութեամբ կը խարազանէ հակառակորդին զիրքն ու գերը:

Օձնեցիի կշտամբած աղանդաւորները Ս. Գիրքէն համարներ ալ կը համարձակէին ջնջել՝ եթէ իրենց կարծիքին հակառակ՝ Քրիստոսի մարդկային կիրքերն յիշեցնող տողերու հանդիպէին, ու կ'ըսէին. « Որոմնացան մշակներուն սերմանածն է ատ »: Չենք ուզեր աւելի քրքրել այս պարագան. մեզի կը թուի թէ Օձնեցին կ'արկնարկէ՝ ի մասնաւորի Ղուկասու Աւետարանին ԻԱ. 43—44 համարներուն՝ որոնց մասին Մայրադոմեցին ալ ամբաստանուած է Քրիստոսեան. . . Սակայն խնդիրը աստուածաբանական ըլլալէ աւելի բանասիրական էր, քանի որ այդ յիշուած համարները ո՛չ միայն բաղմամբիւ Հայ ձեռագիրներու՝ այլ և օտարալեզու ընդգիրներէ ոմանց մէջ ալ կը պակսէին շատ կանոնաւոր:

Քիչ մ'ալ ասլանութեան կամ անասլանութեան հարցին վրայ խօսինք, որուն ակնարկեցինք անցողակի: Անոնք որ

երբեմն իբրեւ յուշխանիս կ'ամբաստանէին Հայ Եկեղեցին՝ կ'ուզէին ըսել թէ Հայերը Քրիստոսի մարմինը անապական ընդունելով կը հաւատային թէ մարդկային բնական պէտքերն անգամ — քուն, ծաբաւ, սննդառութիւն եւայլն. — իրական գործարանաւորութեան մը հետ կապ չունէին Քրիստոսի մարմնին վրայ, որը անապական էր և մնաց ցվերջ. մինչդեռ Հայոց Եկեղեցին աւելի երկկողածութեամբ քան թէ վարդապետական համոզումով էր որ բնախօսական պարսաւելի կամ ախամայ կարիքներէն զերծ կ'ուզէր նկատել Տիրոջ մարմինը, և ո՛չ թէ անչարչարելի կամ անմահ դաւանելու աստիճան, ինչպէս կ'ըսէին Յուլիանոս Աղիկառնացիի հետեւողները: Ասոնց կարգը կրնայ դասուիլ մեր երեւութական ալ, որ անօթութիւնը ապականութեան համարելու տեսութեամբ կը գրէր. «Ինչպէս որ վայել է Աստուծոյ մը անօթեանալ՝ ա՛յնպէս կը հասկնամ Քրիստոսի անօթեանալը» եւայլն: Իսկ Օձնեցին մարդկային մարմնի բնական ա՛յն երեւոյթները՝ որոնք մեղքի հետեւանք չեն՝ ազականութիւն չնկատեր. ըստ որում մեղքն է որ կ'ապականէ մարմինը, ու այդ ազականութեան արդիւնք է մահը: Միւս կողմէ՝ սակայն Հայ Եկեղեցին՝ հին Հայերու վարդապետութեան համաձայն՝ կ'ընդունէր թէ Քրիստոս կը քոյրասրէր մարմնին՝ կրել ինչ որ յատուկ է անոր, ինչպէս կ'ընդունին նաև Օձնեցի (էջ 70, 72) եւ կը

գրէ. «Բաղնուլն և ծաբաւիլն եւ վատակիլն եւ ննջելն՝ մարմնոյն կարիք են, այլ ո՛չ եթէ ի մեղս համարեալ իցեն»։ Իմաստասէրն՝ ինչպէս յայտնի կ'երեւի՝ կամա՛ւ է որ չանդբաղաւնար մարմնի հոսանքս վիճակին, եւ կը փակէ իր տեսութիւնը, մինչդեռ Շնորհալի Հայրապետը՝ որ քանի մը անգամներով կարգացած էր «Երեւութականաց» ճառը, եւ երկու քննարկն բացատրութեան ալ բաւական ընտելացած, չէր կրնար համոզուիլ որ սուրբանոյսութեան հարցը այդ կերպով իր վերջնական լուծումը գտած ըլլայ:

Ամիոփե՛նք ինչ որ կարեւոր է՝ Օձնեցին իր կարծեցեալ երկուութեան ազատելու համար. — «Երկու բնութեանց» գոյութիւնը Քրիստոսի անձին վրայ՝ հաւասարազօր էր «մի բնութիւն» բացատրութեան ըստ անշփոթ միաւորութեան (Բանին և մարմնոյն): Օձնեցին իմաստասիրուած հաւատալիքի մը հասունութեամբը մօտեցած է այդ խնդրին, և զայն լուսաբանած ըստ պատշաճին, նախաքաղկեդոնական Հայերու խոստովանութեամբը: Այդ գիտակցութեամբ՝ Յոյն Եկեղեցիին «երկու բնութիւն» վարդապետութիւնը Քաղկեդոնական առանձնականութիւն մը չէր կրնար նկատուիլ, եւ պէտք չէր որ ալ եւս այդ բանաձեւը իբրեւ մղձաւանջ ծանրանար՝ որչափ երեւութական աղանդաւորի մը նո՛յնչափ եւ ուղղափառ Հայ հաւատացեալի մը մտքին վրայ. քանի որ

կայսերական - եկեղեցական բռնակալութեան ուղղակի անդրուարն ըլլալէ դադարած էր ւն՝ իր փոքրիկ հօտին մօտ մանաւանդ, որուն ճակատագիրը ապահովուած էր եկեղեցականապէս, ինքն իր մէջ ապրելու ատակ ըլլալով իրեն յատուկ աւանդութեանց սւ սովորութեանց պահպանումին շնորհիւ, քաղաքական (Արաբական) տիրապետութեան մը նոր դրօշին տակ: Ուստի զարմանալի չէ՝ որ Օձնեցին արտայայտուած ըլլայ լայն տրամախոհութեամբ, պահելով հանդերձ եւ պաշտպանելով «Մի բնութիւն» խոստովանութիւնը «ըստ ճշմարտութեանն կարգի» (էջ 50): Բաց աստի՝ Մանազկերտի ժողովին շուրջ մղտացած այն միջնորդը՝ ուր Քաղկեդոնականութեան դէմ հինէն հասած նկնարներ ու առարկութիւններ կ'ըլլան, արդիւնք է անձկամիտ ջերմեռանդութեանը՝ «Սակս ժողովոց»ի հեղինակին՝ որը սակայն տեսակ մը հակասութեամբ կը դնէ մեր առջեւ Օձնեցիի վերագրուած դաւանագրին սա՛ տողերն ալ. «Աստուածորդին մեկնեալ ուսուցանէ մեզ վասն երկուց բնութեանց միաւորութեան, որով յոյժ վստահացեալ առաւելապէս խոստովանիմք անորոշաբար (առանց իրարմէ զատելու) միութիւն Աստուածութեանն եւ մարդկութեանն» (Գիտք քրդոց. էջ 225): Ահա՛ ըստ մեզ՝ անցք մը բացուած դէպի որոշ վարդապետութիւնը «Ընդդէմ երեւոյթականաց» ճառին ա՛յն տողերուն՝ որոնք

իրբեւ ընդլայնուած ու լուսաւոր մեկնութիւն կը ծառայեն ի հաստատութիւն նոյն խոստովանութեան:

Ուրեմն, եթէ ստուգու Օձնեցիի հարազատ դործն է «Ընդդէմ երեւոյթականաց» ճառն իր ամէն մասերովը, չե՛մ կարծեր որ նոյն նիւթը շօշափող ուրիշ աւելի կամ նուազ ընդարձակ գրուածներ՝ որոնք իր անունը կը կրեն՝ իսկապէս իրն ըլլան, ինչպէս իրը չէ ազահովաբար այն նաուն ալ (*) զոր իրբեւ Օձնեցիի դործը հրատարակեց էջմիածնի գիտնական վարդապետներէն մէկը 1896ին: Հարեւանցի բաղտատութիւն մ'անգամ՝ ո՛չ լ'է լեզուի տեսակէտով, վասն զի մեր նպատակէն դուրս է իրբեւ մատենագիր ուսումնասիրել Օձնեցին, այլ գրողին հոգեբանական վիճակն ու նիւթին հանգամանքը նկատի առնելով միայն՝ պիտի կրնանք ուժ տալ մեր կարծիքին:

(*) Յովհաննու Իմաստասերի Հայոց Կաթողիկոսի «Խոստովանութիւն անշարժ յուսոյն մարմանալայ Բանին Քրիստոսի, և ընդդէմ դաւանողաց զվի Քրիստոս յերկուս բնութիւնս» **Կարգապէս վարդապէս**. էջմիածին, 1896:

2. ԴԱՍԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

(ԳԵ. 20, Օգոստոս, 1913)

Դասախօս. — ԱՄԵՆ. Տ. ԵՂԻՇԷ Ս. ԱՐՔԵՊՍ.

ԴՈՒՐԵԱՆ

Նիւր. — Յովհան Խմատասէր Օձնեցի

(Շար. և վերջ) :

Կը յիշատակուի թէ Օձնեցիին վերադարձած այդ ճառը Ներսէս Լամբրոնացի՝ Եկեղեցիի միութեան խնդիրը մշակելուն առթիւ՝ իր հետ Կ. Պոլիս բերած և ներկայած ըլլայ զայն առ որ անկ է, իբրեւ հայ դաւանութեան կարեւոր մէկ գրողածը, «հրամանաւ Գրիգոր Կաթողիկոսի և Լեւոնի բարեպաշտ արքային» : Սակայն այս պարագան չկրնար պատմական արժէք մ'ունենալ, վասն զի ճառը ո՛չ բարձր հեղինակութեան մը յայտնի դրոշմն ունի, բացի վերնագրէն, և ո՛չ ալ, հետեւաբար, Բիւզանդական միտքերու վրայ ազդելու չափ ճոխութիւնն մը, ինչ որ՝ զոր օրինակ՝ կրնար սպասուիլ «Ընդդէմ Երեւութականաց» ճառէն :

Այդ դրութեան պարզ նպատակն է Հայոց Եկեղեցիի «Մի բնութիւն» վարդապետութեան պաշտպանութիւնն ընել այնպիսիներու դէմ՝ որոնք այդ քրիստոսաբանական բանաձեւը հերետիկոսութեանց աղբիւր կը նկատէին, և կ'ամբաստանէին Հայերը իբրեւ համախոհներ Մանիի՝ Մար-

կիոնի՝ Բարդաճանի և Եւտիքէսի : (*) Այդ յանդուգն ու սխալ դատաստանն ընողները իրենց «Թանձր մօրուք»ովն ու ամբարտաւաններու վայել իրենց «զարդարուն ազարդոններ»ովը կը պարծէին. — Դժուար չէ՝ խորհիլ՝ թէ Օձնեցի մը պիտի չուզէ՛ր անուղղակի ինքզինքն սողաւորել նման ակնարկութեամբ մը :

Ճառիկն հեղինակը «իբրեւ Մծղնեաներ դրոշմուելու», այսինքն՝ աղուխադրոյմ խարանով պատժուելու արժանի կը համարի այնպիսիները՝ որոնք կը չփոթեն Բանին եւ մարմնոյն բնութիւնը, ուրանալով մարդկայինը Բրիստոսի անձին վրայ. — Արդ՝ անկարելորդ չէ դիտել տալ որ Օձնեցիին՝ բո՛ւն իսկ Մծղնեաներու, ա՛յն է Պաղքիկեանց հետեւողներու մասին խօսելու առթիւ՝ աւելի կամ՝ նուազ չափով «խոշտանգանք» (ծեծ, ջանցանք) միայն կը հրամայէ, և կ'օրինադրէ Եկեղեցիի հազորդակցութենէն իսպառ զրկել զանոնք, եթէ յոյս չկայ այլեւս որ «առողջացին ի հաւատոս» (կանոն ԼԲ.) : (**)

«Երկու բնութիւն» բանաձեւին ու ա-

(*) Բաղդատէ «Ընդդէմ Երեւութականաց» էջ 59 և 61 :

(**) Նոյն «խոշտանգանք»ի սպառնալիքն անուղղակի կը յիշեցնէ Օձնեցի իրեն հակառակորդ Երեւութական աղանդաւորին՝ երբ կը գրէ. «առ վտանգի խոշտանգանաց (խոշտանգանքի հանդիպելու վախէ) է որ կ'ըսես. Բանն Աստուած մարմնացաւ, բայց՝ մարմնին ուրիշ ըլլալը կ'ուրանաս (էջ 59) :

նոր մոլորամիտ հետեւանքներուն իբրեւ պատճառ կը մատնանշուի Ճառին մէջ «Քաղկեդոնի ժողովն ու Լեւոնի տոմարը» . — Դիւրին է տեսնել թէ ի՞նչ նկատումներով որ ալ ըլլայ, Օձնեցի զգուշացած է այդօրինակ ամբաստանութենէ մը՝ իր հարազատ գրուածներուն մէջ :

Բնութիւն և դէմ բառերու սահմանը ճշգրիտ համար պէտք զգալով «արտաքին փոխաբաններու» վկայութեանը դիմել՝ դրողը գոհացած է միայն կրկնելով անոնց հետ՝ թէ բնութիւնը իր մէջ կը պարունակէ դէմը, բայց դէմը՝ փոխադարձաբար՝ չպարունակէր բնութիւնը (*). և անմիջապէս վրայ կը բերէ . «Եթէ ա՛յսպէս է, որպէս և է՛ իսկ :» — Օձնեցի ասանկ կարծի կարծոյ ցուցումով մը պիտի չբաւականանար անշուշտ, ան որ միշտ՝ նիւթին տարողութեան համաձայն՝ կը սիրէ ընդլայնել դայն ճոխաբար :

«Յերկուց բնութեանց մի բնութիւն Բանին մարմնացելով» վարդապետութիւնը՝ որ Օձնեցւոյն ալ է՝ անձուկ ըմբռնումով մը կը պաշտպանուի այդ Ճառին մէջ, մինչդեռ իմաստասէր Հայրապետին մեղի ծանօթ տեսութիւնները այդ մասին՝ վարագաթե խելամոտութեամբ մը կը յատկանշուին :

«Առաջեցար» ի չին աւանդութեան ար-

(*) «Բնութիւն»ը (ըլլայ աստուածայինը, ըլլայ մարդկայինը) ընդհանուր իմաստով կը կիրարկուի. իսկ «դէմ»ը իբրեւ «անհատ» կ'իմացուի.

դարացումին առթիւ՝ «Յունաց իմաստունները» կ'արհամարհուին, որոնք՝ իրենց փնտնանքով համաձայն՝ տեսակ մը ազանդ (աստուածաշարժարութիւն) կը վերագրեն Հայերուն, և կ'ըսուի, «ասեալ կատարեալ իմաստութիւն՝ անհասկնարօք եղեն» . — Այս «իմաստուններ»ով արդեօք չո՞ւզուիր հակադէմը Օձնեցիին «Յունաց ճարտարներ»ը, թէ և առաջինները համեմատաբար նորեր են, իսկ վերջինները՝ եկեղեցական Սուրբ Հայրերը : (Տե՛ս, Ընդդէմ Երևութիւնաց էջ 62, 63)

Վերջապէս՝ մեր եզրակացութեան կը նպաստեն մանաւանդ Ճառին վերջին մասերը՝ ուր գրողը (կամ «Ասողն»)՝ իբր առ համեստութեան՝ սա տողերով կ'արտայայտուի . «Ստիպուեցայ համառօտ գրել ձեզի, որպէս զի լուռ մնալով չտրտմեցնեմ զձեզ : Կ'ազաչեմ որ ձեր խելահաս իմացողութեամբն ընդունիք իմ ըսածներս, և եթէ չկրցայ յարմար ոճով շարարել, ներողամիտ գտնուեցէք մարդկօրէն տկարութեանս և ծանուցեալ sqhsm-րեանս : Կարելի է որ սխալած ըլլամ իմ ընթրոնումներու մէջ, վստահ եմ սակայն թէ ձեր միտքը չչեղիր ուղղութենէ, դուք որ հաստատուն սիւներն էք եկեղեցիին, և յօժարութեամբ կը յորդորուիք իմ խօսքերէս» ևւայլն : — Կը կարծենք իրաւունք ունենալ խորհելու՝ թէ Օձնեցիին իր բարձր հեղինակութիւնը ա՛յսքան աժան ծախողներէն չէր բնաւ, և չէր կրնար ալ ըլլալ :

Մեր սոյն զխտողութիւններէն զատ՝ Ճառին հայերէն լեզուի ոճն ալ, եթէ հուզէինք զանց ընել զայն կամաւ, նոյն իսկ մէկ նայուածքով պիտի կրնար ըսել տալ մեզի՝ պահ մը փոխ առնելով Շնորհայիլի բացատրութիւնը՝ թէ այս գրուածին մէջ Օձնեցի առիւծին եղունգներուն նշանները չեն նշմարուիր երբեք:

Բաց ի այս Ճառէն՝ կար հաւանաբար յանուն Օձնեցիին ուրիշ համիմաստ անհարազատ գրութիւն մ'ալ՝ որմէ հատուած մը կը գնէ Գրիգոր Տուտէորդի իր աւ Գրիգոր Տղայ վիճարանական թուղթին մէջ՝ գրելով. «Յովհան իմաստասէր՝ մեծ ախոյեանն հաւատոյ ասէ»... (*)

Օձնեցիի վրայ մեր գիտած ներհակ համոզումներուն ո՛չ նուազ օժանդակած պէտք է ըլլան նոյնին հեղինակաւոր հովանաւորութեան տակ գրուած դաւանաբանական ա՛յս ու այսպիսի գրուածները, որոնց շնորհիւ՝ մինչև վերջին ժամանակներս՝ Օձնեցին ինքն իր մէջ հակասող կամ խառաւի ու պաճառանքի հակապատկերին մարդը նկատուեցաւ ընդհանրապէս: Խոսքովիկ թարգմանչի այն գրուածը՝ զոր նախորդ դասախօսութեան մէջ յիշեցինք՝ այդ տեսութիւնն արծարծեց միաբերու մէջ: Բայց՝ ցոյց տալու համար թէ թիւրիմաց նախապաշարումի մը արդիւնք էր Օձնեցիի գէմ՝ յարձակում մը գուշակել

(*) Տուտէորդիի մէջ բերած հատուածը՝ յանուն Օձնեցիի մեզի հասած գրութեանց մէջ չերեւիր:

այդ տողերէն, աւելորդ չենք համարիր թարգմանաբար ու քաղուածօրէն մէջ բերել զանոնք:

Խոսքովիկ խօսքերը՝ ինչպէս ըսած ենք՝ իրեն ժամանակակից բարձրատիճան եկեղեցականի մը ուղղուած են. (*)

« Իրերու վախճանը մեր յուսացածին պէս չեղաւ: Մեզի հետ հաց ուտող խաթուրիակ գործեց մեզի դեմ. (Սաղմ. Խ. 10): Կը յորդորէր մեզ ժողով գումարել, մեր աշխարհի մարդիկը պատճառ բռնելով: Կը խոստանար այդ ժողովով դարմանել իր այլափառ կարծիքները և մէկդի թողուլ աւանդական սովորութեանց հակառակ ներմուծած նորաձեւութիւնները: Յանձն կ'առնէր «մի բնութիւն» խոստովանիլ մեզի հետ՝ ըսելով. «Ինչո՞ւ Սուրբ Հայրերուն ըսածը ես ալ չըսեմ»: միայն թէ վճռական պայման կը դնէր որ թէ՛ ինքը և թէ՛ մենք Քաղկեդոնի ժողովը ու Լեւոնի տոմարը չյիշատակենք, ու նոյնպէս մեր աշխարհի եկեղեցական վերախօսութեան ալ, ինչէն մինչև մեր օրերը՝ ո՛ր և է վկայութիւն մէջ չբերենք... Մենք նկատելով որ միաբնակ գործը աւելի կարեւոր է, համակերպեցանք այդ առաջարկներուն... մերիկներէն ոմանք այդ համակամութիւննիս տեսնելով՝ սրանեղեցան, ոմանք ալ կը վախճային որ մի՛

(*) Ընթերցողներու համար կ'ստորագծենք այն անցքերը՝ որոնք չեն թոյլատրեր բնաւ Օձնեցիի վրայ խորհիլ:

սոմ իդոմ «տ'հն վր» ղնդրմոյոյ ղդ ղվոյոյ ոչիոյնս
 * Երուզճմաւարմով Բուցցոս սոմ Լոմի վոստովմյ
 իդոմիստոսով ղվոմոգրաստով մըվոմիսնմոյոյ ու ղվոմի
 -նմոյ մըվոմոգրաստով * Երուզճմաւարմով Բուց
 -ցոս սոմ իդոմոս «վր» մըվոմիստոսով ղվոմիսնմոյոյ
 ու ղվոմոգրաստով ղվոյոյ հո ղմըվոմոմ Երուզճմաւ
 -նոս Բուզճմոյոյ մըվոմիստոսով հ Բոմիս հիվոմոսով (✱)

[illegible]

դասկան ու Հռետորը՝ մի առ մի կը հերքէ այս ամէնը, տեղ մ'ալ ամենամանր նախատինքը նետելով այդ անծանօթ անձնաւորութեան երեսին, «Ամենեւին թիւր, և զքան զթիւրս թիւրագոյն» : Ուշադրութեամբ հետեւողն այս տողերուն՝ պիտի կրնայ վստահ ըլլալ թէ հոգեւոր բարձրագոյն իշխանութեան մը այդ ներկայացուցիչը՝ որ ուղիղ գաւանութեան մը շխարհիքը չէր կրնար արտասանել՝ օտար մըն էր ապահովաբար, և թէ՛ եկեղեցական աւանդութեանց հանգէպ իր ցոյց տուած թեթեւամտութեամբը ո՛ր և է մերձաւորութիւն չէր կրնար ունենալ Օձնեցիի հետ :

Մեր Իմաստասէրը՝ որ հազիւ տասնեակ մը տարիներու պաշտօնավարութեան ընթացքին՝ մէկ կողմէ ներքին անկարգութիւններու՝ օտարամոլ միտումներու դէմ մաքառելով, և միւս կողմէ ազգային Եկեղեցիի անհատականութիւնը որոշ հիմքերու վրայ ամրացնելով արդիւնաւորեց իր կեանքը, ո՛չ նուազ կարեւոր դեր մը կատարեց նաև ջնջելու իսկ Վեցէն մուրաճներու և փոքրասիական գաւառները հակաքրիստոնէական ջղաձգումներու մասնող Պաւլիկեանց դէմ զինուելով, որոնց թիւն ու չարազանդ ազդեցութիւնը կ'ստուարանար հետզհետէ ու կործանաբար ուժի մը աղէտքով կ'սպառնար օր ըստ օրէ : Եւ ո՛րքան յաջողեցաւ Հովիւն իր հօտը զերծ պահելու այդ «պղծութե-

նէն»՝ հնար չէ ճշդել. բայց կրնանք ըսել վստահութեամբ՝ թէ ամէն ժամանակէ աւելի զօրաւոր և անտեղիտալի ոսոխի մը հանդիպեցան անոնք յանձին Օձնեցի Հայրապետին, որ իր Ընդդէմ Պաւլիկեանց գեղեցիկ գրուածովը և հրատարակած՝ ու հաւանաբար ի գործ դրած կանոնական խստութեամբը չմօտեցուց գայլերն՝ իր փարախին :— Պաւլիկեանք՝ իբրեւ նշանակելի և տեւական երևոյթը հայ ազանդաւորութեան՝ երկար ատեն մնունդ գտան մեր հողին վրայ, ու ժ. դարէն առդին Թոնդրակեցի անունին տակ ալ ձև ու տարազ փոխելով՝ այսինքն աւելի քրիստոնէական Եկեղեցիի մօտենալով քան հեռանալով անկէ՝ իրենց նշխարուած գոյութիւնը քաշքշեցին մինչև անցեալ դարուն վերջերը : Աղանդին պատմութիւնը ծայրէ ի ծայր այլանդակ կերպափոխում մըն է մոլորութեանց, և առ չէ՛ անշուշտ որ պիտի զբաղեցնէ զմեզ. սակայն կարեւոր է ըստ ինքեան համառօտ ակնարկ մը արձակել Պաւլիկեանց մասին՝ դէթ մինչև Օձնեցիի օրերը :

Ազգային և օտար հեղինակներու վկայութեան համաձայն՝ Գ. դարու մէջ ապրող Պօղոս Սամոստացի ազանդաւորէն ժառանգած են Պաւլիկեանք (==Պաւլիստոսք) իրենց անունը : Զանց կ'ընենք այս մասին յայտնուած տարբեր կարծիքները : Սամոստացիին ազանդը յետոյ ասպնջական եղաւ արեւելքի մէջ՝ գլխաւորա-

պէս Մանիքեցիներու և Մեսալեաններու մոլորութիւններուն: Առաջինները, ինչպէս կը գրէ ԳԻՐԲ ՀԵՐՁՈՒԱԾՈՅԸ, աշակերտներն էին Պարսիկ Մանի: «Կը պաշտեն արեւը՝ լուսինն ու աստղերը: Արեւու վրայ երգում ընելով կ'ըսեն. «Լուսիկ, արեւիկ քաղցրիկ, լի ես տիեզերօք»: Կը դաւանին թէ արեւը Քրիստոս է, և զեւերու կ'երկրպագեն: Իրենց համար՝ Քրիստոս Կոյսին միջոցաւ երեւցած է լոկ, և չեն ընդունիր թէ խաչուած ըլլայ: Երկու սկիզբ կ'ընդունին, չար ու բարի, և կը մերժեն Հին Կտակարանը: Եւ որովհետեւ թէ՛ Օձնեցի և թէ՛ ուրիշներ Պաղկեման աղանդը ղեկավարեցին անունով ալ կ'որակեն, աւելորդ չըլլար Մեսալեաններն ալ ճանչնալ: — Ասոնք Սիւրիոյ եւ Հայաստանի սահմաններուն վրայ երեւցած են առաջին օրէն (Գ. դար) իբրեւ սեմական խմբաւորում մը: Ի սկզբան չունէին որոշ կազմակերպութիւն: Ամէն ստացուածքէ հրաժարած՝ ողորմութեամբ կ'ապրէին, և իրենց ամբողջ կեանքը կ'անցընէին աղօթելոյ: Երբ իրիկուն ըլլար՝ հանդիպած տեղը այր ու կին խառն ի խուռն կը քնանային բացօթեայ, եւ այս պարագան է անշուշտ որ Մեսալեան (=Մծղեայ՝ որմէ և ղեկավարեցին) անունը վատանշան իմաստով մը կիրարկուած է մեր մէջ (*): Չու-

(*) ԳԻՐԲ ՀԵՐՁՈՒԱԾՈՅԸ կը գրէ «Մեսալեանները կը կոչուին նաեւ աղօթականք, ասոնք

նէին եկեղեցական պաշտամունք (*), բայց Աստուծոյ և իր սուրբերուն ա՛յնքան մօտ կը կարծէին ապրիլ որ չէին վարաներ իբրեւ հրեշտակներ՝ մարգարէներ՝ նահապետներ և մինչև յսկ իբրեւ քրիստոսներ ներկայանալու դիւրահաւաններուն: Իրենց կարծիքով՝ մկրտութիւնը անցեալ մեղքերը միայն կը սրբէր, բայց չէր կրնար զսպել կամ հանել մարդուն մէջ բնական դեւը՝ որուն դէմ պէտք էր կռուիլ անդադար: Դեւերու դէմ մղուած այդ կռիւնը մոլուցքի մը կը փոխուէր իրենց մէջ, և նետեր արձակելու դիրքով անհեթեթ ոտտումներ կ'ընէին, և կամ կը կաքաւէին:

Դառնալով Օձնեցիի մօտ ժամանակներուն՝ կը տեսնենք որ Մանիքեցոց ու Մծղեացոց աղանդները մեծ մասամբ իրենց մէջ ձուլող Պաղկեմանները իբրեւ թո՛ւն Պաղկեմաններ իրենց իսկական դիւմագիծովն ի յայտ կուգան մեր մէջ Եօթներորդ դարուն (չուրջ 660ին): Թէև անուանով նո՛յն մնացած՝ բայց դաւանութեամբ բաւական կը տարբերէին անշուշտ այն խա-

խնամի են հեթանոսական բոլոր հերձուածողներուն». իսկ Մծղեացոց աղանդի մասին (որ տարբեր չէ Մեսալեաններէն) Հայ գրիչը կ'աւելցընէ. «Գարշելի է խօսիլ ինչ որ կը գործեն անոնք»:

(*) Մեսալեաններու միւս յարանուանութիւնը՝ որ յունական ծագում ունենալով Euechites (աղօթականք) կը կոչուէր՝ չէր ընդունիր մկրտութիւն՝ ձեռնադրութեան կարգ՝ ամուսնութիւն եւն., եւ կռապաշտութեամբ պղծուած կը համարէր ուղղափառ եկեղեցիները:

միկ Ն'հատորականներէն՝ որոնք «Պաւղիկեանք» կը կոչուին դար մը առաջ Ներսէս Բ. Աշտարակեցի կաթողիկոսի թուղթերէն մէկուն մէջ (ԳԻՐԲ ԹՂԹՈՅ, էջ 72—75)։ Ասոնք Հայոց եկեղեցիներէն մէկը իրենց ժողովարան ըրած՝ ժողովուրդը կը մոլորեցնէին, վարդապետներ բերելով, մկրտութիւններ կատարելով ևւն։ Սակայն Ներսէս քանդեց այդ շէնքը ու խռովկեալը (Սուրբատանի Նհատորականները) հռուսցուց Հայոց սահմաններէն։ Մեզի կը թուի թէ Օձնեցին իր «Ընդդէմ Պաւղիկեանց» գրութեան մէջ ասոնց ակնարկելով է որ կը գրէ իր ժամանակի Պաւղիկեանց համար, «Նախկին մծղեալքեան պայղակեալքեան» (Պաւղիկեանց ըստ Ներսէսի) խեչերանք)։

Իրաւ է որ ճշգրտմի կարօտ պատմական պարագայ մը կ'ըլլէ հոս մեր առջև, եւ ինչպէս թելադրուած են ուրիշներ՝ կրնայինք մենք ալ ենթադրել թէ թերեւս Օձնեցին իր այդ տողերով Ներսէս Գ. Շինող կաթողիկոսի օրով Պաւղիկեանց դէմ՝ յարուցուած հայածանքի մը ակնարկած ըլլայ, բայց վաւերական կռուան մը չկայ այդ մասին (*). միւս կողմէ՝ զգուշանալով

(*) Ոմանք չունենալով հանգերծ Շինողի օրով պստահած Պաւղիկեան հայածանքի մը մասին որոշ ցուցումներ, եզրի օրով ընդդէմ Մայրագոմեցիին արմատուած անիրաւ որոշմամբ մը (— աղուխաորոշմ խորան) կասկածելի պարագան՝ Փոտլ փուտ թուղթին վկայութեանը շնորհիւ Ներսէս Շինողի ձեռքով կատարուած իրողութիւն մը կը նկատեն, եւ ատով՝ կը համարձակին ի շարս Պաւղիկեանց դասել **Երեւոյթական** Մայրագոմեցին, իբր թէ ամէն **Երեւոյթական** Պաւղիկեան ըլլար։

աւելի մանրամասնութեանց միջամուխ ըլլալէ, դիտել կուտանք միայն թէ աղանդաւորական հոմանունութիւնը (Պաւղիկեանք = Պաւղիկեանք) կրնար չփոխութիւն մը յառաջ բերած ըլլալ Օձնեցիի մտքին մէջ։

Իմաստասէր Հայրապետի օրերուն՝ Լեւոն Իսաւրացի կայսրը (714—741) Պաւղիկեանց հանդէպ ներողամտութեամբ սկսած էր շարժիլ, իր պատկերասրահ քաղաքականութեան նեցուկ մը փնտռելով Ասիոյ մէջ. բայց Հայոց եկեղեցին չէր կրնար անտարբեր հանդիսատես ըլլալ ծաւալմանը այն աղանդին՝ որ մէկ կողմէ Բիւզանդեան կայսրի մը նպատակաւոր թոյլտուութենէն, և միւս կողմէ՝ Արաբական իշխանութեան ա'յս կամ այն նըկատումներէն խրախուսուած՝ իր թոյնը կը ջանար թափել եկեղեցիին ծոցը։

Անցնի'նք այժմ «Ընդդէմ Պաւղիկեանց» ճառին, աչքէ անցընելու համար զայն իր կարեւոր մասերուն մէջ։

Թէ ի'նչ էր Հայ Պաւղիկեաններու կաղամակերպեալ դրութիւնը իբրեւ քրիստոնէական աղանդաւորութիւն, Օձնեցի այդ մասին լիուրի տեղեկութիւններ չաւանդեր մեզի։ Միայն կը յիշատակէ անոնց մէկ քանի հաւատալիքն ու սովորութիւնները, յայտնելով հանդերձ թէ իբրեւ զանազան խմբաւորումներ՝ իրարմէ տարբեր կարծիքներ ալ ունէին, թէպէտեւ միւսմոյն չարափառութեամբ։ Օձնեցի սա ծանօթութիւն-

ները կուտայ մեզի. — Արեւուն կ'երկրպա-
գեն, ու կ'ազօթեն անոր սա բառերով
« Արեւիկ, Լուսիկ »: Օգնութեան կը կո-
չեն օդային գեւերը, ու կայծակնահան
գեւին ցայտեցուցած գեհնական կըսկը
օրհնութեան ու պաշտելութեան առարկայ
ըրած են իրենց: Սատանին մատուցուած
այս պաշտօնին շնորհիւ է որ իրենց մար-
մինն ալ ծիւրած՝ ծնգած ու ծմրդուած է
է բոլորովին: Իբրեւ հաղորդութիւն կը
կատարեն անօրէն խորհուրդ մը, մանկիկ-
ներու արիւնով զանգըւած ալիւրը ճա-
շակելով. յետոյ անոնց գիակը դնելով
տանիքի մը վրայ՝ աչքերնին վեր տնկած
կ'երգնուն ու կ'ըսեն « Բարձրեալը գիտէ »:
Երբ իրենց աղանդապետը մեռնի՝ նոր ընտ-
րութեան ձեռնարկելու ատեն կնոջ մը
անդրանիկ զաւակը ձեռքէ ձեռք կը նե-
տեն չարչարելով, և որո՛ւ ձեռքին մէջ
որ մանուկն իր շունչը փչէ՝ ա՛ն կ'ըլլայ
իրենց աղանդապետը: Թէ՛ մեռնող տղուն
և թէ՛ աղանդապետին անունովը կ'երգ-
նուն ըսելով. « Կ'երգնում միածին որդիին
վրայ. կ'երգնում անո՛ր վրայ՝ որուն ձեռ-
քը միածին որդին աւանդեց իր հօգին »: (*)

(*) Պաշտօնականներու այս ծածկալեզուն՝ զոր
վիճակունակ պատգամաբանութիւն կը կոչէ
Օմնեցի՝ խաբէակսն միջոց մըն էր, նուիրական
բացատրութիւններու իմաստը ձեռքելով՝ կամ եր-
կիւղած ծպտումով մը՝ միամիտներուն վրայ ազ-
դելու: Այսպէս երբ Լեւոն Իսաւրացիի հրամանով
Պոլիս բերուած Պաշտօնական Գեներալիսի հարցուն-

Իրենց բարոյական կեանքը աղտոտ էր
և գարշելի: Ըստ Օմնեցիի՝ չէին խղճեք
խաւարային խայտառակութիւններ եւ
պարսկական « մայրապականութիւն » իսկ
ի գործ դնելու: Կը ծածկուին, կ'ըսէ,
գորտերու պէս լիճերու խորերը (*). ձայ-
ներնին կայ՝ իրենք չկան. ու կը կարծեն
թէ կը վրիպին մեր աչքերէն, բայց իրենց
պղծութեան հօտը կը մատնէ զիրենք: —
Եթէ ճիշդ է այս ամէնը՝ արդարեւ Հայ
եկեղեցիին համար մեծ չարիք մըն էր այդ
աղանդին ա՛յնքան մերձաւոր գոյութիւնն
ու շփումը, և կ'արժէր որ Օմնեցի զինուէր
անոնց դէմ իր բովանդակ կորովովը:

Բաց աստի՝ Հայ Պաշտօնականները՝ ինչ-
պէս ամէն աղանդաւորներ՝ զերծ մնալու
համար հալածանքներէ կամ ասպատակու-
թիւններէ, և փրկելու համար իրենց մոր-
թը՝ ամէն գոյն, ամէն խայտուց կուտային
անոր: Ա՛յսպէս՝ քաղաքականութեան մը
հետեւելով ըստ պատեհի՝ երբեմն կը դաշ-

ցաւ՝ թէ ինչո՞ւ բաժնուած էր Ուղղափառ եկեղե-
ցիէն կամ ինչո՞ւ պատշաճ մեծարանքը չէր ընծա-
յեր Աստուածամօր, ամէն անգամ կը պատաս-
խանէր ծածկամիտ աղանդապետը. « Քաւ լիցի, ես
Ուղղափառ եկեղեցիէն չեմ բաժնուած. ես կը
յարգեմ Աստուածամայրը »: Առաջինով կը հասկը-
նար սակայն իր հաւատակիցներուն ամբողջու-
թիւնը, եւ երկրորդով՝ վերին երուսաղէմը, իրենց
յատուկ արկղայինէն համաձայն:

(*) « Զրկայ » կոչուած տեղին ակնարկելով ի
մասնաւորի, որ Նիքիոքարի մօտ լին մըն է, եւ
ուր՝ կ'երեւի՝ կար Պաշտօնական բնակչութիւն մը:

նակցէին Արաբներու՝ իրբեւ նորաժողով բանակ, և ի հարկին՝ Ղուբանի աշակերտութիւն մ'ալ կը կազմէին իրենց համբակներովը, ինչպէս կը գրէ Օձնեցի. իսկ միւս կողմէ՝ ալ՝ անպատկառ յայտարարութեամբ մը՝ երբ պէտք զգային՝ կը զրպարտէին՝ թէ Հայերը իրենց ձայնակից եւ հաւատարմութիւններու մասին։ Նոյնը կ'ընէին նաեւ Պաւլիկեանց խնամքի Թոնդրակեցիները (ԺԱ. գարուն) յայտաբարելով՝ թէ «Արամեան գունդէն ենք մենք, ու հաւատքով ալ համաձայն անոնց»։ (ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ)։

Օձնեցի այս պարագաները հարեւանցի միայն յիշատակելով՝ գլխաւորապէս կը ծանրանայ իր ճառին մէջ ա'յն ամբաստանութեան դէմ՝ որով Պաւլիկեանք կ'ուզէին աղարտել Հայոց եկեղեցին՝ կոռուարէ կոչելով զայն։ Յայտնի է թէ ինչպէս ու Բրիտանի կենդանագրեալ պատկերին մատուցուած յարգանքը մեր մէջ՝ առիթ կուտար այդ անուանարկութեան։ Անարգելութեւնը կողմէ եղած այդ անարգանքը ծանր պիտի գտնէր Օձնեցի, մանաւանդ որ երկնային տարրերը պաշտող այդ աղանդաւորները մինչև իսկ կը պաշտէին «մկնորսակը՝ կատուն»։

Բացատրելու համար՝ թէ ինչ է բո՛ւն կոռուարէութիւնը՝ հեթանոսական խմբումներու այդ հաւաքովի Օձնեցի ճոխաբար կը ճառէ, խօսելով անոր բազմազան երեւոյթներուն վրայ՝ իր ժամանակի տե-

սութեանց համաձայն (*), և իրականը սահմանելէ ու ճշդելէ վերջ՝ հեզնող վրաստանութեամբ մը յառաջ կը նետուի՝ ըսելով. «Ես ձեր նախատական բառին կրնամ ուրեմն բարեպաշտիկ նշանակութիւն մը տալ. վասն զի արդարեւ «կը կռենք, կը կոփենք, կը քանդակենք ու կը քերենք մենք» այն բաները՝ որոնք մեր աստուածապաշտութեան կարգերուն համար կարեւոր են, ըլլա՛յ եկեղեցի կամ սեղան, ըլլա՛յ խաչ կամ պատկեր» (*) (էջ 39)։ Յետոյ սակայն անախորժ թիւրիմացութեան մը տեղի չտալու համար՝ կ'աւելցնէ. «Քարէ կամ ոսկիէ խաչ մը կամ պատկեր մը տեսած ատեն՝ մի՞թէ քարին կամ ոսկիին վրայ կը դնեմ իմ յոյսս։ Ասիկա անո՛նց գործն է՝ որոնք քարին ու փայտին հետ

(*) Տեղ մը իմաստասէրը չափազանց դիւրահաւանութիւն մը ցոյց կուտայ, կարծելով որ յանուն Բելի կանգնուած կուռքին 60 կանգուն երկայնութիւնը ու 6 կանգուն լայնութիւնը ստոյգ չափն էր Տիտանեանի հասակին։ (էջ 36)

(*) «Պատկեր» ըսելով Օձնեցի կը հասկնայ միայն ըստ տեսակին Բրիտանի կենդանագիր պատկերը (էջ 42, 45)՝ որը պէտք է օժուած ըլլայ, ինչպէս կ'օժուին եկեղեցի՝ սեղան ու խաչ (էջ 43)։ — Այսպէս «պատկեր»-ի այս կամ այն տեսակները ընդհանրացած չէին մեր մէջ, եւ կարելի է ըսել՝ թէ շատ տեղեր ալ կը պակսէին մինչև տասներորդ դար։ Արաբներն անգամ ոչ թէ կուսպաւս ալ փայտապաւս կը կոչէին Հայերը, անշուշտ խաչափայտի պաշտօնին ակնարկելով (Տես ԳԻՐԲ ԹՂԹՈՅ, ՍԻՆԵՑԻ Սեփականութիւնը ընծայուած քուրքը, էջ 33)։

կը չնային ... Իսկ մենք կը պատուենք միայն ա՛յն նիւթերը, որոնց վրայ կը ձեւացնենք Քրիստոսի պատկերն ու խաչին նմանութիւնը:

Չէ՞ք կարծեր որ պատուական Հայրապետին այս ողջախոհ մտածութենէն օգտուելու պէտք ունենան մեզմէ շատեր, թէ՛ ըլլան ռամիկ՝ թէ՛ ըլլան բանիմաց եկեղեցասէրներ:

* * *

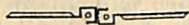
Հոս կը վերջանայ մեր դասախօսութեան նիւթը: — Ինչ որ կրցանք խօսիլ ծանօթացնելու համար Օձնեցիի անձն ու գործը սեղմ՝ ուսումնասիրութեան մը սահմանին մէջ՝ բաժական կը համարիմ:

Այս պահուս սակայն՝ երբ յետագարձ նայուածքով մ'ամփոփուած, անգամ մ'ալ պիտի ուզէինք աչքի առջեւ բերել Օձնեցի Հայրապետը, իբրեւ բարեկարգիչը մեր եկեղեցիին, իբրեւ ախոյեանը մեր ազգային-եկեղեցական կարգերուն և սովորութեանց, իբրեւ յաղթապանձ ոսոխը ներքին և արտաքին աղանդաւորներու, պիտի գտնէինք զինքը պատիւի բարձր պատուանդանին վրայ կանգնած՝ Հայ եկեղեցիի անշարժ խորանին տակ: Պէտք ունինք խոստովանելու թէ այն առանձնական գիրքը՝ զոր կը պահէ այսօր Հայաստանեայց եկեղեցին՝ իր ներքին կազմին, իր աւանդութիւններուն և իր վարդապետական լայն ըմբռնումներուն տեսակէտով, Օձնեցիէն ժառանգած է զայն: Այն պատ-

կառանքը, զոր կը պարտինք պահել Մեծ եկեղեցիներու հանդէպ՝ առանց անշնորհ ընդհարումներու, և այն յարգանքը՝ զոր խորունկ նուիրումով մը կ'ընծայենք մեր եկեղեցիին, ստուգիւ պողպատեղծ մէ Օձնեցիի իմաստութեան, որմէ գեղեցիկ մտառութեամբ օգտուեցաւ նաև Շնորհալի: Հակասութիւն մը չէ՛ այս, և ո՛չ մէկ կերպով կրնայ վրդովել մեր քրիստոնէական գիտակցութիւնը, որ ազգայնօրէն ըմբռնուած եղբայրութեան մը տիեզերականացման կը նկրտի ինքնին: Այո՛, ա՛յս եղաւ Օձնեցիի գերազանց դասը: Չտարուելով իրմէ առաջ ապրող Հայ Կաթողիկոսներու տրամադրութեամբը գոյացած այն կրկին հոսանքներէն, որոնցմէ մին — Բարգէնէն մինչև Կոմիտաս — աղիկամի մերժում մը բերաւ, և միւսը — Եզրէն յետոյ — վեհերոտ հարեակրապիսի մը, Օձնեցիի գիտցաւ միջին ու հեռատես ճամբէն չհեղիլ, մէկ կողմանէ պատկառ կենալով « բոլոր քրիստոսականաց » վարդապետութեան՝ իմաստասիրօրէն, և միւս կողմանէ պաշտպան կանգնելով չորս դարերու ընթացքին՝ ծագումովն անխափ՝ ու գոյութիւնն ալ իր արիւնի հեղումներովն երաշխաւորող այն եկեղեցիին՝ որուն « վեղուն » խօսող ամենէն հոնձարեղ զաւակներէն մէկն եղաւ ինքը: Այդ լեզուն գոթախոտաբար անհասկնալի մնաց մասամբ, և ահա ա՛յդ պատճառաւ, առաջին օրերէն սկսած, իր անունին սերտ փարող երկու չերաւ-

ւորումներն ալ փոխանակ զիրար համըռ-
րելու, զիրար ընդոտնեցին և Օձնեցիին մէջ
ստեղծեցին հակասութեան մարդը : Այդ
կարգին վրայ պատմական սխալ մը պիտի
մնայ միշտ՝ Կոստանդին Կաթողիկոսի այն
յայտարարութիւնը, թէ « Օձնեցիին զատ-
եալ է զմեզ յազգացդ » :

Եթէ այժմ հասկցած ենք Օձնեցիին, ա՛լ
ինքը մեզի համար կը պատկերանայ իբր
չքնաղ միութիւն : Ա՛լ խաւազն ու պանո-
ւանքը երկուութեան մը կասկածը չեն
կրնար արթնցնել մեր միտքին մէջ :
Խաւազը, իբրեւ ծածկոյթն անոր ճգնող
մարմինն, փոշի դարձած կ'անհետանայ
հողացած տարրին հետ, իսկ անոր պատ-
կառելի դէմքին շուրջը, որ պայծառօրէն
կը ծրագրուի հոգիին արտափայլումովը,
լոյսի մը թրթռուն շրջանակովը կուգան
կը ծածանին երբեմն հոն փշուած ոսկի
փոշիներն իր պանուանակին, և անուշ իւ-
ղերն՝ իր յիշատակին օծումը կ'ըլլան եր-
կար դարերով :

ԳԵՐ. Տ. ԳՆԷԼ Ս. ԷՊ. ԳՍԼԷՄՔԵԱՐԷԱՆ

Է. ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

(ԳԵ. 1, Հոկտեմբեր, 1913)

Դասախոս. — Տ. ԳՆԷԼ ԵՊԻՍԿ. ԳԱԼԵՄՔԵԱՐԵԱՆՆ

Նիւր. — Բարեկարգուածիւնը Հայ եկեղեցւոյ մէջ:

Մայրաքաղաքիս Քահանաներու պատ-
ռարժան Միութեան համակրողներէն եւ
մանաւանդ անոր լսարոնական դասախո-
սութիւններու գնահատողներէն մէկն ըլ-
լալով, սիրայօժար փութացինք ընդունիլ
այն հրաւերը, զոր բարեջան Տնօրէն Սոր-
հոբըն ուղղեց մեզի, դասախօսելու հա-
մար Լսարանիս բեմին :

Այսօրուան մեր դասի նիւթն է, ինչպէս գիտէք, Բարեկարգութիւնը Հայ Եկեղեցւոյ մեջ. նիւթ մը՝ որ ժամանակէ մը ի վեր այժմէութիւն ունեցած է, և ունի և պիտի ունենայ գրեթէ հաւասարապէս թէ՛ եկեղեցական և թէ՛ աշխարհական շրջանակներու մէջ, ըլլա՛յ Պոլիս, ըլլա՛յ Դաւառները :

Եկեղեցական բարեկարգութեան հարցը,
կը յիշէք անշուշտ թէ՝ առաջին անգամ
Ամեն. Դուբեան Սրբազանի Պատրիարքու-
թեան օրով, 1910 Յուլիս 21 թուական
քնդարձակ յիշատակագրովս Օրակարգն
անցաւ Կեդր. Կրօն. Ժողովին, որուն ան-
դամակցելու պատիւն ունէի: Անկէ ի վեր

իրերայաջորդ կրօն. ժողովներն ալ աւելի կամ նուազ չափով զբաղեցան սոյն խնդրով, մանաւանդ արդի ժողովը փութաց վերակազմել այն Յանձնաժողովը, որ պաշտօն ունի շարունակելու արդէն ընթացք տրուած բարեկարգական գործին աշխատութիւնները:

Բարեկարգութեան մասին ամէն կողմէ գրով ու խօսքով՝ առանց ժխտելու այդ դէպքին կարեւորութիւնը՝ զանազան կարծիքներ յատնուեցան մինչեւ հիմա, զորս բաղդատելով իրարու հետ և խտայնելով, կրնանք երեք որոշ եղբակացութիւններու յանդիլ.

Ա. Բարեկարգութիւնն ըմբռնել՝ այսօրուան Եկեղեցին իր շատ հին ժամանակի վիճակին վերածելով.

Բ. Եկեղեցւոյ անուսին տակ իմանալ աւելի՛ եկեղեցականներու բարեկարգութիւնը, և

Գ. Եկեղեցւոյ արդի ծիսական, կանոնական ու վարչական կազմը ժամանակիս ոգւոյն համապատասխան կերպով բարեփոխել:

Էականին մէջ զիրար լրացնող այս երեք գլխաւոր կարծիքներու վրայ խօսելէ առաջ, հարկ կը համարինք — թիւրիմացութեան տեղի չտալու կամ միտքերը լաւ լուսաբանած ըլլալու համար — հրապարակաւ յայտարարել թէ՛ բարեկարգութեան այս ձեռնարկն երբեք մեր Ուղղափառ Եկեղեցւոյ դաւանական կամ վար-

դապետական մասերուն համար չէ և չի կրնար ըլլալ, վասն զի անոնք երեք տիեզերական Ս. ժողովներով ընդունուած, հաստատուած ու բանաձեւուած են, եւ ինչպէս մինչև ցարդ անփոփոխ ու անալլալ պահուած են, այնպէս պիտի մնան յաւիտեան:

Բարեկարգութեան պէտքն ու հնարաւորութիւնը, ուրեմն, պիտի սահմանափակուի՝ միմիայն Եկեղեցւոյ արտաքին կազմին, այսինքն զուտ ծիսական, կանոնական և վարչական մասերուն մէջ: Այս մեկնակէտով բարեկարգութեան գործին ձեռնարկուած ատեն, ընական է որ ինչ ինչ կէտերու մէջ պիտի նախընտրուի նախնի պարզութեան վիճակը. ասպարէզի ընդարձակումով և ընտրութեանց ըզգուշութեամբ՝ հմուտ, ձեռնհաս անձնաւորութիւններ հոգեւոր պաշտօնի պիտի փափաքին, և արդի մտածումներու, ճաշակներու պատշաճ կերպեր ու ձևեր ընդունելով, ժամանակիս ոգիէն պիտի չհեռացուի: Հասկնալի ընելու համար միտքս բացատրեմ օրինակներով:

Ա. Նախնական դարերու մէջ ազգային — հոգեւոր ժողովներու որոշումները լրջօրէն նկատի առնելով, կը տեսնուի որ ամուսնական ճիւղահամարի մասին դրուած արեւակցական արգելքը կը հասնի մինչև չորրորդ աստիճան. հետզհետէ մինչև եօթներորդի բարձրացեր է այն, եւ նոյն իսկ պահ մը՝ չզխտուիր ինչ մտա-

ծումով՝ պահանջուներ է մանչուն և աղջկանս կողմէն զատ զատ աստիճան հաշուել և ամուսնութիւնը կնքել կրկնապատկուած աստիճանի վրայ, ի՞նչ որ անկարելի եղիւր է ընդունիլ ու դործադրել: Արդ, ճիւղահամարի խնդիրներու մասին այժմէական ըմբռնումները կը հարկադրեն զմեզ երբէք զանց չընել զայն բարեկարգութեան հարցին մէջ, և առ այս կարծեմ լաւ կ'ըլլայ դէպ ի հինն երթալով Շահապիլանի և Պարտաւի ժողովներէն սահմանուած կանոնները վերակենդանացնել:

Բ. Եթէ բարեկարգութեան չնորհիւ անխորի ամուրի և ամուսնացեալ եկեղեցականութենէն արժանաւորներու պաշտօնի ընդարձակութիւնն և աստիճանի բարձրացման հաւանականութիւնը՝ երաշխաւորուի, բնականաբար նիւթական բարելաւման պէտքն ալ չանտեսելով, տարակոյս չկայ թէ Հայ հոգեւորականութիւնը, մանաւանդ իր բախտին թողուած ամուսնացեալ դասակարգը, բախտաւորութիւնը պիտի ունենայ անշուշտ իր մէջ հետզհետէ ողջունելու մտաւոր ու բարոյական նոր ոգեւորով պատուարեր անգամակիցներ, որոնցմով անկասկած դո՛ւստու պիտի գտնէ ամէն կողմէ՝ շեշտուած քահանայութեան բարձրացման այնքան փափաքելի պէտքը, եկեղեցին պայծառացնելով և հաւատացեալներու հոգեւոր չիւնութիւնը ապահովելով:

Գ. Որքան ալ միշտ դէպ ի հինը վե-

րադառնալ փափաքինք, կարծես չենք կրնար նոյն ատեն անտես ընել եկեղեցւոյ արտաքին կազմին վերաբերեալ պէտքերն ու պահանջները, ժամանակիս ոգւոյն ու դեղագիտական տեսակէտներով: Չէ՞ մի որ դէպ ի հինն ձկտելէ իսպառ կը հրաժարինք, երբ՝ զոր օրինակ՝ Տաճարներու նաւին մէջ աւանդական միջոցներու բարձրամը վայելուչ նստարաններ դնելու սովորութիւնը հետզհետէ կ'ընդհանրանայ. իրաւունք ունինք, անոր համար որ ներկայի պահանջէն կարելի չէ խուսափիլ, պահանջ՝ որ երբեք խախտուած մը յառաջ չբերեր հաւատքի ու բարեպաշտութեան: Նոյն իսկ պատշաճ պիտի չըլլա՞ր արդեօք Դասերու մէջ եկեղեցականներու յատուկ պարզ ու միակտուր նստարաններ դնելով վերջ տալ ծալապատիկ կամ քովընտի ծռած կամ կիսովին ծնրադրած ձեւերով նստուածքներու. հիմա ո՛չ շարխար կայ և ոչ ճախշոր որ կարելի ըլլայ արեւելեան ոճով նստիլ:

Դարձեալ հասկնալի է որ եկեղեցականներու և աշխարհականներու միջև տարադի, զգեստաձեւի տարբերութիւն մ'ըլլայ. եկեղեցիէն դուրս մեր այսօրուան տարադին ձեւը նոյն էր մեր պապերու հագածին. տակաւին 50 տարի առաջ հոգեւորական թէ աշխարհական եկրարի և ճիւղայի կը հագնէին. աշխարհականները հետզհետէ զգեստաւորինաց արեւմտեան ձեւն ընդունեցին ու չա՛տ լաւ բ-

րին, մինչ հին ձեւը մնաց հողեւորական-
ներու վրայ, և կարծուեցաւ ալ թէ մեզի
յատուկ էր այն. ձեւ մը որ թէ՛ ամրան
և թէ՛ ձմրան եղանակներուն իր անտա-
նելիութիւնը ունի. ինչո՞ւ կոկիկ, վայե-
լուչ, պարզ, սե զգեստի մը ճաշակաւոր
որոշ ձեւը չնախնարուէր:

Դուք քահանայ հայրերդ մեզմէ աւելի
մօտէն տեղեակ չէ՞ք որ Եկեղեցւոյ այս
կամ այն Ս. Թորոսըդ կատարած ատեն,
կամ յուզարկաւորութիւններու պահուն
յաճախ ձեր ծուխերը կանխաւ և նոյնիսկ
արարողութիւնը կատարուած ատեն ակ-
նարկներով կամ ձեռքի նշաններով քիչ
մը կարճ կապելու, շուտով վերջացնելու
կ'ստիպեն հողեւոր պաշտօնեան. հակա-
ռակ պարագային մինչեւ իսկ գեղո՞ւնք
յայտնելու կ'յանդգնին: Ո՞ւր պիտի եր-
թայ այս քնիացքին վերջը:

Բոլոր այս իրական օրինակներէն և ա-
սոնց նման պարագաներէն, ուրեմն, պատ-
ճառ չկայ չհետեւցնելու որ բարեկարգու-
թեան հարցն իր մէջ կը բովանդակէ
միանգամայն թէ՛ հին վիճակին անդրա-
դառնալու, թէ՛ եկեղեցականները բարե-
լաւելու և թէ՛ ժամանակիս ըմբռնումնե-
րու քիչ ու շատ համապատասխան կար-
գադրութիւններ ընելու անհրաժեշտ պէտ-
քերը. հետեւաբար մեր տեսութեամբ կը
միանան քիչ առաջ մէջ բերուած երեք
կարծիքները, և կը կազմեն բարեկարգու-
թեան ամբողջութիւնը:

Սահմանադրութեան վերհռչակմանէն
հտքի կեդր. կրօնական ժողովը լրջօրէն
անդրադառնալով պէտքին վրայ, գրադե-
ցաւ անով, և յատուկ շրջաբերականաւ
գաւառական կրօն. ժողովներու, ինչպէս
մայրաքաղաքիս եկեղեցականաց կարծիքը
ուզեց գիտնալ. հասած տեղեկագիրներու
գրեթէ ամբողջութեան մէջ, զոր ուսում-
նասիրած եմ, ի միջի այլոց ծէսերու և
արարողութեանց կրճատումի պէտքին
համար կարծիքի ամենակատարեալ նոյ-
նութիւն կը տիրէ: Տարակոյս երբէք չկայ
թէ կրճատումները կամ յապաւումներն ու-
րոշ սկզբունքով մը և գծուած բանաւոր
ուղղութեամբ մը միայն պիտի կատար-
ուին. կարելի է ճշտել զայնս, կրկնու-
թիւնները բառնալով և էական գաղափա-
րէն ու կազապարէն չհեռանալով: Օրի-
նակի համար, յիշենք այն Գիրքերն և Ա-
ւետարաններն, որոնք միեւնոյն օրուան
մէջ կը կարգացունին թէ՛ ժամերգութեան
վերջը և թէ Պատարագի ատեն. նպատա-
կայարմար չըլլա՞ր արդեօք մէկ անգամ
եւեթ կարգաւ զայն Պատարագի պահուն:
Նաեւ Օրհնութեան շարականներու մէջ
կան երկար Բաղուածները, որոնք զանա-
զան շարականներէ քաղուածօրէն առ-
նուած են, ինչպէս անունէն ալ կը հաս-
կցուի. և թէ միայն օրուան յատուկ պահ-
կները երգուին և անմիջապէս Հոգեգա-
լտեան անցնուի, էականէն առանց բան
մը կորսուելու՝ ինքնին կրճատուած կ'ըլ-

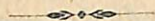
լայ արդէն երկարապատում չարականը :
Ոչ նուազ ուշադրութեան արժանի է
դարձեալ «Ասասցուք ամենեքեան»ը , զոր
ամէն առթիւ կ'արտասանենք , առանց
երբեք մտադրութիւն դարձնելու զանա-
զան տուններու իմաստին : Այսպէս , ձմրան
խտաշունչ եղանակին մէջ երբ դուրսը
դէզերով ձիւն տեղացած է , եկեղեցւոյ
մէջ չենք դադրիւր ըսելէ . «յաղաքս բարե-
խառնութեան օգոյց , անձրեւաց քաղց-
րութեան և պտղոյ առատութեան զՏէր
ազաչեցուք» , մինչդեռ շատ պատշաճ
կերպով «երկիրս , անդաստանս և պտղա-
բերութիւն տարւոյս» կ'օրհնենք Անդաս-
տան կատարելով դարնան սկիզբէն մինչեւ
աշնան սկիզբը , այն է Տեառնդառաջէն
մինչև խաչվերաց :

Բարեկարգութեան պէտքին վրայ խօս-
ուած ատեն , ո՛չ ոքի ներելի է աննպաստ
գաղափար կազմել մեր երանաշնորհ Նախ-
նեաց ըմբռնումներուն , գործերուն և
կարգադրութեանց մասին . երբե՛ք , ընդ-
հակառակն յարգանք կը պարտինք անոնց
յիշատակին , որ իրենց ժամանակի ժողո-
վուրդին իմացական ու բարոյական դար-
գացման համեմատութեամբ պահանջուածը
ջանացեր են ի գործ դնել , եկեղեցւոյ ծի-
սական և այլ նոյն կարգի խնդիրներու
մէջ : Ընդ անոնց ոգին , սկզբունքը և հե-
ռատեցութիւնը ունեցող ամէն Հայ ան-
հատ , մանաւանդ հոգեւորականներ , հա-
մախոհութեամբ պիտի փափաքին որ եկե-

ղեցւոյ արտաքին կազմին և ժողովուրդին
արդի ըմբռնումներուն միջեւ ամրապինդ
պահպանուի այն ներդաշնակութիւնը , ո-
րով պիտի կրնայ հաւատացեալ հոգիներու
բարեպաշտութիւնը վառ մնալ : Նկա-
տի առնելու ենք նաեւ որ բարեկարգու-
թիւն ըսուածը սոսկ պատահական ծնուն-
դով մը չէ որ ներկայացած է այսօր , ընդ-
հակառակն դարուս իրական պէտքէն ,
պահանջէն ծագած է այն , և ասոր հա-
մար բնաւ դարմանալու տեղի չկայ , քանի
որ պիտի չներէինք երբեք որ քսաներորդ
դարուն ապրողներս ճիշդ միեւնոյն դար-
գացումն , ըմբռնումն և ճաշակն ունենա-
լինք նախկին դարերու ապրողներու հետ :
Ներկայիս պահանջը կարծեմ կարելի չէ
այլևս ծածկել կամ անտեսել . աւանդու-
թեան յարգն ու պահպանումն ալ իր չափն
ու սահմանը անցնելու չէ , ինչպէս կը
պահանջէ ողջմտութիւնը : Դեռ քանի մը
ամիս առաջ չէ՞ր որ ազգային ընդհանուր
հիացումով ու մեծ գոհունակութեամբ ող-
ջունուեցաւ ի սփիւռս աշխարհի ցրուած
Հայութենէն՝ այն լուսամիտ նախածեռ-
նարկը , զոր Ազգիս Վեհ . Հայրապետը
գործնական մտածումով մը բարեհաճեցաւ
ընել , Պատկի յատկապէս օրերու սահ-
մանափակումին վերջ տալով :

Պարագայ մ'ալ , զոր ուշադրութենէ
վրիպեցնել չէ կարելի , այն է թէ բարե-
կարգութիւնը հապճեպով կատարուելիք
գործ մը չէ երբեք . բացարձակապէս կը

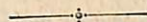
սխալին այդպէս կարծողները, եթէ կան. քնդհակառակն այն ունի մեղուաջան աշխատութիւններ, զորս կարելի է կատարել միայն համբերատար ոգւով, յատուկ ուսումնասիրութեամբ, խոհական և հեռատես ուղղութեամբ, վասն զի նկատի առնուել պէտք է որ կարծուածին չափ դիւրին գործ մը չէ Շարականը, Ժամադիրքը, Մայր Մաշտոցը, Տօնացոյցը, Ձեռաց Մաշտոցը, Կանոնադիրքն և այլն իրենց ամբողջութեամբ մէջ ուսումնասիրել և նպատակադարմար ընտրութիւններ ընել, միշտ էական դադափարն ու կադապարը պահելով: Չմոռնանք նաեւ աւելցնելու թէ ծիսական այս բարեկարգութիւնը հոս Պոստոյ մէջ չէ՝ որ իր վերջնական վաւերահանութիւնը պիտի ստանայ. ո՛չ. այստեղ ձեռնհաս ժողովներէն պիտի անցնի, բայց գործադրութեան կարենալ գրուելու համար անպայման խնդիրն ընդարձակ ու պատճառաբանեալ Յիշատակադրով մը՝ Պատրիարքարանի միջոցաւ՝ պիտի մատուցուի Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան, ու ենթարկուի այդպէսով մեր Եկեղեցւոյ ամենաբարձր հեղինակութեան վճռին:

Ը. ԴԱՍԱԽՈՍՈՍՈՒԹԻՒՆ

(ԳԵ. 16 Հոկտեմբեր, 1913)

Պատասխան. — Տ. ԳԵԼԷԼ ԵՊԻՍԿ. ԳԱԼԷՄՔԵԱՐԵԱՆ:

Նիւր. — Երեք Տիեզերական Ս. Ժողովներ:

Քառանայական Լսարանիդ բեմէն այսօր մեր երկրորդ բանախօսութեան նիւթ ընտրեցինք Երեմիայի Եկեղեցւոյ Ս. Ժողովները, զորս մեր Ուղղափառ Եկեղեցին մի առ մի կը յիշատակէ իմա ի բարեկենդանի, Բուն բարեկենդանի և վերափոխման բարեկենդանի Շր. օրերը: Այսպիսի շահեկան նիւթի մը վրայ խօսիլ կարեւոր համարեցինք, աւսոր համար որ Հայ Եկեղեցւոյ քրիստոնարանութիւնը, հաւատոյ էական ու վարդապետական մասերը հիմնուած ու բանաձեւուած են նոյն երեք Ս. Ժողովներու որոշումներով. և մինչդեռ Յոյն եկեղեցւոյ Եկեղեցիներն աւելի թուով ժողովներ իբր տիեզերական կը ճանչնան, Հայաստանեայց Եկեղեցին այդ մասին հաստատաբար ոգւով միմիայն Նիկիոյ, Կ. Պոլսոյ և Եփեսոսի Տիեզերական Ժողովները ընդունած է սկիզբէն ի վեր, և անոնց աստուածաշունչ որոշումներուն և եթ իր անալլայլ հաւատարմութիւնը պահած է զարդ, ու պիտի պահէ:

Ինչպէս անշուշտ որ Առաքեալներու ժամանակէն Եկեղեցին ընդունած էր քը-

բխտոնէական կրօնի վերաբերեալ ծանրակշիռ խնդիրները հաւաքական ձայնով լուծելու սկզբունքը: Բրիստոնէական համաժամարի դարերուն, սակայն, եկեղեցւոյ Հայրերը չունեցան ո՛չ դիւրութիւն և ո՛չ համարձակութիւն ի պահանջել հարկին համախմբուելու համար, այլ միայն թրղթակցութիւններով կարծիքներ փոխանակեցին, և խորհրդակցութիւններ կատարելով բաւականացան ա՛յս կամ այն խնդրոյ մասին, մինչև որ Բրիստոնէութիւնը վերջնականապէս իր յաղթական բազուկները տարածեց ամէն կողմ, և երբեմնի հալածիչ պետութիւններ՝ քրիստոնէացած՝ սկսան դիւրութիւններ իսկ ընծայել ժողովական հաւաքումներու մասին:

ՆԻԿԻՈՅ ԺՈՂՈՎ

Եկեղեցին մեկին եղանակով սահմանած չըլլալուն համար Բրիստոսի աստուածութիւնը՝ Հօր Աստուծոյ բնութեան հոմանաւորութեամբ, կարծեաղ տարբերութիւններու տեղի տուած էր այդ մասին: Ոմանք աշխարհի ստեղծագործութեան և Բանին Աստուծոյ ճակութեան միջև ազերս մը հաստատելով՝ կը վտանգէին Որդւոյն Աստուծոյ յաւիտենականութիւնը: Ուրիշներ, առանց աստուածութիւնը ուրանալու, Որդին ստորադաս կը համարէին Հօր: Վէճը պայթեցաւ երբ 320 թուականին Արիոս Աղեքսանդրացի երէցն յայտնապէս հրապարակեց իր մոլար վար-

դապետութիւնը, ըստ որում ո՛չ միայն Որդին Աստուծոյ կը ստորադասէր Հօր, այլ նաև բացարձակապէս կը մերժէր ի Բրիստոս ձանչնալ աստուածային բնութիւն, զանի իբրև սոսկ արարած մը ընդունելով: Հերետիկոսապետին վարդապետութիւնը կը համառօտուէր հիմնական սա՛ երկու բանաձեւներուն մէջ. «Էր երբեմն՝ յոժամ ոչ էր» և «յոյկից եղև»: Աղեքսանդրիոյ հայրապետն՝ Աղեքսանդրոս՝ մարտնչեցաւ Արիոսի դէմ, և նոյն իսկ 321 թուին Սինոդի մը մէջ բանադրեց թէ՛ զանի և թէ անոր կղերական համախոհները: Կռիւն աւելի սաստկացաւ սակայն: Արիոս պաշտպաններ ունեցաւ Նիկոմիդիոյ Եւսեբիոս Եպիսկոպոսի գլխաւորութեամբ. ժողովուրդ ու կղեր նոյն խնդրով կը զբաղէին. այնպէս որ Կոստանդիանոս կայսրն ինքզինքը պարտաւոր կը զգար կռուոյն հանդարտութեան վրայ խորհելու. ուր ուրեմն՝ Աղեքսանդրոսի և Արիոսի միջև խաղաղարարի մը դերն ի զուր կատարելէ վերջ՝ յուզուած խնդրոյն վերջնական լուծումը դառնելու և ուրիշ քանի մը առկախ խնդիրներն ալ կարգադրելու նպատակաւ Տիեզերական ժողովի մը գումարումին հրաւէր կարգաց:

Ժողովը գումարուեցաւ 325ին Բիւթանիոյ Նիկիա քաղաքին մէջ (այժմ Իգնիք). Եպիսկոպոսներու թիւն էր 318, որոնք եկած էին Արեւելքէն և Արեւմուտքէն: Հայոցս կողմէ ներկայ էր Արիստա-

կէս Հայրապետ : Ժողովին մէջ ուղղափառ հաւատոյ պաշտպաններ հանդիսացան Աղեքսանդրոս Աղեքսանդրացի , Եւստաթէոս Անտիոքացի , Մարկեղոս Անկիւրացի հայրապետներն և Աթանաս Աղեքսանդրացի սարկաւազը : Ներկայ էին նաև Արիոս և իր համախոհները : Ընդհանուր հաւանութեամբ ժողովն ընդունեց Քրիստոսի աստուածութիւնն և Հօր Աստուծոյ հետ համագոյակցութիւնը , հաստատելով սա՛րքանաճէր . «Աստուած յԱստուծոյ , յոյս ի յոյս , Աստուած ճշմարիտ , յԱստուծոյ ճշմարիտ , ծնունդ եւ ո՛չ արարած , նոյն ինքն ի քնուրթնէ Հօր» . իսկ Արիոսի անձը , մուրթութիւնը և հետեւողները նշովեց , նոյն ատեն ի հօւր դատապարտելով անոնց գրուածները :

Նիկիոյ ժողովն որոշեց նաև Զատիկը տօնել զարնան գիշերահաւասարին հետեւող լուսնի լրմանէ վերջն եկող կիրակին : Նկատողութեան առնելով Անկիւրոց խնդիրը , վաւերական համարեց հերեօթիկոսներու տուած մկրտութիւնը , հարկ անհրաժեշտ ընելով Խորհուրդին բոլոր պայմաններու կատարումը : Հաստատեց Հօովմայ , Աղեքսանդրիոյ և Անտիոքայ Հայրապետներու իշխանութիւնն իրենց եպիսկոպոսներուն վրայ . նոյն պատիւն ընծայեց նաև Երուսաղէմի աթոռին , որ մինչև այն ատեն Կեսարիա Պաղեստինացւոց Արքեպիսկոպոսին իշխանութեան ներքեւ էր : Զը մօռնանք ըսելու թէ Ժողովը սահմանաձ

է նաև հաւատացեալներու հոմար կանոններ , որոնց կը հանդիպինք Կանոնագիրք մատենաներու մէջ :

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈՅ ԺՈՂՈՎ

Արիոսեան աստուածաբանութիւնն Որդին Աստուած արարած համարելով , ինքնին կ'եղբակացնէ անկէ նաև Ս . Հոգւոյն արարած մ'ըլլալը : Սակայն այս հետեւութիւնը նախապէս աննշմարելի մնաց , ցորչափ վիճաբանութիւնը միայն Որդւոյն բնութեան վերաբերող կէտերու շուրջ կը յածէր : Դ . դարու կիսուն հակաճանութիւնները հետզհետէ հրապարակ հանեցին խնդիրը . հերեօթիկոսները կը մերժէին Հոգւոյն Սրբոյ աստուածութիւնը , կարգելով զանի Աստուծոյ ստորադաս պաշտօնեայ ոգիներուն մէջ : Այս հոգեմարտ վարդապետութեան ջերմ պաշտպանն էր Մակեդոն Պապրիարք Կ . Պղոսոյ : Միւս կողմանէ ուրիշ խումբ մը՝ Լաւողիկէի Ապողինար եպիսկոպոսին գլխաւորութեամբ՝ կը ծայրատէր Փրկչին մարդկութիւնը , ուսուցանելով թէ Քրիստոս մարդկային մարմին միայն առնելով՝ չունէր մարդկային բանաւոր հոգի , և Բանն Աստուծոյ կը կատարէր իր մէջ անոր պաշտօնը : Այս վարդապետութեամբ Ապողինարեանները Յիսուսի հոգւոյն արտաքին ցուցակութիւնները կը վերագրէին ուղղակի աստուածային Հոգւոյն , ուրկէ կը ծագէր աստուածաչարչարութեան մոլո-

բութիւնը: Աթանաս Հայրապետ ջերմ պաշտպան կանգնելով յարձակում կրող դաւանութեան աղեքսանդրեան Սինոդի մը մէջ (362) յայտարարել տուաւ թէ՛ Երրորդութեան երրորդ անձն եւս համահաւասար և համագոյակից է առաջին երկու անձերուն: Ուրիշ Սինոդներ եւս չյապաղեցան դումարուիլ Աղեքսանդրիւմ(363), Հռոմ (374), Լիւբլիկէ (375) և այլուր: Հերձուածին ամենափայլուն ու վճռական դատապարտութիւնը պահուած էր Կ. Պոլսոյ Տիեզերական Ժողովին:

Այս Ս. Ժողովը գումարուեցաւ 381 թուին Թէոդոս Ա. կայսեր կամքով ու նախագահութեամբ. ներկայ էին ամէն կողմէ 150 Հայրապետներ: Կարճեաց փոխանակութիւններէ յետոյ, Սրբազան Հայրապետները միաձայնութեամբ հաստատելով թէ՛ Հոգին Սուրբ ճշմարիտ Աստուած է, էակից Հօր և Որդւոյ, հետեւորար Երրորդութեան երեք անձերէն մէկը, իսպառ հերքեցին Մակեդոնեաններու մոլար վարդապետութիւնը և նշովեցին աղանդն և աղանդաւորները: Ժողովը նոյնպէս հերքելով ու նշովելով ապոլինարեան մոլորութիւնը, հաստատեց ուղղափառ վարդապետութիւնն՝ ըստ որում Որդին Աստուծոյ ոչ թէ միայն մարմին առաւ, այլ և մարդացաւ կառարեկապէս, մարդկային հոգի եւս առնելով:

Այս առթիւ Նիկիական Հանգանակին վրայ հարկ դատուեցաւ սա բացատրու-

թիւնն աւելցնել. «էստ մարմին, հոգի և միս եւ զամենայն որ ինչ է ի մարդ, մըշմաւսապէս եւ ոչ կարծեօք»: Ս. Ժողովին մէջ հաստատուեցաւ նաեւ Կ. Պոլսոյ Աթոռոյն Հայրապետականութիւնը՝ համահաւասար իշխանութեամբ Հռովմայ, Աղեքսանդրիոյ, Անտիոքայ և Երուսաղէմի Աթոռներուն: Նախապէս Բիւզանդեան պարզ եպիսկոպոսութիւն մ'էր Հերակլիոյ (Էրէյլի Ռոտոսթոյի) Եկզարքական Աթոռոյն իրաւասութեան ենթարկուած, բայց ի վերջոյ մայրաքաղաք ըլլալով, ի հարկէ չէր կարելի նոյն դիրքին մէջ շարունակել: Թէպէտ Մետրոփանոս եպիսկոպոս սկսեր էր հայրապետական պատիւ և իշխանութիւն վայելել արդէն, բայց այս անգամ Տիեզերական Ժողովի որոշմամբ նոյն պատուոյ և իրաւասութեան մէջ հաստատուեցաւ վերջնականապէս, և իրեն սահմաններն եղան Հերակլիոյ, Եփեսոսի և Կեսարիոյ Եկզարքութիւնները:

Ե Փ Ե Ս Ո Ս Ի Ժ Ո Ղ Ո Վ

Նիկիոյ և Կոստանդնուպոլսոյ Ս. Ժողովներն հաստատել էին քրիստոնէական հաւատոյն հիմը կազմող Երրորդութեան և Մարդեղութեան Խորհուրդները: Հարկ էր որոշել նաեւ թէ ի Քրիստոս աստուածային ու մարդկային բնութիւնները ի՞նչ յարաբերութեամբ միացած էին:

Անտիոքայ դպրոցին զխառնոր ներկայացուցիչը՝ Թէոդոր Մոպսուեստացի՝ կ'ու-

սուցանէր թէ աստուածութիւնը բնակեցաւ մարդկութեան մէջ, և թէ ի Բրիստոս կայ երկու անձն, և փոխանակ իրական միացումի մը՝ բարոյական միացում կ'ընդունէր երկու բնութեանց միջեւ: Այս նորութիւնը յուզում չպատճառեց ցորչափ Անտիոքայ դպրոցի չըջանակէն դուրս չեւաւ, բայց երբ Թէոդորի աշակերտներէն Նեստոր Կ. Պոլսոյ Պատրիարքական աթոռը բարձրացաւ, իր քարոզներով յայտնապէս հրապարակեց նոր վարդապետութիւնը: Իր վարժապետին պէս, Նեստոր չընդունելով ի Բրիստոս աստուածային և մարդկային բնութեանց իրական միացումը, կ'ըսէր թէ աստուածութիւնը բնակեցաւ մարդկութեան մէջ, և միայն մարդն ուրուն մէջ բնակեցաւ Աստուած՝ ծնած է կնոջմէն, հետեւաբար Մարիամ չի կրնար Աստուածածին կոչուիլ այլ միայն Բրիստոսածին եւայն:

Կիւրեղ Աղեքսանդրացի մաքառեցաւ Նեստորի դէմ իր զատկական քարոզներէն մէկին մէջ (430): Նոյն տարին նաեւ Կեղեստինոս Պապ դատապարտեց զանի հռովմէական Սինոդի մը մէջ: Կիւրեղ տառնեց յօդուածներ ներկայացուց Նեստորի, որոնց մէջ Եկեղեցւոյ հաւատքը բանաձեւուած էր: Նեստոր ոչ միայն չընդունեց զանոնք, այլ և ինքը տառնեց իր ներհակմաստ յօդուածներ խմբագրեց իրր պատասխան: Հակառակութեան և վիճաբանութեան աճումը Կայսեր ուշադրու-

թիւնը հրաւիրեց խնդրոյն վրայ: Թէոդոս Բ.ի հրամանաւ Տիեզերական նոր Ժողովի մը գումարումը որոշուեցաւ: Եփեսոսի մէջ (այժմ Այա-Սուլուք Զմիւռնիոյ) 200 Հայրապետներ ներկայ էին Ս. Ժողովին, որ գումարուեցաւ 431 թուին: Նախ ապացուցանելէ և զօրեղապէս հաստատելէ յետոյ երկու բնութեանց իրական միացումն ի Բրիստոս և Մարիամու Աստուածածին ըլլալը, միաձայնութեամբ հերքեցին ու նշովեցին Նեստորի մարդաբան վարդապետութիւնը: Հերետիկոսապետին բարեկամներէն Յովհաննէս Անտիոքացի դիմումը յապաղելով իր ժամանումը, Ժողովոյ նիստի փակումէն վերջը հասաւ Եփեսոս, և իր կողմէ քառասուն երեք եպիսկոպոսներով ժողովակ մը գումարեց, պաշտպանելու համար իր բարեկամ Նեստորը և բանադրելու անոր հակառակորդները: Երկու ոտիս Ժողովներու հանդէպ Թէոդոս փոքրն Ուղղափառներու կողմին պաշտպան կանգնեցաւ, և թոյլատրեց որ Ուղղափառ հաւատոյ պաշտպանները նոր եպիսկոպոս մը ղենն Կ. Պոլսոյ աթոռին վրայ: Կայսերական հրովարտակով Նեստոր աքսորուեցաւ Եգիպտոս, արգիլուեցաւ հերետիկոսապետին դրուածներու ընթերցումը, և նոյն ատեն Եգիպտական զըպրոցը՝ որ գլխաւոր ամրոցն էր եղած նեստորականութեան՝ փակուեցաւ: Այս և այսօրինակ միջոցներով հերետիկոսութիւնը բնաջինջ եղաւ կայսրութեան սահման-

ներէն, և միակ ապաստանարան մը գտաւ Պարսիկ հողին վրայ, ուր կորովի պաշտպան մ'ունեցաւ իրեն Բարձումա Ստորին:

* * Հայ Եկեղեցին Տիեզերական Ժողովներէն այս երեքը միայն ընդունելով՝ իր գոյութեան մշտատեւ ապահովութիւնն երաշխաւորեց, և խորշելով նոր դաւանութիւններէ, միշտ փարեցաւ հնոյն, այնպէս որ այսօր կը ներկայանայ Ան իբրեւ Եկեղեցի մը՝ որուն մէջ կայ ամրապէս պահուած զուտ դաւանութիւնը Սրբազան Առաքեալներուն և երեք սրբագումար Ժողովներոն:

ԼՍԱՐԱՆ

ՔԱՆՉԱՆԱՅԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇԵՋԱՆ

Ամեն Օրմանեան Սրբազան, որ այնքան հզօր սասար մը եղաւ Կ. Պոլսոյ Քահանայական Միութեան՝ դասախօսութեանց առաջին շրջանը բանալով իր հիւրեղ բանախօսութիւններով, 1944 մասնամայի մէջ բացաւ դասախօսութեանց երկրորդ շրջան մը, յաջորդաբար խօսելով երկու շաբաթներ՝ Ղալաթիոյ Խորհրդարանին մէջ, իր քահանայ ունկնդիրները գերազանցօրէն շահագրգռող նիւթի մը վրայ, այն է քահանայութեան դերը, պատճօնը, իր դիրքը բարձրացնելու միջոցները: Առաջին դասախօսութեան մէջ հետիւնակօրէն խսացուց եկեղեցականութեան աստիճաններու դասակարգութիւնը, ստորին (դոնապան, ջահրնկալ, դպիր), միջին (սարկաւազ, քահանայ), բարձրագոյն (եպիսկոպոս, արքեպս., հայրապետ), բացառելով անոնց իւրաքանչիւրին պարտականութեան և իրաւանց սահմանները, շեշտելով որ ասոնց մէջ տիրող գաղափարն եղած է սեր և գործակցութիւն. սեր՝ մեր պարսէին, մեր դասակարգին, որ սակայն մեր մէջ չէ առանձին մարմին, ինչպէս

լասին կամ արեւելեան եկեղեցեաց մեջ, ուր կղերականութիւնը ինքզինքին բաւեց, մինչ Հայ եկեղեցին չունի կղերականութիւն, այդ եկեղեցեաց մեջ բմբուռուած իմաստով, որովհետեւ չունի ապրուստի անկախ միջոց: Մեր եկեղեցին ընդունած է ոչ-եկեղեցականին մասնակցութիւնը, հին ասեմներէն մինչեւ հիւսիս, կանոնական եւ դաւանական խնդիրներու իսկ մեջ. բայց եկեղեցական քե աշխարհական պէտք է իրարու օգնեն եւ ոչ քե արհամարհեն: Աշխարհականը եկեղեցիի՝ ոգւով պէտք է մտնէ եկեղեցի եւ ո՛չ քե հակառակ եկեղեցւոյ: Սնցնելով ֆահանայութեան, շեշտեց անոր հոգեւոր դերը ժողովուրդին մեջ. հաստատեց անոր ալ ֆարոգելու իրաւունքը՝ համաձայն Մատեոցի. բայց խնդիրը այն է որ ֆահանսն իր հմտութեամբ եւ խօսելու կարողութեամբ արժեցնէ այդ իրաւունքը, եւ ցրէ ժողովրդային նախապաշարումը իր մասին: Ասո՛ր համար պէտք է աշխատի ֆահանայութիւնը: Ասոր առաջին միջոցն է Ընծայարաններէ, Դպրանոցներէ ելողները միայն ընտել լինելու ֆահանայ, ինչպէս է Ռուսաւայոց մեջ: Քահանայութիւնը ինք պէտք է հարկեցուցիչ ընէ այս պայմանը. նիւթականը չի բարձրացներ մարդը, այլ տալանդը: Ուրիշ կարեւոր միջոց մ'է ասպարէզի ընդարձակումը. եւն.:

Բ. դասախօսութեան մեջ Ամեն. Օրմանեան Սրբազան ծանցալ ֆահանայեց նիւթականին վրայ. դիմ խօսեցաւ ամսա-

կանի դրութեան, բայց առաջարկեց շատ գործնական միջոցներ՝ մասնաւորապէս ժողովուրդէն ամօրեայ նուէրի բաժինի մը գանձումը՝ պնակի, եւն.ի փոխարէն, բայց իրենց՝ ֆահանայից՝ կողմէ գանձուելու պայմանով եւ ո՛չ քե Թաղ. Խորհրդոց կողմէ:

Դժբախտութիւն մը եղաւ մեզ որ, հարկեցուցիչ պարագաներու բերումով սխալուած ըլլալով բացակայիլ, չկարողացանք ընդարձակօրէն ներկայացնել այս հիւրեղ դասախօսութիւնները:

Գ. Դասախօսութիւնը, որ տեղի ունեցաւ Եւ. 20 Մարտ 1914, ընդարձակօրէն կը ներկայացնենք:

Բ. ՇՐՋԱՆ. — Գ. ԴԱՍԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

Դասախօս. — ԱՄԵՆ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ ՍՐԲԱԶԱՆ

Նիւթ. — ՔԱՀԱՆԱՅՈՒՆ ԱՆԶՆԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

Ներկայ Բ. շրջանի Ա. և Բ. դասախօսութիւններուն մէջ Ամեն. Օրմանեան Սրբազան խօսելէ ետքը՝ 1. Քահանայից աստիճանին, նկարագրին, դիրքին, և 2. Անոնց նիւթական պահանջներուն մասին, Գ. Դասախօսութեամբ խօսեցաւ անոնց Անձնական Կեանքին վրայ:

Այս մասին շատ բաներ խօսուած են՝ նպաստաւոր կամ աննպաստ, հին թէ նոր

ժամանակներու մէջ, սկսեալ Մեծն Սահակ Պարթեւ Հայրապետէն մինչեւ հիմայ: Եւ անկեղծօրէն պէտք է ըսել թէ դառն ճշմարտութիւններ կան այդ ըսուածներուն մէջ:

Անցնելէ առաջ բուն նիւթին, դասախօս Սրբազանը խօսեցաւ քահանայից անձնական կեանքին հետ սերտ առնչութիւն ունեցող մէկ երկու հարցերու վրայ:

Քահանայք ի՞նչու բաւրոն չերբան.—

Քանի որ քահանաները վանականներու պէս զուտ հոգեւորականի նուիրեալ չեն, աշխարհէն քաշուած չեն բոլորովին, ինչո՞ւ անոնք զրկուին թափօնէ, տեսարանէ, հանդիսավայրերէ, պարկեշտ զբօսավայրերէ, կ'ըսեն մանաւանդ Կովկասի մէջ, և քիչ մըն ալ այստեղ: Թափօնը գեղարուեստ մըն է, ինչո՞ւ զրկել զիրենք. ինչո՞ւ քահանային արգիլուի հանրային վայրի մը մէջ սուրճ խմել կամ նուագ մտիկ ընել: Զրկումը աւելի՛ գէշ է:

Բանախօսը դիտողութեանց կէտը ճշտելէ ետքը, հետեւեալ կերպով պատասխանեց.—

Ըստ երեւութիւն բանաւոր հիմ մը ունի այս դժգոհութիւնը, քանի որ այդ յիշուածները մեղանշական բաներ չեն, թէ ոչ պէտք կ'ըլլար աշխարհականներու ալ արգիլել: Արդ, ինչ որ մեղք չի նկատուիր աշխարհականին, պէտք չէ նկատուէր քահանային ալ: Բայց եթէ ուշադ-

րութեան առնուի քահանային ժողովրդեան մօտ ունեցած զիրքը, պիտի տեսնուի թէ ժողովուրդը հոգեւորական սքեմին շատ բարձր նշանակութիւն մը կ'ընծայէ: Քահանան նուիրուած մըն է սուրբ նպատակի մը, իր վրայ կատարուած ձեռնադրութիւնը և օծումը կը բարձրացնեն զինքը հասարակ ժողովուրդի մակարդակէն վեր: Ամէն մարդ կրնայ աղօթք մը ըսել, բայց ժողովուրդը քահանային է որ օրհնել կուտայ իր ննջեցեալին գերեզմանը: Արդ, ո և է բարձրացում իրեն հետ կը բերէ նաեւ անխուսափելի զրկումը: Ասիկա տարրական պահանջ մըն է. եթէ զըրկում չըլլայ, հաւասարի աստիճանին պիտի իջնէ քահանան: Զրկումը պահանջ մըն է անոր սքեմին, կարգին, պաշտօնին նուիրականութեան և առաւելութեան: Այդ զրկումին ենթակայ են ամէն մեծերը, իշխանաւորներն և արքայազուներն իսկ, որոնք չեն կրնար ընել ինչ որ ժողովուրդը կ'ընէ: Եւս առաւել հարկեցուցիչ է ուրեմն ան՝ եկեղեցականին նուիրականութեան: Այս երեւոյթը կը տեսնուի այն Եկեղեցիներուն մէջ ուր հոգեւորականութիւնը մասնաւոր յարգ կը վայելէ: Իսկ ուր որ զրկում չեն տար, չկայ նաեւ առաւելակշիռ դիրք: Քահանան որ ծխատէր է, բարոյականութեան ալ իշխան մըն է՝ իր հովուած ընտանեկան յարկերուն մէջ. հետեւապէս իր ենթարկուած զրկումը իրեն համար պատիւ է, վասն զի բարձր դիրք

մը կ'ընծայէ իրեն: Այսու հանգերձ, եթէ յատուկ կարգադրութիւններ, ձեւեր, օրեր ըլլան, թերեւս յառաջիկային զործադրելի ըլլայ յայտնուած փափաքը:

Այրի քահանաներուն վերամուսնութիւնը.—

Նոյն նկատողութիւնն է որ արգելք կ'ըլլայ այրի քահանաներու վերամուսնութեան: «Միոյ կնոջ այր» առաքելական բացատրութիւնը մեկ անգամ ամուսնացած կը նշանակէ, և ոչ թէ մեկե աւելի կին չունեցող, քանի որ միակնութիւնը առաջին օրէն ընդունուած դրութիւնն էր ընդհանուր քրիստոնէութեան մէջ, և մէկէ աւելի կին ունենալ երբեք ներուած չեղաւ Քրիստոնեաներուն: Ս. Սահակի կանոններուն մէջ կ'երեւի այս զրկումը: Ս. Սահակ Պարթեւ երկրորդ ամուսնութենէ ծնածն իսկ կ'արգիլէ քահանայութենէ: Հին կանոններու համաձայն, այրի քահանան, եթէ վաթսունամեայ էր, կը շարունակէր իր քահանայութիւնը ժողովրդեան մէջ, եթէ ոչ վաճառք պիտի քաշուէր: Մենք այլեւս տարիքի հաշիւ չենք բռներ, վստահելով այրիներու խոհականութեան:

Ընդհանուր առմամբ ալ, ամէն օրէնք զրկում մըն է, որ անհատներու վրայ կը դրուի, հանրութեան օգուտ մը յառաջ գալու համար: Եւ դիտելի է որ, նոյն իսկ աշխարհականներուն մէջ, 50ին մօտ ամուսնացողները անժուժկալի աչքով կը դիտուին: Եւ այրիացեալ քահանաներ այդ

տարիքին մօտ են. ցանցառ բացառութիւններ են շատ երիտասարդ այրիացողները, և քանի մը հատի համար առաքելական օրէնք փոփոխել հարկ չէ: Բաց աստի եթէ ներելի ըլլար քահանայից երկրորդ ամուսնութիւնը, բնականաբար ներելի պիտի ըլլար նաեւ սիրահարութիւնը՝ անոնց, որ իբրեւ ծխատէր և խոստովանահայր, ժողովուրդին խղճին դուռը իրենց ձեռքին մէջ ունին: Ես կը յիշեմ այրիացող քահանայ մը որ վարդապետ ալ եղած էր, և սակայն ամուսնական գործի մը մէջ հազարումէկ դարձուածք ներով այնպիսի ձեւի մը բերաւ որ խօսեցեալները զատելով, հարմարուն իր զաւկին առաւ: Ամէն պարագայ կշռելով, պէտք է որ քահանան բոլորովին վեր և բարձր ըլլայ այսպիսի նկատումներէ:

Մերձաւորապէս 4000 կը հաշուուի հայ քահանաներու թիւը բոլոր Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ: Քանի՞ այրի քահանաներ կան, և ասոնց մէջ քանի՞ն երիտասարդ վիճակի մէջ է, որ քահանայից վերամուսնութիւնը օրէնք ընենք: Եւ արդէն, մեր Եկեղեցին չ'արհամարհեր սքեմը թողուցողը: Հայ Եկեղեցին կը յարգէ անհատական ազատութիւնը: Կը ներէ ալ, եթէ անպատուութիւն չ'մտցուի: Երբեք կանոնական դատապարտութիւն չենք վճռեր սքեմը թողուցողին, եթէ գիտցած է պահել իր պատիւը:

Կրնանք ուրեմն եզրակացնել թէ զԵր-

կումները եկեղեցականութեան մեծութեան և բարձրութեան փաստերն են: Նոյնիսկ յետին դասակարգէ մէկը՝ երբ քահանայութեան կը բարձրանայ, իշխանաւորէն աւելի վեր է. և ասիկա, ինչպէս ըսինք, պէտք է իրեն հետ անխուսափելի կերպով բերէ զրկումներն ալ:

Քահանայից ընտանեկան կեանքը. —

Ինչ պիտի ըլլայ քահանային ընտանեկան կեանքը՝ իր շրջանակին մէջ: Պօղոս կը գրէ. Որ իւրոց ընտանեաց խնամ ոչ տանիցե, ի հաւատոցն ուրացեալ ե: Քահանան մասնաւոր խնամք պէտք է տանի իր ընտանեկան կեանքին սրբութեան և մաքրութեան: Իր ենթարկուած զրկումներէն մաս մըն ալ թերեւս կը ծանրանայ իր ընտանեկան պարագաներուն վրայ, որոնք պէտք է ունենան չափաւորութիւն, պարկեշտութիւն յամենայնի, թերեւս զրկումներ ալ:

Հին ժամանակ քահանայութիւնը ժառանգական էր: Ս. Սահակ Պարթեւ ցաւօք ըսած է թէ քահանաները իրենց զաւակները լաւ չեն կրթեր, որով անոնց մէջ արժանաւոր քահանայացուներ չի գտներ և դուրսէն առնելու կը ստիպուի: Նոյն իսկ քահանայապետութիւնը մէկ ճիւղ կը մնար. ամէնուն յայտնի է Ս. Լուսաւորչի մար. ամէնուն յայտնի է Ս. Լուսաւորչի զաւակներու և թոռներու պարագան: Նըշանաւոր է Մեծն Ներսէսի կաթողիկոսացումը. — Յուսիկի զաւակները մերժած էին.

Թողը՝ Ներսէս՝ կը մնար Լուսաւորչի ցեղէն շառաւիղ, որ թէեւ զինուորական և ասպետական կեանքով կ'ապրէր, բայց կաթողիկոսութեան բարձրացաւ ժողովրդական և իշխանական բռնադատութեամբ: Յետ ժամանակաց ունինք Մագիստրոսի սերունդը: Ասոնք ինքզինքնին Լուսաւորչի ցեղէն կը նկատէին, բայց եթէ լաւ զննենք, դժուար է գտն հաստատել, զի Լուսաւորչի արական սերունդը Սահակով վերջացաւ, իսկ իգական սերունդը ներկայացնող Սահակի դուստրը Մամիկոնեանց հարս եղաւ, և Մամիկոնեանք ինքզինքնին երբեք Լուսաւորչի սերունդ չհռչակեցին. հաւանաբար կամաւորականներու ցեղէն էին որուն բացատրութիւնը մեր նպատակէն դուրս է. միայն թէ անգամ մըն ալ ժառանգական էր կաթողիկոսութիւնը. ասիկա վերանորոգուեցաւ Վկայասէրէ ետքը, և յաջորդներուն մէջ մինչեւ 18 և 25 տարեկան կաթողիկոսներ կը յիշուին, ինչպէս Գրիգոր Պահլաւունին և Գրիգոր Քարապէժը: Ժառանգական ճիւղ մըն ալ կրնանք նկատել Մոկացիներու ցեղէն Անանիան, Սարգիսը, Պետրոսն ու Խաչիկը: Լաւ է ուրեմն որ Հայ Եկեղեցւոյ ընդունած սովորութեանց համաձայն՝ քահանան յի զաւակներ քահանայ ըլլան: Թէեւ յի զաւակներ չէ ասիկայ, բայց քահանայք պարտաւորիչ չէ ասիկայ, բայց քահանայք այս հայեցակէտը ի նկատի կրնան ունենալ իրենց զաւակաց դաստիարակութեան ատեն:

* * Գանք քահանային պաշտօններուն :
Ասոնք երեք կարգի կրնանք բաշխել .

Ա. — Խոստովանահայր , ծխատիրու-
թիւն .

Բ. — Եկեղեցւոյ մէջ ծխակատարու-
թիւն .

Գ. — Զանազան խորհրդակատարու-
թիւններ :

Ա. — Քահանան ծխատէր-խոստովանահայր

Ծխատէր քահանային նուիրական պար-
տականութիւնն է լաւ հսկել իր ժողո-
վուրդին , անոր ընտանեկան , բարոյական
և ներքին կեանքի բոլոր իրադարձութիւն-
ներուն մէջ : Փափով , զժուարին պաշ-
տօն , մանաւանդ հիմա երբ քահանային
յարգը կը պակսի , երբ խրատ մտիկ ընող-
ներ քիչցած են , և աղօթքի ղիմողներ
չատցած չեն : Եղեկիէլ կը պատուիրէ ժո-
ղովուրդը զգուշացնել , զի եթէ չզգուշա-
ցնեն , պարտական կը մնան : Ինչպէս
զգուշացնել սակայն , երբ կրօնի պաշտօն-
եան կորուսած է իր երբեմնի ազդեցու-
թիւնը : Դժուարութիւնը կը զգանք , բայց
զժուարութիւնը չ'ազատեր մարդը պա-
տասխանատուութենէ . անհնարութիւնն է
միայն որ կ'արդարացնէ : Որպէս զի ժո-
ղովուրդը ուշադիր ականջով լսէ քահա-
նային , պէտք է որ ասիկայ հմտանայ՝ ա-
նոր վրայ ազդելու աստիճան , զիտնայ
հետեւիլ աշխարհի ընթացից : Մարդկային
խիղճերը չեն ցամքիր բնաւ . գիտնալու է

միայն անոնց ազդելու կերպը , և նոր
պայմաններու համեմատ , պարտաւորու-
թիւններու բարձրութեան վրայ գտնուիլ :
Քահանայք ունին ընտանեկան բարոյա-
կանի վրայ հսկելու պարտք . ուստի յա-
ջողելու համար , իրենք պէտք չէ ունենան
կենցաղի , խօսուածքի , շարժուածքի թե-
րութիւններ : Քահանայք արտաքինով ու
ներքինով , գործով ու խօսքով ժողովուր-
դին վրայ ազդելու ղիրքին մէջ գտնուե-
լու են : Ինչ որ ալ ըսուի , ժողովուրդը
քահանայէն տակաւին բան մը կը սպասէ ,
իսկ քահանան որպէս զի կարենայ ազդել ,
պէտք է որ կարողութիւն և ոյժ ունե-
նայ : Ժողովուրդին բարոյականը և խիղճը
իրեն ձեռքն են , և այս կը ստիպէ զիրենք՝
զարգանալ ու բարձրանալ : Ժողովրդական
առած է . Մարդ մարդու փահանայ , մարդ
մարդու սասանայ , ուր փահանայ և սասա-
նայ բացատրութիւնը , իբր երկու հակա-
ռակ եզրերու անձնաւորութիւն կ'իմաց-
ուին , և ինչպէս սասանայ չարութեան
անձնաւորութիւն կ'առնուի : փահանայ ալ
բարութեան անձնաւորութիւն կը նկատ-
ուի :

Քահանայութիւնը պէտք է ուրեմն հոգ
տանի իր բարձրացման . գտնուողներուն
վրայ պէտք է հսկել . գալիքները պէտք է
լաւ ընտել : Եթէ հասարակ արհեստաւոր
դասակարգերը , կամ ինչպէս կ'ըսենք՝ Խա-
նափները նախանձախնդիր են իրենց դա-
սակարգին , ապա ուրեմն ո՞րչափ նախան-

ձախնդիր ըլլալու են քահանաները, որոնք հոգիի և խղճմանքի հետ գործ ունին: Մէկ խօսքով, քահանայութիւնը պէտք է փոխուի և բարձրանայ, որչափ որ պայմաններ ու պահանջներ կը բարձրանան:

Բ—Եկեղեցական պաշտամունք.—

Այս կէտին չմտած հարկ կը սեպեմ Ս. Սահակի հետ ըսել. «Ոյ երբ յաղագս անօր ինչ առնելոյ զոք ասեմ ի խոր խոցելով յանդիմանութեամբս, այլ զի մի երեւեացի յեկեղեցոջ այսպիսի անօրէն սովորութիւն:» Պէտք է եկեղեցական պաշտօնը ազդեցութիւն գործէ ժողովրդեան վրայ: Դժբախտաբար քահանայից մէջ սովորական դարձած է եկեղեցւոյ մէջ ներս ու դուրս մտնել և ելլել՝ խօսելու, ծխելու, հանգստանալու համար, դասին մէջ խօսիլ, կեցուածքի ու շարժուածքի մտադրութիւն չդարձնել: Եկեղեցական պաշտամունք այս պայմաններուն մէջ բարեպաշտութեան տեղ գայթակղութիւն յառաջ կը բերեն: Հռոմէական եկեղեցւոյ հետեւողներ աղօթաքիրք մը կը տանին և անով կը զբաղին, որով իրենց աղօթքը կատարուած պաշտամունքէն անկախ կը դառնայ: Մեր մէջ ժողովուրդը կը հետեւի արարողութեանց, և գրեթէ երգուածներն և սացուածները կը կրկնէ: Քահանայական աղօթքներու վերջին ամենը ժողովուրդինն է: Ժողովուրդը գոց չի գիտեր եկեղեցական բոլոր պաշտամունքն և արարողու-

թիւնները, բայց երկիւղած ուշադրութեամբ և մտադիւր բարեպաշտութեամբ կ'ունկնդրէ և վերջին ամեններով զրուցուածները կ'իւրացնէ. ուստի պէտք է որ չինիչ ըլլան պաշտամունքը՝ այլ դժբախտաբար ճիշտ հակառակը տեղի կ'ունենայ, և ասոր համար է որ ժողովուրդը եկեղեցի չի կենար և մնացողներն ալ սրբավայրի մը վայել պատկառանքը չեն պահեր: Տըզաք կը խաղան, կիներ թագարդիս կ'ընեն, այրեր առուտուրի մէջ են, մէկը կը խնդայ, պզտիկը «սիմիտ» կ'ուտէ: Յաւով պիտի ըսեմ թէ ուրիշ եկեղեցիներ արտաքինով մեզմէ շատ աւելի պարկեշտ են. թէպէտ կը հաւատամ որ մենք ներքնապէս թերեւս աւելի պարկեշտ ենք, բայց արտաքինն ալ պէտք չէ անարգենք. զի անկէ կը չափեն մեզ ուրիշները:

Քահանային պարտքն է ո'չ միայն գիտնալ ասոնք, այլ և սորվեցնել: Քահանան իր անձի ընթացքով և օրինակով պիտի ազդէ ժողովուրդին վրայ: Ներկայ պայմաններուն մէջ եթէ ժողովուրդը կը պաղի, յանցանքը մերն է, եղբարք: Ասիկա կը յիշատէ ո'չ միայն մեր պատիւին, այլ և մեր շահերուն:

Գ—Խորհրդակատարութիւն.—

Ամէն խորհուրդ իրեն յատուկ պահանջն ունի: Եկեղեցւոյ եօթը Խորհուրդներէն Զեռնադրութիւնը եպիսկոպոսներու պաշտօնին մէջ կ'իյնայ: Իսկ վերջին Օծում

ըստածը Հայ Եկեղեցին չունի։ Անոր անունը Հայաստան մտաւ ժԲ. դարուն Դոմինիկեան Ունիդորներու կամ սկոլաստիկեան ուսմանց հետեւողներու միջոցաւ, որոնք կրցան լատինական ձեւակերպութիւններ տպաւորել. այնպէս որ ատոնց ամենաշերմ հակառակորդը Գրիգոր Տաթեւացին իսկ, թունդ հայադաւան ըլլալով հանդերձ, երթարկուած է այդ ազդեցութեան. և իր Հարցմանց գիրքը հասկընալու համար լատիններէն գիտնալու է։

Մնացեալ հինգ Խորհուրդներու կատարումը քահանայից անկ է։ Ատոնցմէ Մըկրտումթիւն և Դրոշմ տղայոց վրայ կը կատարուին և ենթակային ազդելու հանգամանքներ կը պակսին։ Կը մնան Խոստովանութիւն և Հաղորդութիւն և Պսակ։

Խոստովանութեան միջոցին յարմար չէր որ Մեղայն քահանան ըսէր, զի ատիկա խոստովանողին ըսելիքն է։ Անհրաժեշտ է ժողովրդեան հասկցնել խոստովանութեան էութիւնը։ «Մեղայն» մեղքերու ցուցակ մըն է, որպէս զի խոստովանողը կորենայ դիւրաւ միտք բերել իւր մեղքերը։ Անոնց մէջ այնպիսի տարադէպ բաներ ալ յիշուած կը գտնուին, որ լաւ կ'ըլլար մէկ քանի տուններ տղայոց և կանանց ականջին ալ չսեցնել։ Արդէն անոր խմբագրութիւնը վերջին դարու գործ է և զուտ հայկական չէ։ Առանց Հռովմէականներու նման անգղոյշ հարցափորձեր կազմելու ալ, պէտք է որ ապաշխարողը

իր յատուկ մեղքը յայտնէ։ Իսկ առանձնական խոստովանութեան մէջ Հռովմէականաց ընդունած ոճը Իննուկենտիոս Գ. Պապէն ասդին զօրացաւ, և անոր համար Բողոքականներ խոստովանութիւնը Իննուկենտեան քանչաւք անուանեցին։

Խոստովանալոր պէտք է հոգ տանի որ եթէ ի դէմս Աստուծոյ մեղքերը սիրտի զղջում կը պահանջեն, սակայն ի դէմս մարդկան մեղքերը զղջումէ զատ հատուցում ալ կը պահանջեն։

Ապաշխարութեան կէտն ալ մեծ և փափուկ գործ մըն է քահանային համար, որպէս զի կարենայ ատոր մէջ շատ օգտակար ըլլալ և ապաշխարողը Ս. Հաղորդութեան պատրաստելու համար բարեւար ազդեցութիւն ունենայ իր խոստովանողիին վրայ։ Ս. Հաղորդութեան համար ալ գիտակցութիւնը արթնցնելու է ժողովրդեան մէջ։ Հոգեվարքի թոշակին գալով, արթնութիւն և փութաջանութիւն պէտք է. այն չմերժուիր հոգեվարքին, եթէ նոյն իսկ «մեղայն» ըսելու չափ կարողութիւն մնացած չըլլայ վրան։

Պսակի Խորհուրդին մէջ այժմ ընդհանրապէս քահանայք վերջին պահուն կը կանչուին, երբ ամէն կարգադրութիւն եղած է։ Հետեւապէս ի վիճակի չեն ըլլար մեծ ազդեցութիւն գործելու։ Ուստի պէտք է մեծ արթնութեամբ հսկեն, որ անտեղութիւններ չպատահին, և երբ վերջին պահուն ալ հրաւիրուին, կրնան չինիլ դեր

ունենալ՝ ազդելով հօրը և մօրը վրայ։ Ամէն պարագայի մէջ ամուսնութիւնը քաջալերել հարկ է։ Ամուսնութիւնը միայն վանականութեամբ կ'արդարանայ, զի վանքն ալ քիչ շատ ընտանիքի մը ձեւ կ'առնէ։ Նոյն իսկ վանականն ալ վանքէն դուրս թերեւս չփոթի։

Բայց ամուսնութիւնը պէտք է ժամանակին կատարուի, երբ սրտերը տաք են. անգամ մը որ պաղին, դժուար է այլեւս կազմել ընտանեկան սերտ միութիւնը։ Երկաթները տաք վիճակի մէջ կրնան միանալ անբաժան. պաղելէ վերջ ամէն ջանք անօգուտ է զանոնք միացնելու։ Երբ ընտանեկան սերտ միութեան յարգը մոռցուի, այնտեղ ազատ սէրն է որ կը սկսի քարոզուիլ, որ երբեմն նոյն իսկ վարժարանի տղոց ականջը կը դրուի, կ'ըսեն, ինչ որ մարդկութեան բնական եղող՝ ընտանեկան կեանքին, և նոյն իսկ մարդկութեան անկումն է։ Ընտանեկան կեանքին՝ բնութեան պահանջ ըլլալու ապացոյցն է նորածին երախտն, որ մայրական խնամքի կը կարօտի տարիներով, մինչ անասնոց ձագեր ծնելէն գրեթէ անմիջապէս ետքը չորս ոտքի վրայ կը կանգնին ու կը քալեն և անունդի կը հետեւին։ Արդ, քանի որ ընտանեկան կեանքը հիմն է պահանջի մը, քահանաներու դերը կը բարձրանայ, և իրենց գործը չվերջանար Առեալ զձեռն ըսելով, այլ կը պահանջէ որ պատրաստեն ամուսնական պարկեշտ յար-

կեր, հսկեն անոնց բարոյականին և երջանկութեան վրայ։ Փափուկ գործ արդարեւ։ Քահանայք, իրաւ, աստի իշխանութիւն չունին, բայց չեն ալ կրնար թոյլ ըլլալ՝ եթէ տէրն են իրենց պաշտօնին։ Մեծ իմաստութիւն, չրջահայեցութիւն պահանջող գործ մը արդարեւ, որուն քահանայք նուիրելու են իրենց բոլոր ուշադրութիւնը։

Ամեն. Դասախօսը, իբրեւ փակում, կարգաց Ս. Սահակ Պարթեւ Հայրապետին Վասն Քահանայից Կանոնները, գորս կը հրատարակենք ի ստորեւ։

Դասախօսութիւնը վերջացուց Ս. Բանախօսը՝ քահանայից համար ալ կրկնելով Ոսկեբերան Հայրապետին պատգամը՝ Ոյո՛ր վնասի, եթէ ոչ յիւրմէ։

Ս. ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵՎ ՀԱՅՐԱՊԵՏԵՆ

Ս. Սահակ Պարթեւ Հայրապետի «Վասն Քահանայից» Կանոնները, զիւրահասկնալի եւ աւելի լայն սահմանի մէջ օգտակար ըլլալու համար, լաւագոյն համարեցինք ոչ թէ զրաբար թնագիրը, այլ աշխարհաբար թարգմանութիւնը հրատարակել, անհրաժեշտ բացատրական ծանօթութիւններով պարզաբանուած նոյն ինքն Օրմանեան Ս.ի կողմէ։

Ն. Սրբազնութեան այն միջոցներուն երուսաղէմ մեկնումին հետեւանօր այդ հրատարակութիւնը կը կատարենք՝ ճոխացուած հմտայից բացատրական ծանօթութիւններով, Թրքահայ եկեղեցականութեան միւս հմուտ դէմքին՝ բանաստեղծ եւ բանասէր Ամեն. Տ. Եղիշէ Ս. Արքեպ. Դուրեանի։

Ընդհ. եկեղեցականութեան եւ մասնաւորապէս մեր քահանայ եղբայրներուն կը յանձնարարենք մտադիր ուշադրութեամբ վերձանել երանելի Հայրապետին այս պատուէրները, որոնք հակառակ երկար դարերու հողովումին, կը պահեն իրենց թարմութիւնն եւ այժմէութիւնը:

ՔԱՆԱՆԱՆԵՐՈՒՆ ՊԱՐՏՔԸ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ՆԱՆԴԷՊ
ԵՒ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ՆԱԶԱՆԳՈՒԹԵԱՆ ԵՒ
ՈՒՂՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԳԸ՝ ՔԱՆԱՆԱՆԵ-
ՐՈՒՆ ՆԱՆԴԷՊ

Մեր սիրելի երեց եղբայրներուն եւ վանականներուն:— Շատ տեղեր ժողովուրդին կողմէ ամբաստանութիւն եղաւ մեզի քահանաներուն մասին, թէ ծուլութեամբ կը կատարեն եկեղեցւոյ պաշտամունքն եւ աղօթքները, եւ ամէն բան որ կարելորդ է առաջնորդութեան համար: Մանաւանդ անոնց ուսումնատեցութեան մասին այսպէս կ'ըսեն. «Իրենք սորված չեն, եւ իրենց զաւակներն ալ դպրոց չեն դնել, ուստի տգիտութեան պատճառով քահանայութեան արժանի չեն ըլլար. ասիկա մեզի զրկանք եւ նեղութիւն կը պատճառէ, որովհետեւ անոնցմով եւ անոնց պատճառով խոպան մնացած ենք ամէն բանի մէջ, բոլորովին տգէտ ենք, եւ զուրկ Ս. Դիրքի մխիթարութենէ»:

Այս ամէնը անոնցմէ իմանալով՝ ինչ որ արդէն գիտէինք՝ շատ տրտմեցանք. վասնզի բաւական տեղեր մարդ չենք գտած քահանայութեան արժանի՝ տգիտութեան պատճառով, եւ ժողովուրդը

անխնամ կը մնար. եւ մենք տարակոյսի ու վարանքի մատնուած՝ չկրցանք այսպիսիները քահանայութեան մէջ պահել. այլ զանոնք բնակութենէ հրաժարեցնելով, պիտանի եւ գիտուն օտարներու տունը անոնց ժառանգութիւնը⁽¹⁾: Արդ, ինչպէս որ ամէն ժամանակ պատուէր տուած էինք ձեզի, զրելով եւ հրաման տալով եկեղեցւոյ ամէն կարգերուն եւ ձեր անձնական պատրաստութեան համար, պէտք էր որ խրատուած ըլլալիք ցարդ, եւ ժողովուրդէն այդպիսի տրտունջ չէր հասներ մեզի, ու զձեզ նոյն թերութեան մէջ տեսնելով զղջում ու վիշտ չէինք զգար: Ի՞նչ բանի համար են եկեղեցւոյ մուտքերն եւ պողիները զոր դուք ժողովուրդէն կ'առնէք եւ մենք ձեզի թողուցած ենք, եթէ ձեր բոլոր պատիւը գիտութեան շնորհիւ չէք ապահովեր, ու արժանաւորապէս չէք կատարել եկեղեցւոյ կարգերը, եւ ժողովուրդը կարող չէ յորդորելու բարի խրատներով եւ պատկառանքով ու հոգեւոր երկկողածութեամբ:

(1) Տգիտութեան պատճառով անարժան համարուած երէցները իրենց պաշտօնէն դադրեցնելով եւ տեղերնէն հեռացնելով՝ ուրիշներ—թէեւ օտար— կը կարգէր անոնց տեղ, որպէս զի եկեղեցիին հոգեւոր գործը չխափանի: Այդ օտարները հաւանաբար հայագէտ ասորի (կամ յոյն) երէցներ էին, ինչպէս կանուխէն ալ՝ Լուսաւորջի օրով այդպիսիներու պէտքն զգացուած էր մեր մէջ:

Բ. — Արդ, վերցուցէք ձեր մէջէն այսուհետեւ այդ նախատինքը. ձեր զաւակները դպրոց դրէք, որպէս զի բանգէտ ըլլան: Գիտցէք որ ինչպէս աչքի կուրութիւնը անհաճոյ է մարդոց, նոյնպէս հոգիի տգիտութիւնը ատելի է Աստուծոյ, մանաւանդ քահանայից տգիտութիւնը: Լըսեցինք Եզեկիէլ մարգարէէն⁽²⁾, որ կը գոչէ հոգիով եւ կ'ըսէ. «Ո՛վ հովիւ տարապարտ արօտ, իմ ոչխարներս թողուցի քու աջ բազուկիդ եւ աջ աչքիդ»: Այլ որպէս զի չսենք նոյնին պատուհասը, ձեր անձը ճշմարիտ օրինակ ցուցէք ձեր ժողովուրդին, միեւնոյն պարկեշտութեամբ, աղօթքի եւ պահքի հոգ տանելով անձանձորոյթ, եւ լաւ ըմբռնելով Մաղարիա մարգարէի ըսածը, թէ «Քահանային շրթութունքը պէտք է պատրաստ ըլլայ զիտութեան, վասնզի օրէնքը անոր բերնէն կը հարցնեն, քանի որ անիկա հրեշտակն է հօգոր Աստուծոյ»:

Գ. — Ամառը⁽³⁾ զլխաւոր քահանան

(2) Եզեկիէլի տեղ պէտք է կարդալ Զաքարիա որուն ԺԱ. 17 համարն է վկայութեան կոչուած խօսքը. «Ո՛վ պարապ բաներ արածող հովիւ, քու աջ բազուկիդ եւ աջ աչքիդ յանձնեցի իմ խաշներս... Եօթանասնից թարգմանութիւնը, ըստ այնքմ եւ մերը, տարբեր է հոս զրուածէն: Ասորբէն բնագրին համաձայն է մարգարէին սոյն համարը (Բիդլտէ. ԶԴՕՆ հատ. Ժ. էջ 195):

(3) Կը թուի թէ սոյն կանոնով պահանջուած կարգադրութիւնը աւելի անհրաժեշտ նկատուած էր ամառուան համար, նոյնը քիչ մը աւելի ընդ.

միշտ եկեղեցին պիտի կենայ, եւ միւս ընկերները շաբթէ շաբաթ փոխն ի փոխ անոր մօտ պիտի գտնուին, որպէս զի ցորեկուան եւ գիշերուան պաշտամունքը չխափանուի. ատիկա է հոգեւոր մշակութեան գործն ու պատիւը:

Դ. — Մկրտութիւնը պէտք է կատարել երկիւղածութեամբ. եւ կիները մկրտութեան ժամուն պէտք չէ համարձակին քահանային քով կենալ, ինչպէս ոմանք սովորութիւն ըրած են, եւ կը յանդգնին նոյն իսկ անոր հետ մկրտութիւն կատարել, այլ պէտք է որ իրենց տեղը մնան, ու միայն աղօթեն⁽⁴⁾:

Ե. — Սարկաւազներն ալ մկրտութիւն ընելու պէտք չէ համարձակին. իսկ եթէ ընեն, պէտք է լուծուին սարկաւագութենէ՝ պատիժ ընդունելով հանդերձ. որովհետեւ սարկաւագը քահանայ չէ, այլ սպասաւորն է քահանային⁽⁵⁾:

լայնումով կրկնուած կը գտնենք Ներսէս Բ. Սշտառակեցիի ԺԳ. կանոնին մէջ:

(4) Չներուիր կիներու, այսինքն Եկեղեցիի պաշտօնէութեան մէջ գտնուող այրիներու կամ սարկաւագահիներու, քահանաներուն գործակցիլ մկրտութեան արարողութեան միջոցին: Արգելքը սակայն չէր զօրած իբր հարիւր տարիներ վերջն ալ. (Համեմատէ ԺԶ. եւ ԺԷ. կանոնները Ներսէս Բ.ի):

(5) Առաքելական Եկեղեցին այդպիսի արգելք մը չունէր նախապէս. բայց գուցէ զեղծումներ տարբեր խորհելու հարկն ստեղծեցին գրեթէ ամէն կողմ:

2.—Պատարագի ընծաները գլխաւոր քահանային տունը պիտի զրկուին բոլոր ժողովուրդին կողմէ, եւ երէց եղբայրներն ու անոնց միւս ընկերները պէտք չէ համարձակին իրենց տունը պատարագի ընդունելու⁽⁶⁾։ Եթէ մէկը իր տունը տանի զանոնք, պիտի պատժուի. եւ թող զիտնան որ արժանաւոր հատուցում պիտի ընդունին մեզմէ, իրենց զանցառութեանը համեմատ։

Է.—Գլխաւոր քահանան միշտ եկեղեցին գտնուելուն համար, իր ընկերներէն երկու երրորդ աւելի պիտի առնէ, եթէ զիւրը մեծ է։

Ը.—Մեր իշխանութեան ենթարկուած ամէն տեղերէն տարուէ տարի Ս. Զատկէն ետքը, հարկ է որ մկրտութեան իւրը մեզի բերեն քահանաները, եւ մեզմէ պէտք է ընդունին օրհնուած իւրը. անձամբ պէտք չէ օրհնեն իրենց տան մէջ, ինչպէս ոմանք սովորութիւն ըրին տգիտութեան պատճառով. վասնզի ատիկա ո՛չ թէ քահանաներուն, այլ եպիսկոպո-

(6) Պատարագի կամ Պատարագի ընծաները գլխաւորաբար կը քաղկանային ալիւրէ՝ եւ զինիէ, եթէ Ս. Հաղորդութեան համար նուիրուէին. իսկ ազապի կամ մասալի առթիւ նուիրուած ընծաներուն մէջ հորթը կամ գառն իր կարելոր տեղն ունէր, թերեւս եւ հաւեղէնները։ Զգօնի թարգմանիչը կը գրէ. «Պատարագիքն՝ որ մատչի յեկեղեցւոյ Աստուծոյ, ի կրակի խորովեն զնա, եւ ո՛չ եփեն» (էջ 261)։

սապետներուն իրաւասութիւնն է⁽⁷⁾։

Թ.—Կը լսենք թէ եկեղեցւոյ սպասներէն վարագոյրը փոխ կը տրուի փեսայի եւ հարսին սննեակի իբրեւ առագաստ գործածուելու, եւ սկիհն ալ զինուորներուն՝ զինի խմելու համար⁽⁸⁾։ Պէտք է որ կարգազուրկ ըլլայ այն քահանան որ այդպիսի յոռի ու չար գործ մը կը յանդգնի ընել. այսուհետեւ ոչ մէկը համարձակի այդ բանը ընելու. եթէ ընէ, պիտի լուծուի քահանայութենէ, երբեք թողութիւն չունենալու պայմանով։

Ժ.—Քահանայ մարդ մը, կամ քահանայական ժառանգութենէ⁽⁹⁾ ժողովրդակայներ, ազատներու եւ իշխաններու տուններու մէջ դայեկութիւն կամ ուրիշ

(7) Միսրոպեան իւրը կամ ըստ Օմնեցի Հայրապետին՝ Օմնան իւրը (Ս. Միւռոն) որ Դրոշմի համար կը կիրարկուէր՝ եպիսկոպոսներու կամ եպիսկոպոսապետի ձեռամբ կ'օրհնուէր։

(8) Եկեղեցիի այս կամ այն սպասը հարսանեկան հանդէսներու առթիւ գործածութեան տարուանպատշաճ սովորութիւնը տակաւին կը տեւէր Ներսէս Բ.ի օրով ալ (կանոն Ը. վերջին մասը).— «Զինուոր» բառը կանոնական լեզուի մէջ աշխարհական կամ ժողովրդական նշանակութեամբ կը գործածուի։

(9) Ինչպէս Ա. կանոնին մէջ՝ նոյնպէս եւ հոս ժառանգութիւն բառը քահանայական այն իրաւունքն է՝ որ իբրեւ հասոյթ սահմանուած էր քահանային ու անոր ընտանիքին անդամներուն։ Ժառանգութիւն բառը օտար լեզուով կոչուի է. Ժառանգական այդ իրաւունքին համաձայն ժառանգաւոր (=կղեր, կղերական) կը կոչուի եկեղեցականը

գործակալութիւն պիտի չկրնան ընել. որովհետեւ այդ պատճառով կը զրկեն ու կը նեղեն իրենց ժառանգակիցները, ինչպէս շատեր ալ յանցաւոր եղած են այդ մասին: Իսկ եթէ մէկը յանդգնի ընել, իր կարգէն պէտք է դադրի եւ ժողովուրդեան եւ եկեղեցւոյ բաժնին տէր պէտք չէ ըլլայ, եւ իր ընկերները յարաբերութիւն պիտի չընեն անոր հետ, եւ ժողովուրդն ալ այնպիսին իբրեւ քահանայ պէտք չէ հանչնայ:

ԺԱ.—Տգէտ երէց եղբայրները պիտի չկրնան ժողովուրդ ունենալ: Երկրորդ անգամ ամուսնացած երէց եղբայրները զինուորներու կարգին մէջ պիտի մտնեն, թէ՛ եկեղեցական պաշտօնէ եւ թէ՛ եկեղեցւոյ բաժինէն պիտի զրկուին, որովհետեւ մարմնասէր եղանակ⁽¹⁰⁾:

ԺԲ.—Անկարգ սովորութիւն մը մուտ գտած է. քահանաներուն եւ անոնց կիներուն համար եկեղեցիներուն մէջ սրբաւայրին մօտ գերեզմաններ շինելու սովորութիւնն է այն. այսուհետեւ պէտք չէ

ըլլայ ամուսնաւոր՝ ըլլայ ամուրի: Ըստ այսմ որ եւ է ժառանգաւոր՝ որ իր հոգեւոր պաշտօնէն դուրս ազատ կամ հարուստ մարդոց մօտ այս կամ այն գործով կը պարապի—անշուշտ վարձը ընդունելով—կը զրկուի եկեղեցիի բաժինէն, նոյն իսկ եւ քահանայութենէ:

(10) Նոյնը տե՛ս նաեւ Ներսէս Բ.ի Ե. կանոնին մէջ, ուր խօսքը սակայն «զրակարգացներու կամ «ղպիր»ներու համար է եւ ո՛չ քահանաներու:

համարձակին այդպէս ընել. ալ հասարակ ժողովուրդին թաղին մէջ պէտք է ըլլան նաեւ քահանաներուն թաղերը, որպէս զի սրբաւայրը պարկեշտութեամբ մեծարուի⁽¹¹⁾:

ԺԳ.—Եկեղեցիէն դուրս քահանաները պէտք չէ համարձակին «Օրէնք»ը (Սրբութիւն) շինականներու տունը տանիլ եւ հոն հաղորդել. բացառութիւնը միայն հիւանդներուն համար է:

ԺԴ.—Սորվեցուցէք ժողովուրդին՝ ամէն տեսակ անառակութիւններէ փախչիլ, որկրամոլութենէ, արեւցութենէ, հակառակութենէ, աղքատներն եւ իրենց ընկերները զրկելէ. պէտք չէ ըլլան կռուող, ծեծող կամ չարասէր: Պէտք է ատեն շնացողները գողերը, պողնիկները, աւագակները: Երբեք պէտք չէ յարաբերութիւն ունենան անոնց հետ, կամ հիւրընկալեն այնպիսիները, որպէս զի իրենք

(11) Բնագրին «տեղիք սրբութեան» բառովը՝ զոր սրբաւայր թարգմանած ենք՝ պէտք է հասկընալ մանաւանդ Ս. Սեղանին մօտը կամ ներքեւը, ուր բացարձակապէս կ'արգիլէ Հայ Եկեղեցին որ եւէ թաղում կատարել կամ նոյն իսկ Սուրբի ոսկորները պահել. — Ըստ մեզ՝ քահանաներն ու իրենց կիները չեն որ այդ սովորութիւնը մուծած են, ինչպէս տպագրեալ կանոնէն կրնայ հասկընուիլ կանանց բառին վրայ դրուած բռնի հետեւանքով. այդ բռնի պէտք է փոխադրել սովորութիւն բառին վրայ. (Բաղդատէ Ներսէս Բ.ի Ի. կանոնը, ուր որոշ հրահանգ մ'ալ կայ «եղը մաքեւութեամբ» վերցնելով թաղուած դին),

ալ անոնց հետ կորստեան որդիներ չըլ-
լան: Իրենց զաւակները պէտք է սնու-
ցանեն եւ խրատեն Աստուծոյ պատուի-
րաններուն երկիւղովը, որպէս զի այս-
պիսի զգուշութիւններով իրենց հոգիներ-
ըն համար բարիք յուսան Աստուծմէ,
եւ իրենց մարմինը առողջութեամբ զար-
դարուի:

ԺԵ.—Պատուէր տուէք անոնց՝ որպէս
զի տղաքներուն կիներ չնշանեն. ոչ ալ
կատարեալներուն՝ առանց նախապէս
մէկգմէկ տեսնելու եւ հաւնելու: Դուք
ալ, քահանաներդ, տղայոց պսակ մի՛ օրհ-
նէք բնաւ մինչեւ որ չափահաս ըլլան:
Իսկ չափահասներուն ալ, երբ իրար տե-
սած ու հաւանութիւն տուած չեն, պիտի
չկրնաք պսակ դնել առանց քննութեան
եւ առանց իրենց հարցնելու. մի՛ գուցէ
ծնողքին բռնադատութեամբը ակամայ
հաւանած ըլլան: Այնպիսի հարսնիք մը
յանձն առնելէ զգուշացէք, վասնզի այդ-
պիսի անկարգութիւններու երեսէն մին-
չեւ այսօր թէ՛ հոգեւոր եւ թէ՛ մարմնա-
ւոր շատ վնասներ պատահեցան երկրին
մէջ⁽¹²⁾:

ԺԶ.—Ուստի եթէ քահանաներէն մէկը
յանդգնի, ու մեր հրամանին հակառակ՝
այնպիսիներուն պսակը օրհնէ, թող գիտ-
նայ որ պիտի պատժուի իբրեւ յանցաւոր,

(12) Մանկահասակներու եւ չափահասներու
ամուսնութեան պայմանները նոյն կերպով կը-
յանձնարարէ յարգել Ներսէս Բ. (ԻԴ. կանոն),

եւ ծնողքներն ալ զերծ չպիտի ըլլան պա-
տիժէ:

ԺԷ.—Քահանաները միասին պէտք է
կատարեն ագապի պաշտօնը եւ պատա-
րագը: Առանց Աւետարան կարդալու
պէտք չէ որ կատարեն այդ ամէնը: Իսկ
եթէ անոնցմէ մէկը՝ պատարագէն առաջ
կերած ու խմած ըլլայ, պատարագի հա-
ցին պիտի չկրնայ երթալ եւ ընկերներէն
զատուած պէտք է մնայ⁽¹³⁾:

ԺԸ.—Նոյնպէս ագապի կամ մատաղի
հրաւիրուող շինականները, պաշտօնի ու
պատարագի պէտք է ներկայ ըլլան. ի-
րենց տան մէջ ուտել եւ խմել պիտի չը-
համարձակին պատարագէն առաջ: Եթէ
գտնուի մէկը որ առաջուրնէ ուտէ եւ

(13) Ագապի կամ մատաղի առիթով մատուցուած
պատարագը Ս. Հաղորդութեան չափ նուիրական
կը համարուէր մեր մէջ: Նիւթին ուսումնասիրու-
թիւնը՝ Առաքելական դպրոն մէջ ալ այդպիսի շը-
փոթութեան մը գոյութեանը աննպաստ չէ: ԺԷ. եւ
ԺԸ. կանոնները չեն ներքէ թէ՛ քահանային եւ թէ՛
աշխարհականին մօտենալ ի հաց պատարագին, —
եթէ ծոմ չեն: Ներսէս Բ. ալ ԻԴ. կանոնով կը
պատուիրէ քահանաներուն՝ ի հարկին չօրհնել հացը
եթէ իրենց փորը կանխաւ կշտացնողները ուզեն
մօտենալ ի հաց պատարագին, — Աւելորդ է դիտել
տալ որ արգելքը Ս. Պատարագի մատուցման հա-
մար չէր կրնար ըլլալ, այլ հարցը ագապի հացին
համար էր, որուն օրհնութիւնը պիտի կրնար զանց
ընել քահանան, եթէ ներկաներուն վրայ չտեսնէր
բարեպաշտական կամ կարգապահական երկիւղա-
ծութիւն, (Բաղդատէ Ներսէս Բ. ԻԴ. կանոն):

խմէ իր տան մէջ, ներելի չէ որ պատարագի հացին երթայ, որպէսզի մէկ կողմէ իր անձը դատապարտած եւ միւս կողմէ հոգեւոր տունը թշնամանած չըլլայ. վասնզի բացարձակ խայտառակութիւն է այդ: Եթէ մէկը համարձակի գալ, քահանաներն եւ իր ընկերները պէտք չէ ներս մտնեն, որովհետեւ այդպիսի անառակութիւն մը ատելի է Եկեղեցւոյ:

ԺԹ.—Սյն ժողովականները որոնք տրգիտաբար կը մեղանչեն, պատարագի (մատաղցուն) կաշին եւ ճրագուն բաժներով քահանաներուն հետ, եւ իրենց տունը կը տանին զայն, վանք տանելու պատճառանքով, այսուհետեւ պէտք չէ համարձակին այդպէս բաժնել: Եւ եթէ գտնուի մէկը որ ուզէ բաժնել, քահանաները պիտի չմատուցանեն այդ պատարագը, որպէսզի կցորդ չըլլան անոր մեղքին. վասնզի այն բաժինը բարի չէ մատաղ ընողներուն համար:

Ի.—Նախնիքներէն սահմանուած պրտղինները, եւ զատկի՝ ագապի՝⁽¹⁴⁾ եւ ուրիշ տօներու ուխտաւորական բոլոր ընծաները՝ ժողովրդականները սիրով եւ լըջմտութեամբ պէտք է տան եկեղեցիներուն եւ վանքերուն, ինչպէս օրէնք է. պէտք չէ որ հոգիի ու մարմնի կենդանութեան պատճառները խափանեն ժը-

⁽¹⁴⁾ Բնագիրը ունի գասկաց. թերեւս բուն Զատիկ եւ Երկրորդ Զատիկ (Կրկնագատիկ, Նոր կիւրակէ) օրերը միասին առնելով, եւ կամ Յա-

լատութեամբ, եւ հոգեւոր կեանքէ զրուկուն: Իսկ եթէ մէկը կամակորութեամբ գլուխ քաշելով իր քահանայէն եւ վանքէն, իր եկեղեցիէն դուրս վանք մը կամ անապատ մը տանի տայ պտղիներն ու պատարագիքը, այնպիսին՝ ու անոր ընծան ընդունողները պիտի զրկուին օրհնութենէ եւ ընկերներու յարաբերութենէ ընտանեօք հանդերձ, մինչեւ որ նուիրատուն ապաշխարէ, եւ եկեղեցիին տուգանք մը տայ, վասնզի պատուիրանագանց եւ աստուածամարտ եղաւ:

ԻՍ.—Սուգի օրերու մէջ զինի պէտք չէ խմել, եւ մեռելներուն վրայ պէտք չէ լաց ու կոծ ընել, վասնզի ատոնք սատանայական բաներ է: Իսկ եթէ զրոնուի մէկը՝ որ չհնապանդելով ընէ, պարտաւոր պիտի ըլլայ ապաշխարելու եկեղեցիին դուռը:

ԻԲ.—Քահանաները պէտք է որ համաձայնութեամբ յանցաւորը հանեն չեղեցիէն դուրս, ու խորխտալով կամ հակառակութեամբ չընդդիմանան իրարու դէմ, եւ անարգեն իրենք զիրենք: Խաղաղութիւնը պէտք է ըլլայ ձեզի համար սիրելի եւ գործակից՝ ամէն ժամանակ⁽¹⁵⁾:

րութեան, մննդեան եւ վարդապառի տօները իրեն Զատիկ նկատելով. վասնզի այդ երեք տօներուն սովորութիւն էր մատաղ ընել նման զատկականին:

⁽¹⁵⁾ Երկու առանձին Նիւթեր կան այս կանոնին մէջ. քահանաներուն հակառակութիւնը կամ

ԻԳ.—Ձեզի ալ կը յիշեցնեմ՝ բոլոր կը-
րօնասէր վանականներու դ, քանի որ երկ-
րաւոր կեանքէ հրաժարած, եւ Աստու-
ծոյ ու աստուածային բաներու նուիր-
ուած էք: Ձեր գործերը ձեր անունին
նշանակութեանը համաձայն պէտք է ըլ-
լան: Ձեզի սիրելի պէտք է ըլլայ, պար-
կեշտութիւնը, արթնութիւնը, բարեպաշ-
տութիւնը. ձեր անձին վրայ բերէք նմա-
նութիւնը հրեշտակական վարքի, չմոռ-
նալով հիւրասիրութիւնը եւ եղբայրսի-
րութիւնը⁽¹⁶⁾:

(Ծ. ԽՄԲ.—Իմպէս կը տեսնուի, Մեծիկ
Սահակայ Առ Քահանայս ուղղած այս պատ-
ուերներու եւ կանոններու պարզաբանու-
թեան առթիւ, Ամեն. Դուռեան Ս. Ակասի
առած եւ ուսումնասիրութեան առարկայ ը-
րած ե հարիւրամեայ շրջան մը միայն, մին-
չեւ Ներսէս Բ. Աշտարակեցի:)

Ա Ե Գ Զ

խորհրտանքն իրարու դէմ մեծ ու պզտիկի խնդիր
պէտք է ըլլայ. այս մասին տե՛ս Ներսէս Բ.ի Ժ.
կանոնը: Նոյնին ԺԴ. կանոնի վերջին մասն ալ՝ բա-
նադրուածներու նկատմամբ:

(16) Թէեւ բոլոր կանոնները՝ ըստ վերնագրին՝
վանականներուն ալ ուղղուած են. բայց ասոնց
յատկացուած է միայն սոյն վերջին կանոնը, ինչ-
պէս կը տեսնուի:

Յ Ա Ն Կ

	Երես
Երկու խօսք	4
Քացում Քահանայական Լսարանի	6
Ծրագիր	1
Խօսելիք նիւթերու ցուցակ	3

ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՔ

Ա.Մ.Ն.Ն. ՕՐՄԱՆԵԱՆ Ա.Ի

Ա.—Հայ Եկեղեցին ընդհանուր Քրիստոնէութեան հանդէպ	7
Բ.—Հայ Եկեղեցւոյ միսքը դաւանաբանական զանազան կէտերու մէջ, եւ տարբերութիւն- ները միւս Եկեղեցիներէն	17
Գ.—Հայ Եկեղեցին իմի իր մէջ.— Բարեկարգու- թիւնը ի՞նչ ուղղութեամբ պէ՛տք է ըլլայ	29

Ա.Մ.Ն.Ն. ԴՈՒՐԵԱՆ Ա.Ի

Դ.—Յովհան Իմաստասէր Օձնեցի	41
Օձնեցիի ժողովական հառին յառաջաբանը	51
Օձնեցիի կանոնները	57
Սեղան եւ Աւագան	59
Խաչի ձեք. - Օծումներ մկրտութեան առթիւ	60
Պատկադրութիւն	63
Ծնունդ եւ Յայնութիւն Յունվար 6ին	65
Շաբաթ եւ Կիրակի Մեծ Պահոց	67
Ե.—Յովհան Իմաստասէր Օձնեցի (Շար.)	74
«Սակա Ժողովոց որ եղեն ի Հայք»	74
«Ընդդէմ երեսութեան»	82
Զ.—Յովհան Իմաստասէր Օձնեցի (Շար.)	94
Եւ վերջ)	94
Պաղիկեանք, Թոնդրակեցիք	102
Մծղեւացիք, Մանիկեցիք	105
Եզրակացութիւն	112

Ց. ԳՆԷԼ ԵՊ. ԳԱԼԷՄԻՇԱՐԵԱՆԻ

Է.—Քարեկարգութիւնը Հայ Եկեղեցւոյ մէջ	115
Ը.—Երեւ Տիեզերական ժողովներ	125
Նիկիոյ ժողով	126
Կ. Պոլսոյ »	129
Եփեսոսի »	131

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԴԱՍԱԽՍՍՈՒԹԻՒՆՔ

Ա.ՄԵՆ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ Ա.Ի

Ա. Եւ Բ.—Քահանայից ասիւնանք, դիրքը եւ	
անոնց նիւթական պահանջները	135
Գ.—Քահանայից անձնական կեանքը	137
Քահանայի ինչո՞ւ քաճումն չերբան	138
Այլի քահանայից վերամուսնութիւնը	140
Քահանայից ընտանեկան կեանքը	142
Քահանան ծխաւէր-խոստովանաւոր	144
Եկեղեցական պաշտամունք	146
Խորհրդակատարութիւն	147

ՅԱԻԵԼՈՒԱՄ

Ս. ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵՒԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ

Քահանաներուն պարտքը ժողովուրդին հանդպպ,	
եւ ժողովուրդին հնազանդութեան եւ ուղ-	
ղութեան կարգը քահանաներուն հանդէպ	
(Լուսաբանական ծանօթագրութեամբ Ամեն.	
Դուրեան Ս.Ր)	151

Տ. ԶԱՐԲԱՅՐ ՔՀ. ԿԵԶԻՐԵԱՆԻ

ՄԻՍ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՏԱՃԱՐ ՄԱՆԿԱՆՑ

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԳ ԱՄՍՈՐԵԱՑ ՀԱՆԴԵՍ

Սիրուն պատճումներ, հեկարներ, առակներ, մեծ մարդոց մանկություններն եւ Հայ հին ու նոր կեանքի դրուագներ, գիտական ծանոթություններ, համեմույթներ եւ այլն, բազմաթիւ շեղ պատկերներով զարդարում :

Ա. Տարի՝ գեղեցիկ հասարակ վերածում, զին 12 1/2 դր. :

Բ. Տարի՝ (1914) նոյնպէս կեղեցիկ հասարակ վերածում, զին 12 1/2 դր. :

ՇԱՐԼ ԼԻՆՆԷ

ՄԵԾ ԲՆԱՊԱՏՈՒՄԸ

Շարլի հուշակաւոր գիտականին մանկութեան արտայայտ է. հեռախոսաւոր պատմությունը, գեղեցիկ պատկերներով զարդարում : Գին 2 1/2 դր. :

ՊՐԻՍՄԱԿՆԵՐ

ՀԱՆՈՒՐԱՅԻՆ ՓԱՓՈՒԿ, ՍՏԱՆՈՅՑ ՔՆՐՔՈՒԱԾՆԵՐՈՒ

Գրեց՝ ԴՐ. ԴԱՊՊՆԵՆՆԵ

Գին 2 1/2 դր.

Այս հրատարակութեանց համար քարդ-բուրալով ուղղակի գինքը հրատարակին՝
ԶԱՐԲԱՅՐ ՔՀ. ԿԵԶԻՐԵԱՆ, ՊԵՏԻԿՔԱՆ,
Կ. ՊՈԼԻՍ :

Մեծաւաճակ գնողներու 40% զեղծ

«Ազգային գրադարան»

NL0174185

